

Jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau, 1942-1945

Tommy Sylvest

Speciale ved Historiestudiet, Aalborg Universitet, november 2005

Jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau, 1942-1945

Jewish Women in Auschwitz-Birkenau, 1942-1945

Vejleder: Anna-Birte Ravn

*O you who know
did you know that hunger makes the eyes sparkle that thirst dims
them
O you know
did you know that you can see your mother dead
and not shed a tear
O you who know
did you know that in the morning you wish for death
and in the evening you fear it
O you who know
did you know that a day is longer than a year
a minute longer than a lifetime
O you who know
did you know that legs are more vulnerable than eyes
nerves harder than bones
the heart firmer than steel
Did you know that the stones of the road do not weep
that there is one word only for dread
one for anguish
Did you know that suffering is limitless
that horror cannot be circumscribed
Did you know this
You who know.*

Charlotte Delbo¹

¹ Delbo omtales i kapitel 6.

Indholdsfortegnelse

1. Indledning	side 1
2. Forskningsdiskussion	side 2
3. Metode og problem	side 12
4. Lejrens historiske baggrund, dens etablering, udbygning og befrielse.....	side 29
5. Udgjorde kvinderne hovedparten af de jødiske ofre?.....	side 36
6. Kvindernes leveforhold i Birkenau	side 50
7. Selektion ved rampen og aflusningsprocessen	side 70
8. Medicinske eksperimenter, seksualitet og seksuelle overgreb	side 82
9. Cyklus, graviditet, abort, fødsel og drab på nyfødte	side 94
10. Konklusion	side 101
11. Summary	side 110
12. Litteraturliste	side 112
13. Bilag 1 – Interessengebiet KL Auschwitz	side 118
14. Bilag 2 – Stammlager	side 119
15. Bilag 3 – Birkenau.....	side 120

1. Indledning

En dag i sommeren 1966 besøgte jeg som 7-årig koncentrationslejren Bergen Belsen i det daværende Vesttyskland. Det var en ganske almindelig sommerdag med sol og blå himmel, men ikke desto mindre fremstår det hele som gråt i min erindring. De mange grave – ikke med navne – men med tal på 5.000, 10.000 eller 25.000 ofre, det øde og arrede landskab, mindestenene osv. Noget af det, der virkelig hang ved, var en fornemmelse af, i hvilken grad de mange ofre måtte have følt frygt, lidelse og afmagt i en verden, som næsten uvægerligt medførte døden. Jeg oplever det derfor som noget ganske specielt at få lejlighed til at skrive om og beskæftige mig med den lejr, Auschwitz-Birkenau, der af alle står som et evigt symbol på Holocaust,² men muligheden indebærer også et tungt ansvar. Det er at arbejde med ufattelige lidelser, med enorme tab af menneskeliv og med hændelser, som trods mange, mange velmente forsøg ikke kan forklares. En historiker må forholde sig sagligt til sit analyseområde og opretholde en vis distance, men som medmenneske kan man ikke undgå at føle den belastende vægt af hændelserne. Vi må og skal dog vide, hvad der skete i Auschwitz-Birkenau. Mit arbejde har til hensigt at generere viden om visse hændelser i denne lejr. Vigtigheden af at erkende og af at forholde sig til begivenheder i menneskets historie kan siges meget præcist, som det er gjort af den Sydafrikanske Sandheds- og Forsoningskommission: ”Sandhed smerter, men tavshed dræber”. Dette udsagn har været en ledetråd for mig.

² Betegnelsen holocaust har sin etymologiske oprindelse fra hebraisk, olah, og er senere blevet til holokauston i sin græske oversættelse. Egentlig er det en betegnelse for brændoffer, men senere har det været brugt om massakrer, krige og lignende. Ordet er efterhånden indgået i det engelske sprogbrug, og i forbindelse med drabet på de europæiske jøder har det især vundet indpas efter den amerikanske serie ”Holocaust” fra slutningen af 1970’erne. Men da det også har været anvendt om den atomare trussel under den kolde krig, og dens tidsangivelse er rimelig vag, kan man indvende mod betegnelsen, at den er mere upræcis end fx ”Endlösung”. Det jødiske folk bruger ofte udtrykket ”Shoah”. Dog har jeg valgt at bruge Holocaust med stort begyndelsesbogstav, da det trods sine manglende præcision er den reference, som hovedsageligt anvendes i en både professionel og offentlig sammenhæng.

2. Forskningsdiskussion

Nedenstående er en introduktion til de forskellige tendenser og retninger i den historieforskning, som har beskæftiget sig med Holocaust.

I perioden mellem afslutningen af 2. Verdenskrig og starten af 1960'erne var tendensen i Holocaustforskningen især at tilvejebringe et overblik samt indsamling af dokumentation specielt med henblik på at retsforfølge de ansvarlige nazister. Det centrale fra disse år er udskrifterne fra Nürnberg domstolen og lignende retshandlinger, som giver et begyndende indblik i hændelserne mellem 1933-1945.³ Dog skal det understreges, at tilintetgørelsespolitikken mod jøderne i denne sammenhæng kun indgår som ét af mange anklagepunkter vedrørende regimets forbrydelser mod menneskeheden. Det første deciderede historiske værk, som har en samlet fremstilling, dukker op i 1953, da Gerald Reitlingers "The Final Solution" ser dagens lys.⁴ Som én af politikvakterne i forbindelse med Eichmann sagen 1960-1962 udtrykte det, så var netop Reitlingers bog som en bibel for dem⁵. I 1960 udgives "Judeverfolgung im Dritten Reich" af Wolfgang Scheffler, et værk som lægger vægten på SS og dets rolle som ansvarlig for begivenhederne. I 1961 lanceres "The Destruction of the European Jews" af Raul Hilberg. Dette værk er en doktorafhandling baseret på næsten 13 års kildestudier og anses på mange måder, også til dato, for at være et hovedværk, hvad angår dokumentation og analyse af jødernes skæbne.⁶

Af de mere teoretiske tilgange, som dukker op i samme periode, bør nævnes "The Authoritarian Personality" af Adorno et al. fra 1950. Det er ikke et historisk, men et socialpsykologisk værk. Det nævnes i denne sammenhæng, fordi dets sigte med at analysere 2. Verdenskrigs begivenheder ud fra en hypotese om, at en "særlig autoritetstro" personlighedstype var at finde i Nazityskland, fik stor betydning, også for den historiske forskning. Adorno, der selv var fordrevet tysk jøde, forsøgte på dette meget tidlige stadium at

³ Jeg kan fx nævne "Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals". Der er også tidlige erindringer at finde omkring denne retssag, fx Gilbert, "Nürnberg Diary" (1947) og Musmanno, "Ten Days to Die" (1950). Nürnbergdomstolens arbejde var et kompleks af flere forskellige retssager.

⁴ På dette tidspunkt er også udkommet "Harvest of Hatred" af Léon Poliakov. Den er at finde på fransk allerede i 1951, mens den engelske oversættelse er fra 1954. Poliakov medtager også sigøjnernes skæbne, mens Reitlinger kun beskæftiger sig med jøderne.

⁵ Lang, 1984, p. xvii.

⁶ Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at både Hilberg og Reitlinger ikke er at finde i tyske oversættelser før i midten af 1980'erne.

finde forklaringer på krigens grusomheder, forklaringer som rakte ud over mere institutionelle, strukturelle årsager. Det gjorde han fx ved at hævde, at autoritetstro og blind lydighed kan føre til masse mord.

Perioden fra 60'erne og frem til midten af 70'erne præges først af Eichmann-sagen, som via de filmede retshandlinger afslører og formidler, hvad hidtil har været fortiet. Der tegnes hermed et billede af bøddler og ofre, som er mere nuanceret og komplekst, end fx Adorno synes at tage højde for. Teoretikeren Hannah Arendt opfatter allerede fra starten af 1950'erne de nazistiske koncentrationslejre som et uforudset fænomen, der har sprængt kontinuitetssammenhængen i menneskets historie. Noget nyt, noget ubegribeligt og meget vanskeligt at konceptualisere er opstået. Arendt vil undersøge den byrde, som er blevet os pålagt via begivenhederne: "At begribe betyder at stille sig over for og imod virkeligheden, ligegyldigt hvorledes den end har været og er – opmærksomt forudindtaget", (frit efter Wobbe, 1992, p. 20). Det er tydeligt, at Hannah Arendt i sit teoretiske univers søger dybere og mere komplekse forklaringer på krigens umenneskelighed og grusomhed ved at fokusere på det banale. Afledt af Eichmann-sagen fra 1960-1962 udkommer hendes "Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil", (1963), hvori det meget ordinære og dermed uforudsigelige ved masse mord og fanatismen understreges. Hendes argumenter heri har givet anledning til mange kontroverser, især da den rører ved en stringent sort/hvid opfattelse af, hvem der kan blive bøddel og dermed også, hvem der kan siges at blive offer. Hvis ondskab kan ses som noget banalt, da kan offerrollen fremstå ligeså. Dette er givet i modstrid med en kanon om det nærmest sakrale, det unikke og det særlige ved udryddelsen af det jødiske folk.⁷ Desuden indtager Arendt den holdning, at jøderne var aktivt medvirkende i egen udslettelse ved at deltage i Judenrat, have kapoposter i lejre, osv. Et modargument over for Arendt er den enkle refleksion, at ondskabens repræsentant i form af en bøddel, en magthaver, en SS officer, etc. kan vælge, det kan offeret imidlertid ikke, hvilket også har været et af kritikpunkterne mod hendes teser ikke mindst blandt de overlevende.⁸ Arendt siger endvidere, at krigens onde handlinger involverer hele den tyske nation, idet der, ifølge hende, ikke er én eneste tysk institution, som ikke bærer et medansvar for begivenhederne. Der anvendes et udtryk som "administrative massakrer", (Arendt, 1963, p. 288). En vigtig side af Arendts refleksioner er

⁷ Det sakrale kan ses i den terminologi, som retsinstanserne anvendte i forbindelse med Eichmann-sagen. Der kaldtes vidnerne for: "sufferings-of-the-Jewish-people witnesses", (Arendt, 1963, p. 207).

⁸ Offerets magtesløshed er meget rammende blevet kaldt for "Choiceless choices" af Lawrence Langer, (1982, p. 72).

at finde i hendes analyser af det totalitære samfund, noget hun meget tidligt beskæftigede sig med, "The origins of totalitarianism", 1951. Som én af de første fremhæver hun, hvordan netop det nazistiske system fungerede som en destruerende kraft i forhold til at eliminere enhver form for pluralisme og individualitet.⁹ Samtidig blev hukommelsen og erindringen også tilintetgjort på en måde, så hændelsen i sig selv kom til at fremstå som "unvorstellbar", (Wobbe, 1992, p. 15).

I samme periode som Arendts refleksioner analyseres tyskernes forhold til deres egen rolle i begivenhederne af Eric Voegelin. Han har i "Hitler and the Germans" (1964) et langt opgør med efterkrigstidens opfattelse af den "kollektive skyld". Via analyser af både det kirkelige, det intellektuelle og det juridiske ansvar i nazitidens uhyrligheder advokerer han for, at den enkelte og dermed ikke udelukkende SS eller diverse topnazister¹⁰ må påtage sig et ansvar. Tendensen til at fokusere på fx SS, der ligeledes i Nürnberg erklæredes for en ulovlig organisation, fik det tyske folk til at føle sig som ofre for de forbryderiske nazister. Voegelin hævder, at det derfor ikke primært drejer sig for tyskerne om at "mestre fortiden", (Vergangenheitsbewältigung), men i højere grad om at forholde sig til nutiden ved at indse den afgrund, som landet og dets befolkning befandt sig i. Hans tese er således et opgør med den hidtidige mestring i fortielsens ånd og i stedet at anskue historien ud fra et nutidigt standpunkt og perspektiv. Han søger på samme måde at give de katastrofale historiske hændelser et sprog, så systemet af glemsel kan genvinde en plads i erindringens univers. Voegelin peger på følgende: "It is the problem of the simple man, who is a decent man as long as the society as a whole is in order but who then goes wild, without knowing what he is doing, when disorder arises somewhere and the society is no longer holding together". (ibid., p. 105). Dette er et område, hvor Voegelin synes at være forud for sin tid, da det først fra midten af 1990'erne bliver almindeligt med de såkaldte "Täterstudier".¹¹

Især 1960'erne er præget af en yderligere indsamling af dokumentation på steder som fx Yad Vashem museet i Jerusalem og den centrale anklagemyndighed i Ludwigsburg (ZSL – Zentral

⁹ Denne tankgang er også at finde hos senere forskere som fx Wolfgang Sofsky, (1997): "The Order of Terror: The Concentration Camp".

¹⁰ Det er vigtigt at erindre, at placeringen af skyld hos ledende nazister og SS skete ved Nürnberg processerne. På den vis havde der i efterkrigstidens Tyskland ikke været en større ansporing til en mere samfundsmæssig bevidsthed om et personligt medansvar.

¹¹ Her tænker jeg fx på "Ordinary Men" af Christopher R. Browning og et nyligt udgivet dansk bidrag "Stiftelsen" af Torben Jørgensen.

Stelle für Landesjustizverwaltung).¹² Set i forhold til nutiden er det alligevel begrænset, hvad den akkumulerede viden bruges til af udgivelser, forskningsresultater, etc.¹³ Dog skal et værk som ”Anatomie des SS-Staates”, (1965), af Martin Brozat og Hans Büchheim fremhæves, idet den veldokumenterede og præcise fremstillingsform kan siges at danne skole for måden at analysere dette emne på, selvom det ikke eksplicit beskæftiger sig med udryddelsen af det jødiske folk. Dette er imidlertid et generelt fænomen for tiden, idet Endlösung ikke anses som et særskilt forskningsområde. Faktisk indtager mordet på de europæiske jøder ikke en selvstændig plads i den historiske/politologiske forskning. Det er højst et aspekt i sammenhæng hermed, (Wobbe, 1992, p. 20).

Frem til 1970’erne hersker en slags konsensus omkring den tese, at Hitler må have givet en ordre, en ”Führerbefehl”, et grønt lys til udryddelsen af de europæiske jøder. Holocaust blev de første mange år betragtet som resultatet af et specifikt og beordret ønske fra førerens side kaldet intentionalisme. Modsætningen hertil er funktionalisme, hvor det hævdes, at organiseringen i Nazityskland både var polykratisk og præget af en trial and error facon. Dette synspunkt levner ikke plads til en bevidst intention fra Hitlers side.

I perioden fra midten af 1970’erne bliver det et omdiskuteret emne, hvorvidt intentionalisme eller funktionalisme skal anses som det centrale. Der dukker værker op, som analyserer den trinvis form, der prægede det tyske bureaukrati, og som samtidig nedtoner den ideologiske betydning, som antisemitisme og ”Rassenkrieg” måtte have haft.¹⁴ Netop en proces med ”trial and error” beskrives også af Christopher R. Browning, som i ”Fateful Months: Essays on the Emergence of the Final Solution” fra 1985 siger, at tyskerne blev overrasket af egen succes, og at der efter invasionen i Sovjet pludseligt og uventet opstod en mulighed for totalt at eliminere det jødiske folk.

Modstillingen mellem intentionalisme og funktionalisme førte til en flerårig diskussion, som til dato ej heller er endeligt afsluttet, men den fremstår nu ikke mere som et centralt omdrejningspunkt. Det er klart, at netop fraværet af en decideret skriftlig ordre fra Hitlers hånd betød, at striden ikke kunne afgøres ved hjælp af kildemateriale. Det tætteste, man

¹² Denne instans indsamlede blandt andet materiale og dokumentation til ”Auschwitz-processen” i Frankfurt am Main fra 1963-65 og bidrog i øvrigt generelt med bevismateriale til retsforfølgelse af krigsforbrydere fra nazitiden.

¹³ Theresa Wobbe giver i ”Nach Osten: Verdeckte Spuren nationalsozialistischer Verbrechen” et godt bud på en af årsagerne hertil: ”Angesichts eines politischen Koordinatensystems aber, in dem die Kritik des Kapitalismus zunehmend eine zentrale Achse der Faschismustheorien bildete, wurden die beunruhigenden Fragen danach, was politisch und theoretisch nicht auf den Begriff zu bringen war, marginalisiert“. (Ibid. p. 19).

¹⁴ Fx Martin Brozat, Hitler und die Genesis der Endlösung“, 1977

kommer, er en ordre/fuldmagt fra Göring til Heydrich dateret 31. juli 1941.¹⁵ Blandt andet denne kilde giver fx Hilberg lejlighed til at konkludere, at der har eksisteret en ”Führerbefehl”, idet han mener, at selvom ordren ikke var nedskrevet, da må den have eksisteret, og historikerens opgave bliver således en rekonstruktion af beslutningsdannelsen i forbindelse hermed, (Hilberg, 1990, p. 74). Et af intentionalisternes synspunkter var, at der i vide kredse, bl.a. i Wehrmacht, havde været modstand mod Hitler og dennes styre. Men studier af den tyske hær og Einsatzgrupperne¹⁶ afslørede en stor grad af selvstændigt initiativ, hvorfor ideen om en udbredt militær/konservativ modstand synes svækket.

Ovenstående debat skal også ses i sammenhæng med den såkaldte ”Historikerstreit”¹⁷ fra midten af 1980’erne. Debatten drejede sig blandt andet om et opgør med det unikke i Holocaust. Ernst Nolte hævdede, at offergrupper vedligeholdte en myte, og at de yngre tyskere kunne pege fingre af deres fædre generation som ansvarlige for tyskernes krigsførelse mod især jøderne. Andre af hans argumenter handlede om, at Nazisterne førte en slags præventiv krig, og at de ikke havde opfundet masse mordet, som det udspillede sig i Holocaust. Det var ganske enkelt kopieret fra Stalin og dennes brug af lejre som fx Gulag. Derfor kunne Holocaust per definition ikke være unikt.

Noltes teser fremkaldte mange, meget skarpe reaktioner, men de må generelt siges at have været mere politiske end historisk prægede. Kritikerne af Nolte og hans ligesindede var især på vagt over for en relativisering af mordet på de europæiske jøder, men faktisk blev resultatet snarere det modsatte, netop en understregning af dets centrale placering. Det er også i denne periode godt hjulpet på vej af genforeningen, og af den dermed øgede mulighed for nyt kildemateriale, at der opstår en bred fælles tysk erkendelse af et medansvar for 2.

Verdenskrigs folkemord i Europa.

¹⁵ Ordren består af 3 sætninger:

Sætning nr. 1: ”I forlængelse af den opgave, der allerede blev givet Dem med bekendtgørelse af 24.1.1939 – at klare det jødiske spørgsmål i form af en udvandring eller evakuering med en efter tidsforholdene mest gunstig løsning - beordrer jeg Dem hermed til at træffe alle nødvendige forberedelser i organisatorisk, saglig og materiel henseende mht. en samlet løsning af det jødiske spørgsmål i det tyske indflydelsesområde i Europa”.

Sætning nr. 2: ”For så vidt kompetenceområder hos andre centrale instanser bliver berørt herved, skal de inddrages”.

Sætning nr. 3: ”Jeg beordrer Dem endvidere til snarest at forelægge mig et samlet udkast vedrørende de organisatoriske, saglige og materielle indledende forholdsregler for gennemførelsen af den tilstræbte endelige løsning af det jødiske spørgsmål”. (Hilberg, 1990, p. 73 f [egen oversættelse, TS]).

¹⁶ Se fx Jäckel & Rohwer (1985): „Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg“ og af nyere dato Hamburg Institute for Social Research (ed.) (1999): “The German Army and Genocide: Crimes against War Prisoners, Jews and Other Civilians in the East, 1939-1944.”

¹⁷ Den kan datere sit udgangspunkt helt præcist til 6. juni 1986 med Ernst Noltes artikel i Frankfurter Allgemeine Zeitung: ”Vergangenheit, die nicht vergehen will”.

Nogle konsekvenser af modsætningen mellem intentionalisme og funktionalisme samt historikerstriden var en større vægtning af det teoretiske frem for det empiriske.

Derfor opstod i starten af 1990'erne på ny en konsensus, men nu med vide rammer for en syntese af de to synspunkter. Det vil sige en erkendelse af, at de tyske soldater, SS-folk, ledere, etc. efterhånden, som ekspansionen bredte sig mod øst, så sig selv som mennesker med en historisk mission inspireret af en førermyte i en ideologisk funderet Rassenkrieg. Deres opgave var at udrydde blandt andet jøderne, men i udførelsen af denne opgave udviste de selvstændig opfindsomhed, initiativ og dedikation i et omfang, som en Führerbefehl ikke alene kunne have sikret. Det nazistiske bureaukratiske og hierarkiske system var nok magtfuldt, og det er givet, at der er mange elementer af decideret planlægning af det folkemord, som blev udøvet af nazisterne, fx peger Hans Safrian i sit studie af Eichmann, *"Eichmann und seine Gehilfen"*, 1995 klart på en udtalt antisemitisme især blandt ledende personer i det tyske rige og embedsapparat. Det skal imidlertid holdes for øje, at der var en stor grad af intern konkurrence, kaos og mangel på logik blandt de administrative kræfter. Dermed er intentionen i dette univers ikke mere udtalt end funktionen eller omvendt.¹⁸

En herskende ånd af konsensus kan naturligvis give anledning til at spørge, om så ikke fagdisciplinen historie stille og roligt bevæger sig ud ad en glidebane, hvor alt relativiseres, hvor det ene i og for sig kan være lige så godt som det andet. Det vil sige en vidensproduktion, som har mistet sin stringente og metodiske styrke. Svaret herpå er i mine øjne, at det kun kan være til gavn for faget, at gængs "mainstreamopfattelse" ikke nødvendigvis er den eneste gældende "mening på bjerget", at det ideologiserende aspekt og den deraf følgende fare for ensretning er formindsket, og at diversiteten blomstrer. Der, hvor advarselslamperne bør blinke, er i de tilfælde, hvor forskellige hensyn til, hvad man bør/ikke bør skrive om, kan risikere at spille ind på det faglige. Et godt eksempel herpå er, at det først er i de senere år, at studier af de mange tyske ofre i 2. Verdenskrig og de efterladtes lidelser under sovjetstyret, udvisningerne fra Tjekkosllovakiet, osv. har fået plads. Noget, der ikke før har været muligt.

En anden retning, som vinder frem i 1990'erne og ind i dette årtusinde, er de såkaldte Täterstudier. Det skyldes først og fremmest Brownings banebrydende arbejde med *"Ordinary Men"*, (1992), om politibataljon 101 og dens aktive medvirken i folkemordet østpå. Her kommer enkeltpersonens historie frem, og Browning demonstrerer klart, at der var forskellige

¹⁸ Se fx Peter Longerich (2003), *"The Unwritten Order"* vedr. implementeringen af "Endlösung".

reaktions- og handlingsmønstre i samme gruppe. Han inddrager blandt andet nogle af konklusionerne fra Adorno. Brownings værk står i modsætning til mere radikale strukturelle forklaringer og skaber også en sammenhæng mellem mikro- og makroniveau – noget som den moderne historieforskning og formidling er tydeligt præget af.

I de senere års analyser af Holocaust er fremvokset en tendens til at fokusere på regionalstudier. Et godt eksempel herpå er Wolfgang Benz (ed.): „Dimension des Völkermords: Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus“, (1991), hvor man via 17 forskellige studier i 18 europæiske lande bestræber sig på at give et mere præcist bud på antallet af ofre i Holocaust. Metoden er ganske enkelt den, at man på det lokale niveau gør op, hvad kilder kan sige om tabstallene. Et andet eksempel er fra 2003 fra et arbejde af Wolfgang Scheffler og Diana Schulle: „Buch der Erinnerung an die ins Baltikum deportierten deutschen, österreichischen und tschechoslowakischen Juden“. Her er det muligt at se statistikker over alders- og kønsfordeling, oplysninger, der er særdeles svære at spore i hidtidige værker. Studier omkring sigøjnere, homoseksuelle, de mange tvangsarbejdslejre, eutanasi, etc. publiceres nu om dage i stort omfang.

De regionale studiers fremmarch har betydet, at de samlede fortællinger, som de var at finde hos Reitlinger og Hilberg, ikke har været udbredte. Dog skal jeg pege på Martin Gilberts ”The Holocaust: The Jewish Tragedy” fra 1986. I 1998 udkom imidlertid ”Politik der Vernichtung” af Peter Longerich, som netop formår at skabe en syntese af det specialiserede og det generelle. Dette værk er et godt eksempel på den moderne forskning i Holocaust - samspillet mellem aktør og struktur samt en kombination af teori og kilder.

En for dette speciale meget relevant ny vinkel på Holocaust kommer fra en tilgang, som beskæftiger sig med kvindehistorie, noget der før midten af 1970’erne var ganske ukendt. I forbindelse med kvinder og folkemord/Holocaust - gender and genocide - er Joan Ringelheim én af pionererne. Hun fortæller, at der på en konference om Holocaust i 1979 blev stillet et spørgsmål fra en mandlig terapeut, som arbejdede med de overlevendes børn. Det gik i al sin enkelhed ud på, hvorfor disse børn så ofte var bange for, at deres mødre var blevet voldtaget, (Ringelheim, 1997, p. 24f).

I den efterfølgende diskussion, hvor også personer som Raul Hilberg, Henry Friedlander, Sybil Milton, etc. deltog, gik det op for Ringelheim, at: ”No one quoted any research; no one referred to any documentation or studies of interviews of survivors, male or female”, (Ringelheim, 1997, p. 26), for der eksisterede simpelthen ikke nogen empiriske undersøgelser

af kvinders vilkår i Holocaust. Nok var historikere stødt på informationer om kvinder i deres respektive arbejde, men med Ringelheims ord: "After I began my work on women and the Holocaust, the Holocaust historian Raul Hilberg told me that he had seen some differences between men and women in his research but had no idea what to do with the information", (ibid, p. 27f), og ligeledes: "Feminist theory would have helped, but no one at that time was prepared to apply it to the Holocaust". (Ibid. p. 26).

Den feministiske tilgang påpeger, at den hidtidige historiefortolkning har været patriarkalsk orienteret og styret. Det vil sige uden et fornødent hensyn til, at oplevelser og tolkninger ikke kun er forskellige i forhold til sociale klasser, etnicitet, nationalt tilhørsforhold, osv., men i lige så høj grad, eller måske endnu mere, i forhold til, hvilket køn man taler om.

Som det lyder hos Ringelheim: "Our analytical framework governs what we discover about the object of our study and comprehend what we discover. We may be able to obtain a different perspective on the Holocaust by looking at women's lives and understanding their experiences". (Ringelheim, 1983, p. 69). Hun mener, at vidneudsagnene indikerer visse forskelle på mænds og kvinders roller, overlevelsesmuligheder og strategier, etc. Andre som fx Marlene Heinemann, (1986), tolker disse forskelligheder sådan, at kvinder var bedre til at forme netværk, at de bedre kunne modstå sult, og at de i lejrenes kaotiske verden var i stand til at have et vist niveau af pligter, renlighed, gensidige hensyn og lignende. Som hun formulerer det: "because women's whole prior socialization as mothers and nurturers makes it likely that they responded to each other differently in the camps than men with each other". (Ibid., p. 6). Ringelheim forholder sig til problemstillingen, men stiller spørgsmålstejn herved. For at finde svarene må der yderligere undersøgelser til, siger hun.

I 1998 udkommer antologien "Women in the Holocaust", (Ofer & Weitzman, eds.). Her argumenterer Myrna Goldenberg i "Memories of Auschwitz Survivors: The Burden of Gender" for, at kvinder dannede såkaldte surrogatfamilier, hvorved leveforholdene som fange og overlevelseschancerne for en sådan forbedredes, (ibid., p. 336). I samme værk finder vi Ringelheim med "The Split between Gender and the Holocaust", der i stedet fokuserer på forhold som seksuelle overgreb, graviditeter, drab på nyfødte i lejrene, osv. I artiklen hælder hun ikke til Heinemanns og Goldenbergs teorier uden dog direkte at opponere. For at få en mere præcis tilkendegivelse spurgte jeg derfor Ringelheim herom i efteråret 2002. Hendes svar var: "I first thought this [at kvinder var bedre til at klare opholdet/overleve, TS] was true and now I think this view comes from a stereotypical view of women's capacities, or it might

be that women could be seen to be more used to fending in situations of deprivation [...] I used to say this, I'm more careful now".

Yderligere studier er således påkrævet. Kvinder er naturligvis en lige så polariseret og forskelligartet gruppe som mænd, men netop ved at analysere de historiske vilkår og sammenhænge, de som kvinder blev bragt i, kan det specificke, det partikulære afdækkes.

Historie som videnskabelig disciplin har set en opblomstring inden for mange områder, og ét af de felter, der oplever størst bevågenhed, er netop Holocaust. Der er fx i perioden mellem 1985 og 1995 udgivet lige så meget materiale om emnet som i hele perioden mellem 1945 og 1985.¹⁹ På Yad Vashem blev det ved et seminar i 2003²⁰ anslået, at alene de årlige amerikanske publikationer af relevant videnskabeligt materiale udgør langt over de 200 titler. Det historiske arbejde med Holocaust er således i dag præget af pluralitet, det regionale versus det globale, kombinationer af mikro- og makroniveauer, meget nyt kildemateriale og ikke mindst en stor grad af almen såvel som professionel opmærksomhed og interesse. Man sporer i de forskningstendenser, som er skildret i dette kapitel, hvordan teori og empiri meget tit går hånd i hånd. I forhold til Gender and Genocide forsøges inddraget forskellige teoretiske rammer, det være sig en kropslig tilgang, en feministisk/politisk vinkel eller en strukturel forklaringsmodel. Mit samlede indtryk er dog, at teoretiske koncepter, som tager højde for, hvordan fx køn kan spille en rolle for ens overlevelsesmuligheder, ganske enkelt mangler. Dette gælder også en sammenstilling mellem gender and genocide i forhold til begreber som ære og skam. Årsagerne kan være mange, teoribygning kan være vanskeligt i en poststrukturalistisk tid, men jeg hæfter mig ved, at den nødvendige empiri ikke synes at være tilstrækkeligt bearbejdet. Det er den oplevelse, jeg har haft i mit arbejde med jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau. Derfor - før vi har en bredere og grundigere analyseret basis - kan vi ikke håbe på at udvikle dertil hørende teoretiske koncepter. Mit arbejde har derfor, inden for sine egne snævre tids- og ressourcemæssige rammer, som mål at bidrage til en analytisk ramme vedrørende gender and genocide.

For at prøve at løse opgaven har jeg måtte bruge et varieret udbud af kilder. Af min hovedlitteratur kan nævnes Danuta Czech, 1990, "Auschwitz Chronicle", som også kaldes for "Kalendariet". Dette standardværk har været uvurderligt i forhold til det kronologiske aspekt,

¹⁹ Se Jørgensen, 2000, p. 60.

²⁰ Jeg refererer til min deltagelse i et kursus for "Educators from Abroad", feb. 2003, og udtalelsen kom fra Yehuda Bauer i hans forelæsning om forholdet mellem Holocaust og det unikke aspekt.

og ikke mindst har det været et meget nyttigt redskab til at kunne krydsreferere oplysninger med. Det giver en kronologisk gennemgang af begivenhederne i Auschwitz-Birkenau nærmest dag for dag, hvor episoder som fangeankomster, henrettelser, flugtforsøg, oprør etc. gengives. Der er også rimelige oversigter over de jøder, der blev givet et fangenummer. ”Auschwitz Chronicle” er ikke komplet eller fejlfri, men den er til dato det mest omfangsrige af sin slags²¹. ”Different Voices, Women and the Holocaust” af Carol Rittner & John K. Roth, 1993, indeholder både uddrag fra vidneudsagn og grundige bearbejdelser af oplysninger, som jeg netop er på udkig efter. Endelig er ”Memorial to the Jews Deported from France 1942-1944”, Serge Klarsfeld, 1983, den publikation, hvor jeg først opdagede en forskel mellem mænd og kvinder, når det handlede om at overleve i Holocaust, og som jeg har kunnet bekræfte mange oplysninger via. De forskellige former for kildemateriale behandles i næste kapitel.

²¹ Museet i Oswiecim er ved at udvikle et webbaseret projekt, hvor alle stedets arkiver sammenkøres med mange private, deraf en del, som er dukket op efter murens fald.

3. Metode og problem

Der var for mig ingen tvivl om, at det afsluttende speciale på historieuddannelsen skulle tage sit udgangspunkt i et emne vedrørende Holocaust. Men feltet er stort og komplekst. Hvorfor blev det så lige en analyse af de jødiske kvinders skæbne i Auschwitz-Birkenau? Dette hænger blandt andet sammen med en tidlig gennemlæsning af Serge Klarsfeld (1983). Denne historiker gennemgår metodisk hver eneste af de omkring 86 transporter fra Frankrig i perioden.²² Det slog mig, at der procentmæssigt var en overvægt af mænd blandt de deporterede. Når man så på, hvor mange mænd og kvinder der havde overlevet krigen, da var mændenes procentvise andel øget. Noget kunne altså tyde på, at jødiske kvinder i Holocaust havde færre chancer for at klare sig igennem, og at de måske dermed i virkeligheden havde udgjort hovedparten af ofrene. Hvis dette er tilfældet, så forekommer det paradoksalt, at deres historie er så lidt belyst, som det synes tilfældet.

Fra da af begyndte en kontur af specialet feltet at tegne sig. I tilfældet med de franske jøder havde deportationerne oftest kurs mod Auschwitz-Birkenau, og blandt andet derfor blev denne lokalitet det geografiske genstandsfelt i min undersøgelse. Men lejren fremstår endvidere som selve kvintessensen af Holocaust. Den var den største i hele det nazistiske system, hvad angår antallet af ofre, udbredelse, gaskamre, vagter, osv., og den havde desuden speciel status ved at være en kombineret koncentrations- og dødslejr. Det er da også herfra, at vi har en stor mængde af vidneudsagn.

At mange jødiske kvinder ankom til Auschwitz-Birkenau, og at de muligvis endda var den største gruppe af ofre, har været en ledetråd for mig. De havde færre overlevelseschancer ved selektionerne, de blev oftere end mænd sendt til gaskamrene. Denne skæbne ventede også de mange kvinder, som havde børn ved deres side. Kvinderne kunne ligeledes være gravide og derfor endnu mere "expendable" end de jødiske mænd. Det vil sige, at mange af kvinderne ikke nåede at blive registreret i Auschwitz-Birkenau. På den baggrund er beretningen om de jødiske kvinder, efter min mening, en fortielsens historie, som først i de senere år er ved at få en stemme, blandt andet via de overlevende, der i mange år efter krigen så at sige videreførte anonymiteten. De ville ikke, kunne ikke fortælle, anså det ikke for relevant, og gjorde de det

²² Klarsfeld har sammen med Maxime Steinberg lavet en lignende undersøgelse af deportationerne af de belgiske jøder: "Die Endlösung der Judenfrage in Belgien" (1977). Der er imidlertid den afgørende forskel, at han i denne udgivelse desværre ikke fremkommer med oplysninger om antallet af overlevende.

endelig, var der ingen til at høre på dem. Dette sidste argument genfindes i en del vidneudsagn.²³

Mit formål er således:

Dette speciale vil analysere historien om de jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau²⁴, undersøge deres vilkår, belyse forholdene de som kvinder måtte leve under, hvilke overlevelseschancer de eventuelt havde. I forbindelse hermed stilles ligeledes spørgsmålet, om det kan sandsynliggøres, at de jødiske kvinder udgjorde den største del af ofre i Holocaust.

Det er stemmerne fra det indre af gaskamrene, som skal høres. Det kan dog kun lade sig gøre via andre kilder end de berørte, da de ikke er her mere.²⁵

Tidsrammen for analysen er sat til perioden mellem foråret 1942 og 27. januar 1945, hvor lejren befries af de russiske styrker. Det er den 26. marts 1942, at de første kvindelige fanger overflyttes fra Ravensbrück til Auschwitz. Der er tale om 999 tyske kvinder, som klassificeres hhv. som asociale, kriminelle og politiske fanger²⁶, (Czech, 1990, p. 148).

Senere samme år (omkring den 5. august) overflyttes kvinderne fra Stammlager Auschwitz til det nye og endnu ganske ufærdige afsnit Birkenau. Det er inden for ovennævnte tidsramme, at masseudryddelsen af jøder for alvor tager fart i Auschwitz-Birkenau. Det er samtidig den periode, hvor kvinderne ankommer i stort tal med og uden børn, noget der før foråret 1942 ikke fandt sted i denne lejr.

²³ Dette ses bl. a. i et interview foretaget af Joan Ringelheim: "Although there are many stories about sexual abuse, they are not easy to come by. Some think it inappropriate to talk about these matters; discussions about sexuality desecrate the memories of the dead, or the living, or the Holocaust itself. For others, it is simply too difficult and painful. Still others think it may be a trivial issue. One survivor told me that she had been sexually abused by a number of Gentile men while she was in hiding, when she was about eleven years old. Her comment about this was that it "was not important... except to me." She meant that it had no significance within the larger picture of the Holocaust". (Ringelheim, 1993, p. 377). Et andet eksempel er fra Lilian S.: "I made one remark, when I came over [til U.S.A, TS.], about something that happened to me in past. One of my aunts made that remark: Oh, why are you telling us stories. Were you here during the depression? Could you believe it, what people went through during the depression?" (Interview by Survivors of the Shoah Visual History Foundation, 1999, 06.18.40). Lillian fortalte ikke mere om sin historie, før interviewet med Shoah Foundation i 1999. Kilden uddybes i kapitel 6.

²⁴ Undersøgelsens lokalitet er Auschwitz-Birkenau. Sammenstillingen af de to navne er for at indikere, at lejren anskues under et i stedet for en opsplitning i Auschwitz 1, 2 og 3 eller lokalitetsnavne som Monowitz, Buna, Oswiecim, Birkenau/Brzezinka osv. Dog sker dette ikke uden, at jeg naturligvis er klar over de store variationer, som var gældende i forskellige dele af lejren og dens "subcamps".

²⁵ Primo Levi siger i "The Drowned and the Saved" (1986), at fordi de døde ikke selv kan berette, så må de overlevende: "speak in their stead, by proxy". (Ibid. p. 984).

²⁶ Klassificeringssystemet i det tyske koncentrationslejrssystem skal ikke her gennemgås i detaljer. Men det er væsentligt at bemærke sig, hvorledes en fanges indplacering i dette sindrige system havde meget stor betydning for pågældendes levestandard og overlevelseschancer. Fx blev netop disse tyske kriminelle (både for mænd og kvinder) meget ofte udnævnt til magtpositioner – kapo, blockälteste, etc. – med tilgang til mere mad og fritagelse for arbejdspligt.

Når et uopdyrket område skal belyses, kan den eksisterende forskningslitteratur nok hjælpe til at klargøre de historiske rammer, vilkår, tendenser etc. Men det bliver i sidste ende ofte manglerne, vakuumet og det ikke beskrevne, som fanger ens opmærksomhed. Man kommer uvægerligt til at stille spørgsmål som: Hvorfor er dette ikke behandlet, er der overhovedet basis for en analyse heraf, har man nu også et forskningsfelt, som kan berettige et speciale? Denne problematik har været synlig i en sådan grad, at jeg længe og seriøst har måttet overveje, om et arbejde vedrørende jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau nu også kunne ”holde vand”.

Der har indtil for ganske få år siden været en vis tøven i store dele af de mest centrale dele af Holocaustforskningen med hensyn til at betragte mordet på millioner af jøder på anden vis end netop som jøder, det vil sige et folk, en religion, en samlet offergruppe.²⁷ Derfor kunne dette speciale måske slet ikke være skrevet i fx 60’erne og 70’erne, men udviklingen er vendt. Diversiteten har bidt sig fast, og det giver mulighed for at forholde sig til de mange og ofte store variationer, der skal tages med i betragtning ved en analyse af historiske begivenheder. Derfor skal det jødiske folks skæbne i Holocaust heller ikke mere nødvendigvis tolkes ud fra en kollektiv indgangsvinkel.

Det har til dato ikke i synlig grad været muligt at spore de oplevelser, vilkår og historiske omstændigheder, hvorom dette speciale handler. Dette understreges blandt andet ved, at der endnu ikke foreligger en samlet monografi om gruppen af jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau. Én mulig forklaring på den manglende viden er, at det skriftlige materiale fra forskellige typer af retsopgør i efterkrigstiden såvel som fra hovedparten af de store mængder af forskningslitteratur aldrig i tilstrækkelig grad har indeholdt oplysninger om kvinderne. En anden årsag til den manglende dokumentation kan ligge i, at en stor del af forskningen omkring Holocaust har sine epicentre i USA, Israel og Tyskland. Det er herfra, at meget væsentlige bidrag er kommet. Men set fx fra et dansk perspektiv medfører dette visse problemer, som man bør have med i sine overvejelser i en samlet vurdering af de mere generelle tendenser i Holocaustforskningen. De videnskabelige miljøer i hhv. USA og Israel er præget af en stor gruppe jødiske historikere, der alt andet lige, og meget forståeligt, ofte anskuer Holocaust ud fra et (eget) offerperspektiv. I Tyskland derimod er tendensen gået mod

²⁷ Denne holdning videreførte på sin vis fejltagelserne fra processen ved Nürnbergdomstolen, idet der her, ikke mindst hos den russiske chefanklager, Roman Rudenko, var meget lidt tilbøjelighed til at fokusere på diversiteten. Her blev offergruppen betragtet som et hele af alle sovjetborgere. Den manglende opmærksomhed på forskellighederne blandt ofrene har da også medført, at store dele af de ansvarlige undslap retsforfølgelse.

en soning af fortidens forbrydelser. Når man fx er turist her, kan det næppe undgå ens opmærksomhed, at utallige ”denkmals” præger landet. Konsekvensen af denne polarisering mod enten en victim eller en perpetrator rolle har betydet, at visse grupper af Holocausts mange ofre og/eller bødler kun er tildelt begrænset opmærksomhed. Jeg kan fx pege på sigøjnerne, de russiske krigsfanger, børn af alle nationaliteter, homoseksuelle, ukrainske og lettiske hjælpetropper, de ungarske Halinkas, de antisemitiske dele af den polske befolkning, etc. Ligeså er kvinderne forblevet usynlige.

En tredje forklaring på vores manglende viden kan være, at specielt den jødiske kultur meget generelt betragtet er præget af patriarkalsk styrede normer.²⁸ Det vil sige, at mænd typisk anskues som beskyttere af kvinder og børn. Det nye Israel og store dele af jødedommen efter 2. Verdenskrig var optaget af at konstruere en ny identitet, hvor styrke, magt og selvstændighed var kodeordene. Derfor blev diasporaen og Holocaust femininiseret. Der var noget svagt og ynkeligt ved ofrene, der som slagtekvæg ledtes i døden, (Lentin, 2000, intro). Ses denne tolkning i sammenhæng med en traditionel jødisk opfattelse af manden som beskytteren, ja så levede han altså ikke op til sit ansvar i Holocaust, hvorved han efter krigen stod tilbage som den tabende part, æreløs og ydmyget. Den medfølgende skam herved adskiller sig nok i form, men ikke i principper, fra de skamfølelser, som kvinder havde. Men når mændene nu en gang skrev historien, så blev det ofte til fokus på modstandskamp og oprør. Var der fremstillinger af en jødisk offerrolle, så blev den kollektivt betragtet uden fokus på forskelligheder, og slet ikke med tanke på kvinderne, som imidlertid havde haft anderledes oplevelser af Holocaust:

“Although an enormous amount of material has already been generated about the Holocaust, it has focused on the historical events, whether from German, American, or Russian sources, and most of it has assumed a male-centered perspective. That is, the experiences of Jewish men have been documented and generalized as if they were as true for women as they were for men”. (Goldenberg, 1996, p. 79).

Men denne analyse ønsker at netop differentiere, fordi med Hilbergs ord:

”The road to annihilation was marked by events that specifically affected men as men and women as women. Thus women’s memoirs reveal ”different horrors” of the ”same Hell”. (Ibid., p. 79).

²⁸ Det er ikke min hensigt at gå i dybden hermed, men jeg kan pege på, at man har et udpræget pater familias system i jødiske familier også i de mere liberale af slagsen. Fx er det den førstefødte søn - ikke datteren, som næst efter faderen har afgørende status i familiens liv og virke.

Derfor er formålet med dette speciale at belyse de anderledes vilkår, som kvinder levede og døde under i Auschwitz-Birkenau. Når noget nyt skal afdækkes, når en hidtil ikke fortalt historie skal få et talerør, så er det nødvendigt med materiale fra forskellige kilder. Disse vil blive gennemgået i det følgende.

Erindringer²⁹ og testimonies:³⁰

Nogle vidner og overlevende fra Holocaust har valgt at nedskrive deres erindringer. Disse anvendes i analysen, og de strækker sig tidsmæssigt fra månederne direkte efter krigens afslutning til nyudkomne værker fra de senere år. Der er visse hukommelsesmæssige aspekter at tage hensyn til, når der tænkes på nedskrivningstidspunktet, hvilket jeg vender tilbage til. Der er i analysen brugt materiale fra flere forskellige erindringsbøger. Der er observationer fra både mænd og kvinder samt fra ikke-jødiske fanger, hvis udsagn kan være med til at underbygge det øvrige materiale. De ikke-jødiske fanger ser præcis hændelserne i et ”udefra” perspektiv og har måske ikke de samme hensyn at tage som fx en jødisk overlevende i et jødisk samfund. Der er brugt observationer af kommandanten i Auschwitz-Birkenau, og fx fra jøder, der levede i lejren som polakker. Nogle af de væsentligste er Tadeusz Borowski, 1976, ”This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen”, Wiesław Kielar, 1981, ”Anus Mundi: Five Years in Auschwitz”, Martin Broszat (ed.), 2002, ”Kommandant in Auschwitz”, Ella Lingens-Reiner, 1948, ”Prisoners of Fear”, Ruth Elias, 1988, ”Die Hoffnung erhielt mich am Leben: Mein Weg von Theresienstadt und Auschwitz nach Israel” og Gisella Perl, 1988, ”Abortlege i Auschwitz og fødselslege i Jerusalem”.

Dette arbejde benytter sig også af testimonies fra overlevende vidner til hændelserne i Holocaust.³¹ Jeg foretog i vinteren 2003 en rejse til Yad Vashem museet i Jerusalem, Israel, med det formål at lokalisere materiale. Min søgen foregik blandt andet i museets meget store arkiv. Her lykkedes det da også at finde diverse materiale til belysning af de jødiske kvinders historie i Auschwitz-Birkenau. Dog skal der gøres rede for en metodisk begrænsning i den forbindelse. Det er således, at arkiverne på Yad Vashem har indsamlet i alt ca. 30.000

²⁹ Med udtrykket erindringer mener jeg overlevendes oplevelser, som de har fået udgivet i bogform.

³⁰ Der bruges i denne undersøgelse, for nemheds skyld og af formuleringsmæssige hensyn, nu og da de engelske termer testimony/testimonies, når der refereres til vidneudsagn

³¹ For en god ordens skyld skal det fremhæves, at samtlige vidneudsagn, som relaterer sig til deciderede hændelser i Auschwitz-Birkenau, er fra personer, der rent fysisk har været i denne lejr i en given periode.

testimonies.³² Sprogfordelingen er nogenlunde som følger: 20 % på engelsk, 20 % på tysk, 44 % på hebraisk og de resterende fordeler sig på sprog som polsk, jiddisch, ungarsk, etc. Da jeg kun kan klare mig på engelsk og tysk, så er mit søgefelt da allerede indsnævret til lidt under halvdelen af Yad Vashems kildemateriale. Dette er klart nok en begrænsning, men jeg mener dog ikke, at det spiller afgørende ind på de fundne kilders anvendelighed.

Materialet fra Jerusalem spænder vidt både tids- og indholdsmæssigt. På samme vis er selve materialet af forskellig art. Der er et direkte testimony afgivet til en undersøger fra Yad Vashem, der er to vidneerklæringer fra retsmateriale og endelig en levnedsbetretning.³³ Min søgen har været koncentreret omkring kvinder, der i et eller andet tidsrum har opholdt sig i Auschwitz-Birkenau – det vil sige været førstehandsvidner til begivenhederne. Mandlige testimonies har jeg overvejet og set på stedet, men da jeg i denne gruppe af overlevende ikke er stødt på udsagn, der kunne være med til at dokumentere mit undersøgelsesfelt, har jeg koncentreret mig om de kvindelige vidner. Det er personer, som kommer med eksplicitte udtalelser i forhold til de områder, specialet ønsker at analysere. Jeg har samtidig valgt fra med hård hånd, hvis et foreliggende testimony syntes uklart, usammenhængende eller mindre troværdigt.

Dermed mener jeg ikke de selvmodsigelser eller tidsforskydninger, som ganske ofte er at finde. De er tit en integreret del af mange testimonies. Jeg hentyder derimod til vidner, som synes at ”brodere”. Det vil fx sige fremstiller sig selv som helte eller fortæller om episoder og hændelser, jeg fra andre kilder allerede ved, ikke har fundet sted eller ikke har udspillet sig på nær den måde, et vidne beskriver. Desuden, og nok så væsentligt, har en del vidner ikke oplevet det, som jeg ønsker at undersøge. De har måske levet med relativt gode arbejdsopgaver i lejren, været blandt de privilegerede, etc.

Desuden er min metode således, at har jeg ikke været i stand til at verificere personens tilstedeværelse i lejren via fx fangenummer, andre vidner, forskningslitteratur eller lignende, er deres vidnebetretninger ikke medtaget. Det er en eklektisk tilgang, men kildernes udsagnsevne skal stå i forhold til det problem, jeg vil analysere. At der i selve processen kan være værdifuldt materiale, som er undgået min opmærksomhed, vil jeg bestemt ikke afvise – tidshorisont, arkivets opbygning og tilgængelighed samt evt. misforståelser af sproglig art kan have spillet en rolle.

³² Dette estimat er fremkommet efter konsultation med hhv. Zvi Bernhardt, chef ved arkiverne, og Dina Porat, medlem af Yad Vashem Advisory Board.

³³ Materialet er opgivet i litteraturlisten under kildemateriale fra Yad Vashem.

Metodisk skal man være klar over, at forskningsinstitutionen Yad Vashem grundet egen tilblivelseshistorie og kulturelle kontekst har en mere eller mindre uskreven ”policy”, som handler om at give historien og æren tilbage til de mange ydmygede og navneløse ofre. Alene diverse projekter, som museet står for, antyder dette, fx: ”The Righteous among the Nations” og ”The Hall of Names”. Dette betyder ikke nødvendigvis, at vidneudsagn indsamlet af Yad Vashem er mindre anvendelige af den årsag, men som bruger af kilderne har jeg været opmærksom på den dagsorden, en udspørger kan være styret af. Den kulturelle kontekst funderet i et jødisk samfund indeholder normer og grænser, der kan have indflydelse på resultatet af interviews. Eksempelvis optræder referencer til seksuelle hændelser meget sjældent i materialet, som Yad Vashem selv har været med til at indsamle. Dette kan selvfølgelig hænge sammen med, at den slags ikke har forekommet, men det er dog bemærkelsesværdigt, at omtale af lignende tildragelser findes hyppigere i materiale fra andre kilder og institutioner. Årsagen til fraværet af sådanne referencer hos Yad Vashem kan hænge sammen med, at der ganske enkelt ikke spørges hertil.

Testimonies er også at finde i en mere moderne udgave som et filmet vidneudsagn. Det første af sin slags var det såkaldte ”Fortunoff Video Archive for Holocaust Testimonies” ved Yale Universitetet i USA. Projektet startede i 1979 og indeholder nu ca. 4.000 testimonies. Grundet finansielle omstændigheder var det dog ikke muligt at inddrage kildematerialet fra Fortunoff i dette arbejde. Derimod bruger jeg videofilmede udsagn fra et betydeligt større projekt - ”Survivors of The Shoah Visual History Foundation”.³⁴ Det ville have været optimalt, at jeg selv i Washington kunne have udvalgt kilder i den omfangsrige samling, men det var af gode grunde ikke muligt. Med kompetent assistance fra The Shoah Foundation lykkedes det dog via en research questionnaire og velvillige natlige opkald fra hovedkontoret i USA at finde frem til anvendeligt materiale. Jeg angav specialets formål og de undersøgelsesområder, som skulle belyses, og repræsentanten hos The Shoah Foundation foretog søgningen. Det blev til i alt 9 filmede testimonies – 8 kvinder – og 1 mand - varierende i længde fra en lille time op til fem timer. Af disse kunne 4 anvendes i det foreliggende.³⁵ Det filmede kildegrundlag skal følges af lignende overvejelser som i førnævnte tilfælde med Yad Vashem. Her er det bare andre faktorer, som spiller ind. Man kan sige, at et generelt problem i forhold til denne

³⁴ Organisationen skabtes i 1994 på foranledning af Steven Spielberg, som i sit arbejde med ”Schindlers Liste” opdagede, at vidnerne til Holocaust var ved at forsvinde. Shoah Foundation har nu indsamlet ca. 52.000 testimonies på 32 sprog fra 56 forskellige lande.

³⁵ Materialet er opgivet i litteraturlisten under kildemateriale fra The Shoah Visual History Foundation.

analyse er fremgangsmåden, som interviewerne fra Shoah Foundation har brugt. Det er sådan, at vidnet både fremfører sit familienavn, evt. pigenavn, oprindelsessted, bedsteforældres og forældres navne osv. Dermed er det måske mere tvivlsomt, om en overlevende vil udlevere oplysninger af mere sensibel karakter fra sit ophold i Auschwitz-Birkenau.³⁶ Desuden er de forskellige udspørgere ikke alle lige gode til at forfølge nogle af de mange oplysninger, som så er at finde ”mellem linierne” i udtalelserne fra vidnerne. Det ville have været gavnligt med ens procedurer ved optagelsen af de forskellige udsagn. Men når disse svagheder er påpeget, skal jeg understrege, at det, som Shoah Foundation nu ligger inde med, er meget nyt materiale af en størrelsesorden og diversitet, der ikke før er set.³⁷

Testimonies er den form for kildemateriale, som vi finder i ”oral history”. Det giver anledning til mere generelle overvejelser vedrørende brugen heraf og hvilken værdi, man kan tillægge denne type af materiale.

Paul Thompson beskæftiger sig hermed i ”The Voice of the Past Oral History”. Trods det at værket er fra 1978, så er Thompsons refleksioner stadig relevante. Hans udgangspunkt er baseret på emner som fx social historie/familiehistorie, og som sådan falder de også inden for rammerne af dette speciale. Det hedder blandt andet fra hans side: ”the use of interviews as a source by professional historians is long-standing and perfectly compatible with scholarly standard”, (ibid., p. 2), og videre: ”[Oral history, TS] can be used to change the focus of history itself, and open new areas of inquiry”, (ibid., p. 2). Det kan bringe: ”recognition to substantial groups of people who had been ignored”, (ibid., p. 7), og det er præcis et af hovedformålene i det foreliggende, hvorfor denne type af kildemateriale har en fordel, som det formuleres af samme: ”Indeed, for at least two decades it was ‘oral history’ in America—and only very recently has the method been vigorously revived for Indian history, black history, and folklore, and extended into new fields like women’s history.” (Ibid., p. 54). Det er også en styrke, at man i den orale historie kan opnå at: ”witnesses be called from [...] the unprivileged, and the defeated. It provides a more realistic and fair reconstruction of the past, a challenge to the established account.” (Ibid., p. 5)

³⁶ Det er en styrke netop ved Fortunoffs materiale, hvor anonymitet er garanteret. Jeg har spurgt Shoah Foundation om årsagen til deres fremgangsmåde, og det skyldes angivelig hensynet til de historiske revisionister. Materialet skal kunne dokumenteres i alle detaljer for at imødegå benægtelse af Holocaust.

³⁷ For en god ordens skyld skal jeg gøre opmærksom på, at de afviste/ikke anvendte vidneudsagn fra både Yad Vashem og Shoah Foundation grundet specialets i øvrige store omfang ikke uddybes yderligere end det allerede nævnte.

Paul Thompson hævder at oral history kan udfordre historiens myter, endda ændre dens sociale betydning, (ibid., p. 18f). Thompson påpeger, at brugen af oral history ikke er en opdagelse, nej det er nærmere en genopdagelse. Det var netop den første form for historie, og brugen heraf betyder, at: "It also gives back to historians the oldest skill of their own". (Ibid., p. 64). Thompson taler om en fair *rekonstruktion* (min kursivering, TS) af fortiden, og det er en proces, jeg har holdt mig for øje ved brugen af oral history. Men kildeformen er værdifuld til en analyse som denne. Det er min hensigt at skrive om de jødiske kvinder, at hente de oplysninger og den historie frem, som hidtil har været upåagtet. Jeg er derfor meget enig med Thompson i, at man arbejder med en eklektisk dagsorden. Sådan må det nu en gang være, at når noget er i søgelyset, da er andet udenfor i skyggerne. Den totalt illumerede historiefremstilling er en illusion. Man kan derimod koncentrere sig om at rette dele af lyset mod de oversete konturer uden for lyskeglen, som det også er min hensigt med dette speciale. Der er dog historikere, for hvem dokumenter har forrang frem for vidner og deres testimonies. Raul Hilberg siger blandt andet, at han, i undersøgelser af trufne beslutninger og afgørelser af de implicerede parter lige fra de tyske myndigheder til ofrene selv, ikke kan finde hjælp i vidneudsagnene. Han hævder, at testimonies skildrer stort set samme hændelsesforløb, hvor alt var fredeligt før krigen, så kom terroren i form af tyskerne, ofrene mistede hjem, frihed, familie og egen identitet. Vidneudsagnene giver stort set kun den ene oplysning, at den berettende overlevede infernoet, (Hilberg, 1990, p. 78). Jeg kan sagtens følge Hilberg i visse af hans overvejelser fx omkring det forskønnende aspekt, som vidner ofte giver tiden før krigen. Men hans udtalelser om de overlevende afslører ikke bare en undervurdering af værdifuldt kildemateriale, men også en afvisende indstilling til de enkelte individers oplevelser og tab i Holocaust. Det virker påfaldende, at Hilberg fæster større lid til dokumenter, som jo også er forfattet af mennesker, og som sådan derfor bestemt ikke er klinisk fri for at være farvede heraf.

Det er fremgangsmåden ved en historisk analyse, at der samles materiale stykke for stykke med en fortolkning som det endelige mål. Skepsis er en integreret del af denne proces. Derfor må og skal der naturligvis også stilles spørgsmål ved pålideligheden af fx de testimonies, som benyttes. Baumel (2004) fremhæver, at vidnesbyrd fra de tidlige efterkrigsår først og fremmest er karakteriseret af pålidelighed. Ydermere præges de, i modsætning til senere testimoniums, af en mangel på moraliserende/ideologiserende elementer, (Baumel, 2004, p. 284).

Det manglende moraliserende/ideologiserende islæt kan jeg kun medgive, at Baumel har en væsentlig pointe i. Det heroiske ved en vilje til at overleve, den fordømmende holdning over for fanger med kapofunktioner etc. har meget ofte givet støj på linien i forhold til det, et potentielt vidneudsagn kan bidrage med af oplysninger. Derfor er de tidlige efterkrigsvidner værdifulde. I forhold til Baumels refleksioner omkring hukommelse, så er det da korrekt, at tidsangivelser, kronologisk rækkefølge og stedsangivelser sikkert vil være mere præsent i de tidlige erindringer fra de første efterkrigsår. Men det, der huskes og konstrueres om hændelserne og deres traumatiske virkelighed, er i mine øjne ikke per automatik upålideligt, fordi det er nedskrevet mange år senere. Man bør blot tage højde for dette og ikke lade kilder fra senere år stå alene. Om vidner til Holocaust og pålideligheden af deres udsagn siger Lawrence Langer, at der ikke er nogen grund til vække noget til live, som aldrig har sovet. Dermed mener han, at Holocaustoverlevende har en nærmest søvnløs evne til at genkalde sig begivenhederne. Langer går så langt som til at sige: "In addition, since testimonies are human documents rather than merely historical ones, the troubled interaction between past and present achieves a gravity that surpasses the concern with accuracy". (Langer, 1991, p.xv.). Mark Roseman har kommenteret dette standpunkt hos Langer. I "Surviving Memory: Truth and inaccuracy in Holocaust testimony", (2004), påpeger Roseman via både et grundigt arbejde og en heldig hånd, hvad angår tilgængeligt kildemateriale, at der trods den logiske argumentation om de "mentale øjne, der aldrig har sovet", alligevel opstår betydelige hukommelsesforskydninger. Det er Rosemans argumentation, at følelsen af skyld og personlig retfærdiggørelse har en væsentlig rolle i de uoverensstemmelser, han har påvist. Det vil sige, at erindringen så at sige fortolker begivenhederne, så den "unbearable past" bliver udholdelig, (Roseman, 2004, p. 303). Det er en mekanisme, som jeg er klar over kan være på spil i vidneudsagn. Derfor bruger jeg fx forskelligt materiale fra flere tidsperioder, øjenvidneskildringer fra andre, der fx som ikke-jøder eller som mænd har haft anderledes indgangsvinkler og andre tolkninger af begivenhederne.

Man må i lyset af ovenstående refleksioner stille spørgsmålene, hvad er hukommelsen egentlig for en størrelse, og hvad er et testimony? Henning Poulsen³⁸ benytter i en skitsering af interviewformen tre klassificeringer i en præcisering af, hvordan hukommelsen virker 1) det selvbiografiske element, 2) en erindring om vidnets aktiviteter og endelig 3) den passive erindring. Første element består af en slags inderzone omkring livsforløb, familieforhold osv.,

³⁸ Henning Poulsen, 1968, Om samtidshistorisk intervjuing", Skandia, 2, p. 197-218)

der er kernen i det selvbiografiske. Andet element – erindringer om vidnets aktiviteter – udgør, efter Poulsens opfattelse, en rig del af udsagnet. Det er en blanding af intentioner, vurderinger samt indre engagement. Sidste element – den passive erindring – udgøres af det, der har været rudimentært og ikke handlingsrelevant. Dog er der i denne gruppe indeholdt særligt bemærkelsesværdige begivenheder. Den passive erindring er oftest kun sparsomt repræsenteret og har været gennem en selektionsproces, som sandsynligvis gør dette element ret så tendentiøst og ensidigt. (Poulsen, 1968, p. 198ff). Ifølge føromtalt Langer adskiller Holocausttestimonies sig fra andre vidneudsagn, idet “nothing is clearer in these narratives than that Holocaust memory is an insomniac faculty, whose mental eyes have never slept”. (Langer, 1991, p.xv.). Han klassificerer fem typer af hukommelsesmodi, og relevant i denne forbindelse er, hvad han benævner ”deep memory”. En markant dobbelthed synes at være dens kendetegn, hvorfor Langer også citerer Holocaustoverlevende Charlotte Delbos³⁹ brug af vendingen ”Auschwitz et Apres”, hvor hun bruger en metafor om et slangeskind, som skiftes. Et nyt voksende frem efter krigen, det gamle blev tilbage i Auschwitz-Birkenau, og inden i dette var oplevelserne, hukommelsen pakket ind som en hård knude, der aldrig kan forsvinde: ”Unlike the snake’s skin, the skin of memory doesn’t renew itself”. (Langer, 1991, p. 4).

Det er en påstand, at man kan ”krydse” frem og tilbage mellem en erindring om egne aktiviteter og den passive erindring, der, som Henning Poulsen hævdede, præges af ensidighed og tendens. Hvad angår beskaffenheden af et Holocausttestimony kan det dog hævdes, at det ”slangeskind” af erindring, som ”ligger tilbage” i Auschwitz-Birkenau, indeholder mange brugbare oplysninger, når der tages højde for, at det er en ”forfattet”, tendentiøs erindring. Det er især den funktion, disse kildetyper har i dette speciale.

De udsagn, som fremgår af et testimony, er et udtryk for den konstruerede/producerede erindring. Det er jo, hvad et vidne bliver bedt om – netop at huske. Han eller hun finder frem fra hukommelsens lager, og processen er sat i værk. Testimonies er med til at skabe kilder, der påfølgende får karakter af beretninger. Det betyder så også, at vidnet fortæller ud fra nutiden, og det er centralt. Oplysningerne i testimonies kan sagtens, trods et vidnes stringente opfattelse af et givet hændelsesforløb, være behæftet med fejl. Det er naturligvis en reel risiko. Om det så stemmer overens med de fortidige hændelser må jeg så afstemme med andre kilder. Derfor er der som supplement til de mange vidneudsagn også inddraget andre

³⁹ Denne kilde præsenteres nærmere i kapitel 6.

kildetyper, som jeg præsenterer i det følgende. Mine testimonies har, som det vil fremgå af et senere kapitel, en overvægt af jødiske kvinder. Der citeres dog ikke kun fra jøder og heller ikke kun fra kvinder. Men alligevel kan det lede til spørgsmålet – hvorfor kvinder i det hele taget. Det enkle svar er, at det er deres historie, jeg vil undersøge. Der er mange vidneudsagn fra overlevende, men ikke mange af den kønsspecifikke type, som jeg eftersøger. Desuden virker det logisk at lade de kvinder, som har oplevet at være fanger i Auschwitz-Birkenau, berette om det, de nu en gang har følt på egen krop samt været vidner til. De er ofte i samme aldersgruppe, da de var ganske unge under opholdet i lejren. Trods nogle af de nævnte fællestræk er der diversitet i vidneudsagnene, både hvad angår baggrund, erhverv, længden og karakteren af opholdet i lejren etc.

Afhøringsudsagn og retsmateriale:

Fra de mange retssager i efterkrigstiden findes et væld af kilder i form af vidneerklæringer og retsprotokoller - Nürnberg, Eichmann-sagen i Jerusalem, Auschwitzprocessen 1963-1965 i Frankfurt og retssagerne mod personalet fra Auschwitz i Krakow 1946/47 for at nævne nogle af de kendte.

Kildernes mangfoldighed til trods skal man dog være opmærksom på, at det i en retssag handler om jura, at kunne bevise den anklagedes skyld. Det stiller andre krav til et vidneudsagn end til for eksempel et testimony afgivet foran et kamera med den hensigt at fortælle sin historie.

De film, som man fra israelsk side optog af retssagen mod Eichmann, og samme mønster er at finde i de udgivne retsprotokoller, viser, at alle tilløb til at gå uden for/eller ved siden af det, der stringent og præcist spørges om, straks stoppes. Følelsesudbrud, et vidnes tilløb til at springe i hændelsernes kronologi eller lignende afværges af hhv. anklager og forsvarer.

Derfor har mange overlevende fra Holocaust juridisk set været dårlige vidner i krigsforbryderdomstole. De har følt en stor grad af frygt i en konfrontation med bødlerne, de har i tiden i lejren ikke måttet se direkte på SS-personalet og kan således ofte ikke udpege dem i en retssal. Endelig har erindringen ligget så present, at smerten herved har fået mange vidner til at bryde sammen. Måske ville samme vidner fungere bedre her mange år efter, det er set i andre sammenhænge som ved genoptagne mordsager osv. Uanset den juridiske værdi, så er det, vidnerne fortæller os, interessant i et historisk lys. Kilderne fra de forskellige retssager indeholder oplysninger, som en historiker kan anvende. I lighed med testimonies

skal der også her tages højde for, hvornår de forskellige dokumenter er kommet til veje. Ud over de allerede nævnte fra Yad Vashem anvender jeg dele fra Nürnbergprocessen (1947) og Auschwitzprocessen (1963-1965). I denne gruppe af kilder har jeg inkluderet vidneudsagn, der ikke er nedfældet i deciderede juridiske omgivelser, men hvor man alligevel har forsøgt at bruge den formelle facon derfra. Jeg hentyder til forskellige typer af rapporter fra overlevende, som er nedskrevet i forskellige fora, inden de er endt hos internationale organisationer, på regeringskontorer osv.

Ovenstående typer af retsligt kildemateriale vil indgå i specialet oftest i form af citater fra de afhørte, som kan underbygge/belyse undersøgelsens fokusområder.

Prosa og poesi:

Det er således, at når der arbejdes med netop Holocaust, da vil kildegrundlaget ofte omfatte mange forskellige typer. Feig hævder i "Hitler's Death Camps: The Sanity of Madness", at man for at kunne begribe de universelle implikationer af Holocaust må trække på kilder af forskellig art lige fra poesi, litteratur og kunst til medicinsk, filosofisk og psykologisk viden, (Feig, 1981, p. XIX).

Det er klart, at det kan forekomme usædvanligt at skulle analysere og dokumentere et område med baggrund i kilder som fx poesi og prosa. Men alle kilder relateret til et specifikt emne kan bruges funktionelt. Netop i forbindelse med dette emne inden for Holocaust er poesi og prosa ofte i stand til at berette om hændelser og indtryk på en vis, som ikke er at finde i andet materiale. Dette sker naturligvis ikke uden overvejelser, men jeg mener, at der kan findes oplysninger af historisk interesse, som for visse vidners vedkommende kun kommer til udtryk i en kunstnerisk form.

Hvor den nedskrevne og udgivne erindring er redigeret, ofte sat i kronologisk og intellektuelt reflekteret orden, så er prosa og poesi mere umiddelbar. Charlotte Delbo har en slående betegnelse i bidragene "Convoy to Auschwitz" & "Auschwitz and After". Hun kalder sine oplevelser for "Auschwitz et après". Hun efterlod en del af sig selv, døde i Auschwitz-Birkenau, en anden person opstod efter befrielsen for at leve side om side med den "døde". Og det menneske, som på sæt og vis forblev til evig tid i lejren, kan kun udtrykke sine oplevelser i en blanding af poesi og prosa. Et andet eksempel er Judith Magyar Isaacson, 1991, "Seed of Sarah: Memories of a Survivor". Hun, der som ganske ung pige ankom til

Auschwitz-Birkenau, fortæller om sin angst for overgreb, voldtægt og mord i et til tider nærmest drømmeagtigt sprog.

Andet materiale:

En stor hjælp for dette arbejde kommer fra den eksisterende forskningslitteratur. Det er ved hjælp af mange bidrag herfra, at jeg har kunnet skabe mig en form for overblik, idet Holocaust er et enormt komplekst og facetteret emne. Når det handler om de jødiske kvinders skæbne har det imidlertid været noget af et puslespil, idet mit felt er sparsomt belyst. Oplysningerne fra denne type materiale bliver inddraget både som et uddybende element, som en verificering af de forskellige testimonies samt som leverandør af andre udsagn end de kilder, jeg har fx fra hhv. Jerusalem og Washington.

Jeg har længe eftersøgt værker, opgørelser over den nøjagtige kønsfordeling blandt samtlige jøder i såvel perioden før som efter 2. Verdenskrig. Dette ville gavne i forhold til min problemstilling omkring kvindernes overlevelsesmuligheder i Holocaust. Desværre er det ikke lykkedes mig at skaffe noget sådant, og så vidt jeg ved, er et værk af den art endnu ikke publiceret.

Det tyske forskningsmiljø bidrager, som det efterhånden har gjort i en længere periode, med mange specialværker omhandlende en stor variation af emner inden for Holocaust. Jeg benytter mig af informationer herfra - fx af Peter Longerich, Scheffler & Schulle og Wobbe.

Specialets struktur:

Ovenstående generelle metodiske overvejelser følges af de mere specifikke, hvorfor nedenstående er en gennemgang af den struktur, som mit arbejde er bygget op omkring. Undersøgelsen ønsker at fokusere på de mekanismer, hændelser og vilkår i Auschwitz-Birkenau, som kan siges at have haft afgørende indflydelse på de kvindelige fangers muligheder/manglende muligheder for at overleve opholdet. Det er et centralt kriterium i de valgte punkter, der følgende gøres rede for, at de er specifikt relateret til køn. Dog er specialet ikke skabt ud fra en "biologisk" synsvinkel. Man kan sagtens et langt stykke af vejen med rette hævde, at kønsforskelle er sociale konstruktioner, men nogle af de områder, jeg peger på i min undersøgelse, hænger dog sammen med biologiske forhold som graviditet, cyklus og børn. Der er samtidig forhold, der fortolkes socialt.

Det skal endelig pointeres, at der i udvælgelsen af undersøgelsens forskellige punkter også er sket et fravalg som fx specifikke analyser af sultproblemer, arbejdskommandoer, modstandsgrupper, lejrhierarkiets klassificeringssystem osv. Men det følgende har min opmærksomhed både pga. den særlige sammenhæng mellem køn/overlevelseschancer og for at kaste lys på det, der kun synes at være lidt udforsket.

Kapitel 4 præsenterer den historiske baggrund for Auschwitz-Birkenau, dens etablering, udbygning og befrielse. Det sker for at klargøre de rammer og vilkår, som de øvrige punkter i mit genstandsfelt hænger sammen med.

Kapitel 5 beskæftiger sig med antallet af ofre. Et af specialets problemstillinger er, om hovedparten af ofrene i Holocaust var jødiske kvinder. Visse kilder, visse estimater synes at bekræfte dette. Dog kan en nagelfast afgørelse herom ikke træffes. Men det har relevans at se på de mulige svar, der gives på spørgsmålet. Dette mere universelle aspekt kan derpå holdes op mod en regional tilgang, hvor netop en bestemt lejr, Auschwitz-Birkenau, undersøges for at klarlægge, hvad og hvor meget man kan udlede om kvindernes vilkår og overlevelseschancer på stedet. For hvis en lejr af denne størrelse karakteriseres af, at man som jødisk kvinde havde meget små muligheder for at forblive i live, hvis der ud fra det dokumenterede kan påvises nogle fælles vilkår, de som kvinder blev underlagt, så kan man måske afdække en sammenhæng og en mere generel tendens, der gælder Holocaust som et hele. Dermed kan der måske indikeres en sandsynlighed for, om jødiske kvinder de facto var den største gruppe af ofre.

Kapitel 6 er en analyse af kvindernes levestandard i Birkenau. Efter en kortere introduktion til det sindrige og komplekse lejrhierarki og de jødiske kvinders indplacering heri kommer beskrivelserne af forholdene i området. Det vil sige bo- og levestandard, bygningernes stand, de sanitære installationer, arbejdsopgaver, sygdomme, dødelighed osv.

Kapitel 7 indeholder en undersøgelse af selektionen ved rampen og aflusningsprocessen. Hvordan man fra lejrpersonalets side skilte arbejdsduelige fra de, som skulle sendes i gaskamrene. Der er testimonies om de undertiden fatale valg, man måtte træffe ved

ankomsten. Jødiske kvinder var oftest ledsaget af små børn, og jeg analyserer, hvilke konsekvenser dette kunne have.

De personer, som udvalgte til tvangsarbejde i Auschwitz-Birkenau, skulle igennem en såkaldt aflusningsproces. De kvindelige vidner understreger det skamfulde herved, idet de fleste jøder, ifølge deres tradition, og som udsagn kan bekræfte, aldrig havde været nøgne, ikke engang foran egne forældre. I samme kultur var især kvinders nøgenhed et endnu større tabu, hvorfor jødisk tradition ofte har henvist kvinden til det rituelle bad beliggende dybest nede i lokaler afskærmet fra alle blikke. Aflusningsprocessen og dens scenarie var med til at udradere disse fanger som personer, som mennesker. De blev til det, der i lejrjargon kaldtes for "Figuren". Det dehumaniserende element kan være en medvirkende årsag til at mindske mulighederne for overlevelse.

Kapitel 8 relaterer sig til medicinske eksperimenter, seksualitet og seksuelle overgreb. Der er beretninger fra overlevende, som fortæller om voldtægt, seksuel chikane og former for prostitution, hvor det handler om sex for mad og andre fornødenheder, sexual barter. Voldtægt, prostitution og lignende fandt også sted blandt mandlige fanger, men i tilfældet med kvinder var der altid en yderligere fare for medfølgende graviditet, som meget vel kunne betyde døden. Under dette punkt indgår også medicinske eksperimenter som fx sterilisation, kunstig befrugtning og diverse forsøg.

Kapitel 9 har til formål at belyse cyklus, graviditet, abort, fødsel og drab på nyfødte i Auschwitz-Birkenau. En kvindes cyklus var ikke bare til besvær og uhygiejnisk på et sted uden nogen som helst fornødenheder, men det blev også en nedværdigende del af lejropholdet. Det at være i stand til at føde børn spiller en afgørende rolle. Blev de jødiske kvinder opfattet som gravide, eller var de faktisk dette ved ankomsten til Auschwitz-Birkenau, da blev de rutinemæssigt sendt til gaskamrene. Samme procedure gjaldt i selve lejrkomplekset, og derfor var kvindelige fanger ofte tvunget til abort eller til at få deres nyfødte dræbt ved egen eller medfangers hjælp. Dette var en simpel nødvendighed for at undgå den øjeblikkelige død i gaskammeret. Her ses en kønsspecifik forskel, der kunne formindske de enkelte kvinders chancer for at overleve.

Kapitel 10 vil således via konklusionen fremstå som en syntese mellem en regional og en universel historiografisk tilgang. Den viden om de jødiske kvinders situation, vilkår og overlevelseschancer i Auschwitz-Birkenau, som dette arbejde genererer, sammenkædes slutteligt med refleksioner omkring spørgsmålet omkring, hvorvidt de kan siges at have udgjort majoriteten af ofre i Holocaust.

4. Lejrens historiske baggrund, dens etablering, udbygning og befrielse

Auschwitz-Birkenau udvikler sig i sin knap femårige eksistens til en metropol af et enormt omfang med mange grupper af fanger, mange geografiske placeringer af disse samt stor udskiftning og gennemstrømning. Der er tale om et samfund af mennesker, som er inddelt i et komplekst fangehierarki med forskellige sprog, forskellige kulturelle baggrunde, forskellige muligheder osv. Det er et polariseret og et gennem dets fem års eksistens særdeles omskifteligt samfund, som ikke skal analyseres nærmere i dette afsnit.

Dette kapitel har kun til formål at give en kort historisk gennemgang af begivenhederne, som fører til etableringen af Auschwitz-Birkenau, hvordan lejren anvendes, fungerer, udbygges, og hvad dens endelige skæbne bliver.

Kilderne:

Én af de væsentligste kilder i det følgende er Franciszek Piper, 2000, "Auschwitz 1940-1945: Central Issues in the History of the Camp, Vol. I-V". Det virker logisk, at netop Auschwitz museet står for udgivelsen af den første deciderede monografi om stedet. Den beskriver talrige facetter af stedets tilblivelse, af fangerne, personalet, dødstal, retslige efterspil osv. Der er visse overlapninger. Tilstedeværelsen af et samlet register, så man ikke behøvede at konsultere hver enkelt bind ved søgning, ville også have været en fordel. Desuden havde en strammere redigering gavnet, men som oversigtsværk er det et værdifuldt redskab.

En anden god hjælp er Peter Langwithz Smith, 2004, "Auschwitz: En beskrivelse". Det er overraskende, at der foreligger en så grundig gennemgang af hændelserne på dansk, idet Auschwitz ikke ofte har været et genstandsfelt i dansk Holocaustforskning. Smith er ikke historiker og anvender sit kildemateriale på en anden vis, end fagfolk normalt ville gøre. Værdien i udgivelsen ligger især i den direkte beskrivelse af dagligdagen i lejren og det klare kronologiske overblik.

Endelig skal jeg nævne min reference til Franciszek Piper, 1993, „Die Zahl der Opfer von Auschwitz: Aufgrund der Quellen und der Erträge der Forschung 1945 bis 1990“. Jeg går ikke yderligere i detaljer med dette værk, men skal her anføre, at det som et af de første kunne give et nogenlunde troværdigt bud på et estimeret samlet antal dødsopfre i Auschwitz-Birkenau.

Det nazistiske styre havde på få år erobret det meste af Europa. Fra 1939 stormer deres moderne og effektive hær frem. Det nazistiske mål, deres Weltanschauung⁴⁰, er at undertvinge sig store del af verden. Polen løbes over ende i 1939, Frankrig indtages og ”Blitzkriegen” føres mod Storbritanien. Der er først ikke-angrebspagt med Sovjetunionen, dernæst iværksættes ”Operation Barbarossa” den 22. juni 1941. En invasion mod øst som ifølge mange deltagende soldaters udsagn blev anset for afsluttet på kort tid. Hele denne succesrige erobringsfærd ledsages af et overordnet historisk mål, fordrivelsen af den udråbte fjende, som qua mangeårig propaganda står som en decideret trussel mod det tyske rige. Den dæmoniserede part er de europæiske jøder, som Nazistytet for enhver pris vil af med, Tyskland skal være ”Judenfrei”. Der er i naziregimets tid inden krigen mod Sovjet tilløb til flere løsningsmodeller såsom udvisning, frivillig emigration, planer om at bosætte det jødiske folk på Madagaskar etc. Men det synes at være den fremherskende holdning blandt forskere i Holocaust, at der hen på efteråret 1941 arbejdes bevidst mod at lancere ”Endlösung der Judenfrage”.⁴¹ Det vil dermed sige udslettelsen af det jødiske folk, die ”Rassenfeinden”. Ønsket er ikke baseret på en Weltanschauung, men derimod begrundet i noget rent racehygiejnisk. Som Heinrich Himmler udtrykker det ved en tale for SS-ledere den 24. april 1943:

”Das ist keine Weltanschauungsfrage, daß man die Läuse entfernt. Das ist eine Reinlichkeitsangelegenheit. Genauso ist der Antisemitismus für uns keine Weltanschauungsfrage gewesen, sondern eine Reinlichkeitsangelegenheit...“, (Bradley & Peterson, 1974, p. 200).

Einsatzgrupperne, som bliver ansvarlige for ca. 1½ million menneskers død, er i fuld aktivitet med at udføre deres ”historiske kamp” i det umiddelbare kølvand af Wehrmachts fremgang på slagmarken. Men der er stadig mange jøder tilbage i Europa, og den praktiske gennemførelse af mordet på disse vedtages endeligt på Wannsee konferencen den 20. januar, 1942.⁴² Dette

⁴⁰ Følgende kan uddybe udtrykket: ”Favourite word in the Third Reich to denote the National Socialists’ conception of the world, or their philosophy of life. The term was used by Hitler again and again in speeches and writings. In March 1934 he told a meeting of old party comrades that his victory was nothing more than a change of government. Only the victory of a Weltanschauung was a revolution. The National Socialist revolution would achieve its final victory only when it was accepted by all Germans. Thus the Nazi Weltanschauung must become the exclusive German Weltanschauung.” (Snyder, 1998, p. 378).

⁴¹ Se fx Peter Longerich, „Politik der Vernichtung“, 1998. Den præcise dato for beslutningen om at iværksætte „Endlösung” er dog stadig meget omdiskuteret, men det ligger uden for dette speciale at gå nærmere ind på den debat.

⁴² Der er blandt andet her, at udtrykket ”Endlösung” optræder som en eufemisme for udslettelsen af de europæiske jøder. Deres samlede tal, som fremgår af kildematerialet fra Wannsee, ville udgøre omkring de 11 millioner..

ville endda være sket allerede i december 1941, hvis ikke angrebet på Pearl Harbor var indtruffet.

Koncentrationslejrene fyldes op, og dødslejrene etableres fra 1942. Det er navne som Majdanek, Chelmo, Belzec, Sobibor, Treblinka og Auschwitz-Birkenau. Dog er sidstnævnte til forskel fra de andre⁴³ en kombineret koncentrations- og dødslejr. Regimets overordnede mål (Endziel) er stadig udryddelsen af jøder, også i Auschwitz-Birkenau, men da der her etableres tysk industri fx I. G. Farben, Herman Göring Werke, DAW (Deutsche Ausrüstung Werke) og andre, ønsker man at udnytte den stedlige arbejdskraft i lejren begrebsliggjort som ”Vernichtung durch Arbeit”.

Den geografiske betegnelse for stedet, hvor Auschwitz-Birkenau bliver til, er Oswiecim, en lille by ca. 60 km vest for Krakow. Områdets stenbygninger havde blandt andet været brugt som kaserne for den polske hær. Men i kølvandet af felttoget mod Polen ser tyskerne sig om efter aflastningsmuligheder for de overfyldte fængsler, og inspektoratet for koncentrationslejrene sender derfor en kommission under ledelse af Lagerführer (næstkommanderende) i Sachsenhausen, Rudolf Höss, til stedet, og en vision om en tvangsarbejdslejr beliggende centralt ved et jernbaneknudepunkt toner frem. Beslutningen herom tages endeligt af Reichsführer Himmler den 27. april 1940.⁴⁴ Det planerede område bliver ryddet for alle civile indbyggere og Stammlager (Auschwitz 1) anlægges.

Det er i øvrigt vigtigt at holde sig stedets topografi for øje. Store dele af det senere kompleks opføres i sumpede områder, som betyder hårde levevilkår for fangerne, hyppigere forurenede vand og stor forekomst af infektionssygdomme. Heinrich Himmler er på stedet den 1. marts 1941, hvorefter hans plan om betragtelige udvidelser påbegyndes.⁴⁵ Birkenau (Auschwitz II – Bauabschnitt I) tages i brug sommeren 1942. Derpå følger BII og endelig ibrugtages et aldrig færdiggjort lejrkompleks BIII⁴⁶ kaldet Mexico.⁴⁷

⁴³ Majdanek har dog i perioder om end i lille målestok også fungeret som kombineret koncentrations- og dødslejr, men den opfattes typisk som det sidste.

⁴⁴ En gennemgribende analyse af historien omkring Oswiecim, Auschwitz og det tredje rige er at finde i Robert Jan van Pelt og Debórah Dwork (1996): ”Auschwitz: From 1270 to present”.

⁴⁵ Den nærmere ideologiske baggrund for Himmlers ideer om et tvangssamfund med landbrug, produktion etc. i Auschwitz-Birkenau analyseres mere udførligt af Pelt (1996).

⁴⁶ Hvert afsnit er igen inddelt i hhv. BIa, BIb osv.

⁴⁷ Bilag 1 indeholder et kort over ”Interessegebiet KL Auschwitz, bilag 2 er over Stammlager, endelig viser bilag 3 området Birkenau.

Det samlede ”Interessengebiet KL Auschwitz”⁴⁸ kommer fuldt udbygget til at omfatte 40 km² og indbefatter ikke mindre end 28 ”Nebenlager”, som består af forskellige arbejdslejre fx Monowitz, Rajsko, Budy, Harmensee etc. Stabsfunktionerne ligger til dels i Stabsgebäude uden for selve Stammlager og i to bygninger uden for den østlige afgrænsning af Stammlager.⁴⁹ Kommandanten har sin villa umiddelbart op til det pigtrådsindhegnede område, hvor der også ligger beboelse for SS personalet. En vigtig del af Auschwitz-Birkenaus terrorregime, placeret umiddelbart i nærheden af krematorium I er, den såkaldte ”Politische Abteilung”, der fx står for afhøringer, tortur og henrettelse af fanger.

Den 14. juni 1940 modtages de første 728 polske fanger fra fængslet i Tarnow, og fra da af ankommer fanger regelmæssigt til Auschwitz-Birkenau.

I samme måned er det første krematorium klar til brug. Det bliver hurtigt forsynet med to senere tre ovne. Deres maksimale kapacitet er i 1941 på ca. 340 lig i døgnet. Det er dog svært at følge med myrderierne, da lejrens fangeantal stiger med flere dødsfald til følge, henrettelserne ved væggen i Stammlagers straffeblok (11) tager til, og gasningerne begynder. Dette sidste finder sted første gang i august 1941, hvor Karl Fritzsche, stedfortræder for Höss, i dennes fravær bruger Zyklon B på ca. 100 russiske krigsfanger i kælderens af blok 11. Næste organiserede massebord sker den 3. september samme år, og her er Höss til stede. 250 fanger fra selektioner på sygeafdelingen og ca. 600 russiske krigsfanger presses ind i blokkens 28 celler, hvorefter gasningen finder sted under en total ”Lagersperre”.⁵⁰ Det varer næsten to dage, inden alle er døde.

Blok 11, som ligger i det fjerneste hjørne af Stammlager, har imidlertid ikke en hensigtsmæssig placering, da ligene skal transporteres gennem hele lejren til krematoriet. Derfor beslutter man at indrette et gaskammer i krematoriets ligkammer. Første gruppe af jøder, som gasses med Zyklon B, sker her 15. februar 1942, i det der nu kaldes krematorium I. Det er fremover næsten udelukkende jøder, som gasses, idet ikke-jøder får Sonderbehandlung, hvor de fx myrdes ved skydning. Den sidste gasning i dette Stammlager-krematorium er den 3. december 1942.

⁴⁸ Interessengebiet KL Auschwitz fungerer som en juridisk selvstændig enhed, hvor kommandanten har myndighed over alle områder både af civil og politimæssig art.

⁴⁹ I Auschwitz-Birkenaus historie er der flere jernbanespor med tilhørende ramper – en til Stammlager, en ved stationen i Oswiecim (kaldet den gamle jøderampe) og i lejrens sidste tid rampen ved krematorierne i Birkenau.

⁵⁰ Det betyder, at alle øvrige fanger skal blive i deres respektive blokke. De må ikke bevæge sig udenfor, forsøge at se, hvad der sker eller lignende. Overholdes dette ikke, betyder det dødsstraf.

Som nævnt var kapaciteten i krematorium I ikke tilstrækkelig til at følge med antallet af ofre. Man anvender derfor store massegrave i Birkenau. Men på Himmlers foranledning bliver samtlige omkomne og myrdede fanger⁵¹ gravet op og brændt. Denne opgave udføres af en Sonderkommando, der som de sidste derpå gasses i krematorium I.

To afsidesliggende bondehuse i Birkenauområdet tages i brug som gaskamre (bunker I og II) hhv. i marts og juni 1942. Her kunne myrderierne forgå uforstyrret og mere effektivt end i Stammlager.

Det er da også til Birkenau, at de fleste deporterede ankommer fra sensommeren 1942.

Omkring foråret og sommeren 1943, da krematorium II, III, IV og V er færdigkonstruerede i Birkenau, stopper brugen af de to bunkere. Dog anvendes det tidligere gaskammer i bunker II i forbindelse med Ungarn transporterne i 1944, og det får nu betegnelsen bunker V.

Der er undertiden problemer med overbelastning og med teknikken i de forskellige krematorier. Derfor benyttes i perioder med ankomst af mange transporter også ligbrændingsgruber (i sommeren 1944 omkring en 9 stykker) som assistance til de overbebyrdede krematorier. Under særlige spidsbelastninger hænder det, at ofrene føres direkte til disse gruber og myrdes med pistolskud eller ved at blive kastet levende i flammerne.

I Birkenau anvender man samme princip som i Stammlager. Det er mandlige, jødiske fanger, der arbejder i Sonderkommandos. De skal lede mennesker ind i gaskamrene, få ligene ud til ovnene bagefter, foretage brændingen, rydde op ved gruberne osv. De myrdes med jævne mellemrum, da man med denne type af opgaver anses for at være en "Geheimnisträger".⁵² Sonderkommandos har generelt bedre forhold med større rationer af mad, tøj og lignende. En del fanger med denne type af job holder til i BIId, blok 13,⁵³ som med en mur er isoleret fra resten af lejren.

Krematorierne/gaskamrene tages ud af brug i slutningen af 1944, og gasningerne ophører den 2. november samme år. Krematorium IV nedbrændes af medlemmer fra Sonderkommando ved en opstand den 7. oktober 1944, hvorefter resterne rives ned. II og III sprænges i luften af tyskerne 20. januar 1945, den samme skæbne får krematorium V den 26. januar, et døgn før russerne ankommer. Det havde været i funktion indtil da.

⁵¹ Smith, 2004, anslår det samlede tal, som graves op og brændes, til ca. 107.000. (ibid. p. 255)

⁵² Det vil fx sige, at man ved, at masseudryddelse finder sted, man udgør dermed en sikkerhedsrisiko.

⁵³ Fx boede andre dele af Sonderkommando på loftet i Krematorium II.

Da de mange deportationer for alvor tager fart, er det Birkenau, de sendes til, og derfor har man fra december 1943 et område med ca. 30 magasinbarakker (Effektenkammer) officielt kaldet BIIg, men i fangesprog får området navnet ”Kanada”, fordi rigdommene på det sted er af en sådan art, at kun omtalte land ville kunne måle sig hermed. Et anvist arbejde i Kanada er af stor betydning for en fanges overlevelses, idet der her er mulighed for at ”organisere” mad, tøj, værdigenstande etc.

Birkenau er et meget stort område, som igen er inddelt i diverse underafdelinger. Nogle af disse er ”Zigeunerlager”, BIIe, hvor hele familier inklusive børn er samlet. Denne del af lejren er i funktion til 2. august 1944, hvor samtlige sigøjnere bliver gasset. På samme vis er der BIIb, den såkaldte familielejre for jøder fra Theresienstadt, som eksisterer fra oktober 1943 til juli 1944.⁵⁴ Her lever mænd og kvinder adskilt, men dog sammen med deres børn.

Familielejren har ca. 18.000 fanger i sin levetid, hvoraf omkring 1.200 overlever.

Specielle afsnit af Birkenau er indrettet for kvinder, hvor ganske særlige forhold hersker. Det er BIa og BIIb, (efter at dette afsnit var blevet ryddet for jøderne fra Theresienstadt).⁵⁵ Der er også en stor gruppe af kvinder, mange af disse uregistrerede, i den del af lejren, BIII, som i fangejargon kaldes for Mexico. Dette afsnit færdiggøres aldrig og bliver via gaskamrene ”tømt” for fanger i september 1944.⁵⁶ Såvel som afdelinger for kvinder er der også i Birkenau en Männerlager - BIIId. Lejrafsnittene er dog adskilt fra hinanden.

Der er blokke for straffekompanier, en decideret børneblok, såkaldte Revier, (sygeafdelinger som bestemt ikke skal forveksles med noget hospitalslignende, da de savnede enhver form for elementære forsyninger af medicin, udstyr etc.), sanitære blokke, en dødsblok, (nr. 25 i BIa), for de, der snart skal i gaskammeret, køkkener etc. Bygningerne i Birkenau er af henholdsvis sten og træ. Et specielt afsnit består af karantæneblokke for nyankomne. Her kan fangerne risikere at tilbringe op til flere uger, og indretningen/forholdene heri er beregnet på at skræmme, passivisere og ”vænne” fanger til Auschwitz-Birkenau.

Mod slutningen af 1944 ændrer meget sig i Auschwitz-Birkenau. Organiseringen blandt lejrpersonalet bliver stadig mere kaotisk. Russernes fremmarch betyder destruering af mængder af materiale, som har været opbevaret i Stabsgebäude og i den politiske afdeling. I

⁵⁴ Allerede 8. marts 1944 gasses de første knap 4.000 mennesker fra familielejren.

⁵⁵ Jeg skal gøre opmærksom på, at der ved Stammlager i det såkaldte Schutzhaftlagererweiterung øst for selve hovedlejren var barakker, som husede kvinder blandt andet til Dr. Claubergs medicinske eksperimenter i 1944.

⁵⁶ Mexico var så dårligt organiseret, at det blev udgangspunkt for nogle af de få succesrige flugter fra Auschwitz-Birkenau. Dette gælder fx Vrba og Wetzler ved deres flugt i april 1944, hvor det i tre dage lykkedes dem at holde sig skjult netop her.

dagene op til den 27. januar 1945 evakueres stedet og op mod 65.000 mennesker drives på de såkaldte døds marcher til andre lejre. Tilbage i selve Auschwitz-Birkenau er kun de, som har været i stand til at gemme sig eller de, som ligger på sygeafdelinger. Russerne ankommer lørdag den 27. januar om morgenen, og da er der ca. 1.200 fanger i Stammlager, ca. 5.800 i Birkenau og endelig en ca. 600 i Monowitz.⁵⁷ Fordelingen af køn blandt disse har formodentlig været en tredjedel kvinder mod to tredjedele mænd.⁵⁸

Det samlede antal af ofre i Auschwitz-Birkenau er meget omdiskuteret og har svinget fra flere millioner til et niveau, som det Piper har analyseret sig frem til. At det skulle dreje sig om mindst 1.100.000 ofre, hvoraf de ca. 960.000 var jøder,⁵⁹ (Piper, 1993, p. 167). Det er dette tal, der nu oftest fremføres. Det er dog stadig kun et estimat, og nærmere vil vi formodentlig næppe komme det. Pipers og andres kalkulationer indeholder imidlertid ikke en fordeling af, hvor mange mænd og kvinder der så er omkommet. Dette skyldes blandt andet, at mange af de ankomne til lejren aldrig blev registreret. Der har måske eksisteret stedlige lister over en del af ofrene og deres kønsfordeling, men sådanne oplysninger er ikke mere at finde i materialet fra Auschwitz-Birkenau.

⁵⁷ Se Smith, 2004, p. 361. Tallet er som så mange lignende estimer omkring opgørelser af levende og døde i Auschwitz-Birkenau behæftet med stor usikkerhed, men jeg stillede på et seminar i 2003 professor Yehuda Bauer spørgsmålet om antallet af overlevende ved russernes befrielse af lejren. Han har forsket en hel del i døds marcher og overlevende fra DP (Displaced Persons) camps. Bauer anslår nogenlunde de samme tal som angivet hos Smith.

⁵⁸ Kalkulationen bygger på Hilberg, 1993, p. 130.

⁵⁹ Piper differentierer mellem ca. 865.000 ikke-registrerede og 95.000 registrerede jøder.

5. Udgjorde kvinderne hovedparten af de jødiske ofre?

Det følgende kapitel har til hensigt at søge svar på ovenstående spørgsmål. Et klart ja eller nej kan dog ikke blive resultatet. Dertil er det eksisterende kildemateriale for sparsomt. Jeg søger således indikationer på, hvorvidt man med en vis sandsynlighed kan hævde, at hovedparten af de jøder, som blev ofre for Endlösung, var kvinder.

Kilderne:

Jeg har søgt oplysninger i meget forskelligt kildemateriale, og de primære skal præsenteres her. Der bruges citater fra Heinrich Himmler i „Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen“, (Smith & Peterson, 1974). USA indhentede straks efter krigens afslutning forskelligt materiale, heriblandt en samling med navnet: ”Persönlichen Stabes RFSS”⁶⁰. Dette er grundstammen i Smith & Petersons arbejde. De har udvalgt og nedskrevet talerne fra mikrofilmet dokumentation. Det originale materiale befinder sig nu i Bundesarchiv Koblenz. Foruden de personlige akter fra RFSS indgår kildemateriale fra Nürnbergdomstolens arbejde og fra diverse tyske dokumentationscentre i værket. De taler, jeg refererer fra, er dog begge fra ”Persönlichen Stabes RFSS”.

Oplysninger herfra anvendes først og fremmest for at kaste lys på, om der fra det nazistiske styres side kan spores en intention om at eliminere de jødiske kvinder, fordi de nu engang som ”child bearers” er væsentlige for et folks evne til reproduktion og dermed dets fortsatte eksistens. Kan en intention påvises, da kan det være med til at underbygge kapitlets overordnede problemstilling.

Kildens styrke er dens ophavssituation, hvor netop Heinrich Himmler, der i høj grad personificerer Endlösung, udtaler sig om begivenhederne, og at han gør det samtidig med, at de udspiller sig. Her er en åbenbar mulighed for at afsløre ”Verdeckte Spuren nationalsozialistischer Verbrechen”, som Wobbes sigende undertitel til ”Nach Osten” (1992) karakteriserer det.

Svagheden kan hævdes at være det forum, han henvender sig til. Det er opildnende taler til andre nazister, budskaberne handler om nå frem til det historiske ”Endziel”, hvor missionen med det tyske tusindårsrige er lykkedes. Der er retorik, symboler, politiske budskaber etc. blandet ind i det, som Himmler så rent faktisk siger om udryddelsen af det jødiske folk.

Desuden gøres der også i disse situationer meget brug af overordnede termer. Fx er mere præcise tal på ofre fraværende. Det samme gælder henvisninger til en specifik ordre omkring nedskydning af fx kvinder og børn.

Kilden er imidlertid i stand til at formidle et billede på det univers og den tænkemåde, som Himmler og dermed en stor del af det nazistiske styre anskuede verden på midt i begivenhederne. Den kan derfor give en indikation af, hvorvidt Endlösung især var rettet mod de jødiske kvinder eller ej.

Kildemateriale, som direkte siger noget om kønsfordelingen blandt ofre, optræder i en analyse af Joan Ringelheim (1993), hvor hun som et efterskrift til ”Women and the Holocaust: A Reconsideration of Research” beskæftiger sig med, om der i virkeligheden dræbtes flere jødiske kvinder end mænd. Hendes materiale består blandt andet af opgørelser fra UNNRA (United Nations Relief and Rehabilitation Agency), der foretog en registrering af de overlevende, som havnede i DP (Displaced Persons) camps efter 2. Verdenskrig.

Det er en spændende kilde, ikke mindst fordi den opererer med en opdeling af kønnet. Dog skal jeg gøre opmærksom på, at dette ikke gælder alle UNNRA rapporter. Jeg har set en del af disse fra United States Holocaust Museum og har ikke været i stand til at lokalisere én eneste med opgørelse efter køn. Men min adgang til arkivalierne har heller ikke været den nemmeste, hvorfor meget kan være undgået min opmærksomhed.

En generel mangel er dog, at mange jøder ikke havnede i DP camps. Nogle returnerede til den oprindelige hjemstavn, andre indgik i nye sammenhænge på de steder, de var havnet i krigens sidste kaotiske måneder, andre igen lykkedes det at komme til lande som Israel og USA.

Derfor er en stor del af de overlevende ikke med i UNNRA rapporter.

Styrken ved kilden er imidlertid, at den kan give os oplysninger af en art, der ellers ikke er tilgængelige. Den er også tidsmæssigt meget tæt på begivenhederne.

Ringelheim anvender desuden materiale fra to af ghettoerne i øst – den i Lodz og den i Warszawa. Hendes kildebaggrund er fx Dobroszycki (1984): ”The Chronicle of the Lodz Ghetto” og ”Lodz Ghetto Collection” dokument nr. 58 på YIVO Institute for Jewish Research. Ringelheims studier er banebrydende, idet hun som den første fokuserer på kønnet som en faktor for overlevelsesmulighederne. Hendes fortolkninger er det nye i denne

⁶⁰ RFSS står for Reichsführer SS – altså Heinrich Himmler

sammenhæng, ikke kilderne i sig selv. Andre forskere som fx Hilberg og Gutman har fx anvendt dem, men til andre formål.

Holocaustforskningen har ofte det problem, at kildematerialet er fragmentarisk, sporadisk og mangelfuldt. Dette må også siges for mange af de oplysninger fra ghettoerne, som Ringelheim benytter sig af. De kan kun berette om en lille del af begivenhederne under Holocaust, og det er et statistisk materiale, hvis fortolkninger kan pege i mange retninger. Man kunne fx hævde, at selvom de viser en majoritet af kvinder i de angivne perioder mellem ca. 1940-1944, så betyder det ikke nødvendigvis, at kvinderne som et samlet hele må siges at have udgjort hovedparten af ofrene. Men sådan skal Ringelheims konklusioner heller ikke anvendes i denne undersøgelse. Der er tale om indikationer, der muligvis kan underbygge min undersøgelse af dette spørgsmål.

Statistik af en anden art bidrages der med fra Scheffler & Schulle (2003): "Buch der Erinnerung: Die ins Baltikum deportierten deutschen, österreichischen und tschechoslowakischen Juden". På baggrund af de lister, som RSHA (Reichssicherheitshauptamt) anvendte til deportationer fra de forskellige byer i Tyskland og dets nærområder, har Scheffler & Schulle konstrueret et samlet billede af ofre/overlevende både med hensyn til aldersgruppe og køn. Det ligger desværre mere hen i mørke, hvordan de er kommet frem til antallet af overlevende. Der oplyses kun, at tallet for overlevende er opgjort i 2002 - "Kenntnisstand Sept. 2002", (ibid., p. 917). Dette er en mangel. Det samme gælder en beskrivelse af kildematerialets stand. Har man brugt de originale lister, er det fra mikrofilm, eller hvorledes? Informationer herom gives ikke.

Som i tilfældet med kilderne omkring de polske ghettoer, så er også dette talmateriale af beskeden størrelse, og der kan optræde fejl på deportationslisterne.

Kildens styrke er derimod dens meget omhyggelige køns- og aldersfordeling. Der er desuden tale om en analyse af de deporterede jøder fra det tyske rige og dets randområder. Det vil sige lokaliteter, som adskiller sig fra det Polen, som jøderne i fx Lodz- og Warszawa ghettoerne kommer fra. Kan der evt. påvises ligheder mellem de forskellige kilders udsagn trods deres forskellighed i geografiske oprindelse, da kan det måske være med til at underbygge og belyse.

I "Memorial to the Jews Deported from France 1942-1944" benytter Serge Klarsfeld i lighed med Scheffler & Schulle også deportationslister fra de 86 transporter ud af Frankrig til Polen, fortrinsvis Auschwitz-Birkenau. Det oprindelige RSHA materiale er nedfældet på såkaldt "onionskin".⁶¹ Han fortæller, hvordan mange af de oprindelige lister er blevet mærket af tidens tand, og at en del derfor må dechifrerer, (Klarsfeld, 1982, p. xviii). Af dette udsagn kan man umiddelbart konstatere, at fejl og unøjagtigheder vil kunne forekomme. Dette har jeg i øvrigt også selv opdaget, som det vil fremgå af kapitel 8.

Klarsfeld krydsrefererer sine oplysninger med en lang række andre officielle tyske og franske dokumenter fra tiden. Desuden er der konstrueret en liste over de jøder, som omkom i interneringslejre som Drancy, Gurs etc. samt en liste med henrettede jøder i Frankrig. De er kommet til veje via oplysninger fra politimyndigheder og borgmesterkontorer i hele landet. Straks efter krigen påbegyndtes lokale registreringsinitiativer vedrørende disse offergrupper, men Klarsfeld præciserer dog, at der er en del mangler i kildematerialet.

Publikationen fra Serge Klarsfeld angiver antallet af deporterede fordelt på køn, aldersgruppe og nationalitet. Desuden opgives i mange tilfælde med reference til den enkelte transport, hhv. hvor mange mænd og kvinder der overlevede. Dette er bemærkelsesværdigt, da udgivelsesåret er 1982, hvor kønsforskelle endnu ikke nyder den store opmærksomhed.

Kommandanten i Auschwitz-Birkenau, SS Obersturmbahnführer, Rudolf Höss er den centrale person i to af kilderne i dette kapitel. Den ene er fra en forundersøgelse/afhøring af den tidligere lejrchef i forbindelse med krigsforbryderdomstolens arbejde efter krigen. Den er foretaget den 1. og 2. april 1946 i Nürnberg som led i en kommende retssag mod Oswald Pohl.⁶² Höss er i denne sammenhæng altså et vidne for anklageren. Den tidligere lejrkommandant blev udleveret til Polen den 25. maj 1946, retsforfulgt i Krakow og hængt i Auschwitz Stammlager 16. april 1947.

"The Holocaust: Selected Documents, Vol. 12: The "Final Solution" in the Extermination Camps and the Aftermath" er en del af et 18 binds værk, som John Mendelsohn har redigeret. Basis herfor er de mikrofilmene arkivalier på National Archives and Records Service

⁶¹ En præcis dansk oversættelse er ikke mulig, men materialet er en form for stærkt, glat og gennemsigtigt papir.

⁶² SS-Obergruppenführer (general) Oswald Pohl var chef for WVHA, (Wirtschafts- und Verwaltungshauptamt - Økonomi- og forvaltningshovedkontoret). Han blev dømt til døden ved Nürnbergdomstolen og henrettet i 1951.

(NARS).⁶³ En del af de oprindelige dokumenter er oversat til engelsk, hvilket kan betyde forskelle i nuancer, misforståelser eller fejl. Det fremgår ikke af Mendelsohns bemærkninger, om forundersøgelsen, jeg citerer fra, har fundet sted på tysk. Det kan meget vel være, og derfor kan der forekomme fejkilder i den engelske oversættelse. Men i dette tilfælde er svarene så korte og koncise, at det minimerer den risiko.

Den anden kilde, ”Kommandant in Auschwitz”, som involverer Höss, er hans erindringer fra 1946/47, udvalgt og kommenteret af den tyske historiker Martin Broszat (2002). De er nedskrevet af Höss under varetægtsfængslingen i Krakow, efter at han blev udleveret i foråret 1946. Broszat har benyttet sig af fotokopier af det håndskrevne originalmanuskript, som befinder sig på Auschwitz museet i Oswiecim. Dokumentets ægthed er verificeret via mange kilder og via en håndskriftsanalyse.

Höss underskrev i 1946 en vidneerklæring ved domstolen i Nürnberg. Jeg refererer til dokument nr.: 3868-PS,⁶⁴ hvor han erklærer sin medskyld i drabet på jøderne og siger, at formålet var dette folks totale udslettelse. Han opgiver heri, at det samlede antal ofre i Auschwitz-Birkenau sandsynligvis var omkring de 3 millioner mennesker. Dette er næsten 3 gange så højt, som det man i dag anser for sandsynligt. Denne overdrivelse, foruden visse faktuelle fejl i erindringerne fra Höss gør, at man bør forholde sig kritisk til hans vidneoplysninger.

Til plussiden hører dog, at vi her har med et førstehandsvidne at gøre, en mand der var helt centralt placeret i begivenhedernes centrum. Han nedskrev sine memoirer, mens han ventede på at blive dømt/henrettet. Der var ingen udvej tilbage, han kunne ikke ved at ”hvidvaske” sin egen rolle imødesee lettere straf eller frikendelse.

De to jødiske fanger Rudolf Vrba, (hvis oprindelige navn var Walter Rosenberg), og Alfred Wetzler undslap på mirakuløs vis fra Auschwitz-Birkenau den 7. april 1944, (Czech, 1990, p. 607). Det lykkedes dem at flygte til Slovakiet, hvor de i byen Zilina den 25. april samme år aflagde beretning til det lokale jødiske råd om deres oplevelser i lejren, fortæller Vrba i ”I Escaped from Auschwitz”. (Vrba, 2002, p. 262ff).

⁶³ Historien om, hvordan mikrofilmene havnede i NARS, er et kapitel for sig. Se fx: http://archives.gov/research_room/holocaust_era_assets/symposium_papers/chronology_of_captured_records_staff.html (01.06.2005)

⁶⁴ Den er at finde i ”Trial of the Major War Criminals Before the International Tribunal”, Nuremberg, 14 November 1945-1 October 1946, (Nuremberg: Secretariat of the International Military Tribunal, 1949), vol. 33, 275-79.

Dokumentet er meget tæt på begivenhederne, og formålet med det var at advare de ungarske jøder.⁶⁵ Den fik tilnavnet Vrba/Wetzler rapporten, den endte på regeringsborde i USA og Storbritanien og fik Pave Pius XII til at protestere over for Ungarns regent, Admiral Horthy. Men over 400.000 ungarske jøder endte ikke desto mindre i gaskamrene.

Det pågældende materiale er en øjenvidneskildring, som også bærer direkte referencer til emnet for dette speciale. De to forfattere tager fejl visse steder, og i lighed med Höss overdrives antallet af ofre også i deres erklæring.

Kildens anvendelighed ligger i, at de to overlevende afgiver deres beretning umiddelbart efter flugten, mens oplevelser og indtryk stadig står stærkt i erindringen. Desuden er det en sjældenhed, at jøder med så lang opholdstid i lejren, (Vrba og Wetzler ankommer begge i foråret 1942), kan fortælle om det.

I dette kapitel anvender jeg desuden også materiale fra Gisela Bock og Marion Kaplan, der begge i flere sammenhænge har skrevet om og forsket i Genocide and Gender.

I kapitlet om forskningsdiskussionen redegjorde jeg for to af hovedtendenserne inden for feltet Holocaust – intentionalisme og funktionalisme. På samme vis har det i forbindelse med kønsfordelingen af de jødiske ofre været diskuteret, om der fra nazisternes side kunne have været tale om en decideret udryddelseskamp ført mod kvinder, fordi de nu en gang er det fødedygtige led. Skal man eliminere et helt folk, så må en effektiv vej være at myrde den kvindelige del heraf, så ingen fremtidige børn kan komme til verden. I min analyse af området har jeg imidlertid ikke fundet belæg for, at dette skulle være en bevidst nazistisk strategi. Det nærmeste, man kommer, er følgende formulering fra Heinrich Himmler ved en tale for officerer ved "Kriegsmarine" i Weimar den 16. december 1943. Han siger blandt andet:

„...so habe ich grundsätzlich den Befehl gegeben, auch die Weiber und Kinder dieser Partisanen und Kommissare umbringen zu lassen. Ich wäre ein Schwächling und ein Verbrecher an unseren Nachkommen, wenn ich die hasserfüllten Söhne dieser von uns im Kampfe von Mensch gegen Untermensch erledigten Untermenschen groß werden ließe“. (Bradley & Peterson, 1974, p. 201).

Dernæst om samme tema ved endnu en tale af Reichsführeren denne gang for generaler i Sonthofen den 21. juni 1944:

„Ebenso will ich auch eine Frage, die sicherlich gedacht wird, gleich beantworten. Die Frage heißt: Ja, wissen Sie, dass Sie die erwachsenen Juden umbringen, das verstehe

⁶⁵ Det første deportationstog med ungarske jøder ankom til Auschwitz-Birkenau den 2. maj 1944.

ich, aber die Frauen und Kinder... ? – Da muß ich Ihnen etwas sagen: Die Kinder werden eines Tages groß werden. Wollen wir so unanständig sein, dass wir sagen: nein, nein, dazu sind wir zu schwach, aber unsere Kinder können sich mit ihnen mal abgeben. Die sollen das auch einmal auskämpfen. Dann würde dieser jüdische Haß heute kleiner und später groß gewordener Rächer sich an unseren Kindern und Enkeln vergreifen, so dass sie noch einmal das gleiche Problem zu lösen hätten, dann aber in einer Zeit, da kein Adolf Hitler mehr lebt. Nein, das können wir nicht verantworten. Das wäre feig gewesen, und deswegen haben wir eine klare Lösung vorgezogen, so schwer sie auch war.“ (Ibid., p. 204).

Der tegner sig en holdning præget af et mandligt univers, hvor det er eventuelle fremtidige jødiske efterkommeres muligheder for hævn, som Himmler bekymrer sig om – ikke specielt kvinderne. Det er det jødiske folk som et hele, der skal elimineres. En af SS lægerne i Auschwitz-Birkenau, Fritz Klein, er af Ella Lingens-Reiner⁶⁶ citeret for følgende udtalelse herom: ”Out of respect of human life, I would remove a purulent appendix from a diseased body. The Jews are the purulent appendix in the body of Europe”. (Lingens-Reiner, 1948, p. 1f). De nævnte formuleringer sammenholdt med den øvrige Weltanschauung og nazisternes praktiserede politik får mig til at mene, at kvinderne bliver betragtet som en form for appendiks til mænd. Gisela Bock argumenterer, at der fx i novemberprogromerne, (Krystalnatten, TS), var få kvinder blandt ofrene, hun siger endvidere:

„Auch die antisemitische Tradition – vor allem die Behauptung von der »jüdischen Weltverschwörung« - legte nahe, daß jüdische Frauen allenfalls sekundär, an der Seite ihrer Männer, zum Objekt der Verfolgung würden. Viele Juden in ganz Europa glaubten noch zu Beginn der vierziger Jahre, die Deutschen seien ein kultiviertes Volk und würden deshalb traditionelle Geschlechternormen respektieren und wenigstens Frauen und Kindern kein Leid antun“. (Bock, 2002, p. 204).

Ifølge Himmlers tankegang skal de laverestående folkeslag bruges som slaver, de skal fjernes og udryddes for at forhindre fremtidige hævntogter. Nazisterne skal udføre dette nødvendige arbejde, realisere deres historiske mission nu, mens tid er. Det er det centrale i deres tankegang. Himmler illustrerer det selv på sæt og vis i en tale for SS-ledere i Poznan den 4. oktober 1943, hvor han blandt andet hævder, at hvorvidt 10.000 russiske kvinder kolliderer af udmattelse kun er interessant i forhold til, om opgaven bliver udført, (Fest, 1972, p. 177).

⁶⁶ En nærmere præsentation af kildematerialet, som dette vidne bidrager med, er at finde i kapitel 6.

Da en samlet opgørelse over antallet af ofre i Auschwitz-Birkenau er en uberegnelig størrelse, så er gisninger om fordeling af deres køn og et eventuelt bud på, om kvinder var en majoritet, en lige så usikker beskæftigelse. Derfor kan det følgende kun blive indikationer på, at dette, trods manglende tilstrækkeligt kildemateriale, alligevel kan synes at være tilfældet.

Lad mig lægge ud med Joan Ringelheims undersøgelse af deportationerne fra ghettoen i Lodz. Her kommer hun frem til, at ghettoen allerede fra starten har en overvægt af kvinder. Tallene er ca. 57 % mod 43 % mænd i december 1941, (Ringelheim, 1993, p. 396). Denne fordeling er også gældende for året 1942. Men her er det så bemærkelsesværdigt, at deportationerne til Chelmo består af hele 62 % kvinder mod 38 % mænd. (Ibid., p. 396 & 409). Dette forklarer Ringelheim blandt andet med, at man i højere grad som mand havde mulighed for at skaffe sig et arbejde. Kvinderne var, uanset hvilken aldersgruppe de tilhørte, meget mere "expendable".⁶⁷ En opgørelse over erhverv i året 1940 viser, at næsten dobbelt så mange mænd som kvinder har et arbejde. (Ibid., p. 414f).

Et af Ringelheims argumenter er, at en grundlæggende årsag til deportation af de mange kvinder må ligge i, at kvinderne var "some of the most useless persons to the Nazis and in that category were to be killed immediately". (Ibid., p. 397).

Det skal også huskes, at de deporteredes til gasbilerne⁶⁸ ved Chelmo, hvorfra der af de ca. 145.000 ofre kun kendes to overlevende. Det vil sige, at der ikke som i Auschwitz-Birkenau var en omend spinkel chance for at klare sig ved at være fange i selve lejren. Dette er naturligvis en meget generel betragtning, men det samlede antal overlevende fra rene dødslejre som Treblinka, Sobibor, Belzec og Chelmo udgør kun en brøkdel af de tal, der kendes fra Auschwitz-Birkenau.

Ringelheim har også beskæftiget sig med ghettoen i Warszawa. Her er talmaterialet knap så righoldigt som Lodz. Men der kan alligevel påvises et mønster og endda af en art, som forekommer endnu mere tydelig. Før deportationerne i året 1942 er fordelingen 57,3 % kvinder og 42,7 % mænd. Efter deportationerne er tallet 44,1 % mod 55,9 %. (Ibid., p. 398f & 416f). Situationen er dermed præcis den omvendte. En sammenligning skal dog tage højde for

⁶⁷ Et eksempel på dette er: "Throughout October 1941 the Eastern killings continued. In the newly established ghettos of Kovno and Vilna, work passes were handed out, and those who did not receive them, women and children especially, were sent to the Ninth Fort, or to Ponar". (Gilbert, 1986, p 208). At blive sendt til den niende fort og til Ponar var den sikre død.

⁶⁸ Disse lastbiler var konstrueret således, at udstødningsgas og dermed CO₂ blev ledt ind i bilens forseglede kasse, hvorved de indespærrede fanger døde i løbet af ca. ½ time. Dette var forløberen til den anvendte teknik i nogle af de senere dødslejre, hvor man brugte udstødningen fra motorer til at dræbe mennesker med – og dermed ikke Zyklon B som i Auschwitz-Birkenau.

forskelle på ghettoen i Lodz, som stadig havde over halvdelen af sin befolkning efter 1942 og den i Warszawa, hvor mønsteret er anderledes, og hvor der i året 1943 var under 10 % af dens oprindelige indbyggere tilbage. Alligevel er tendensen med en overrepræsentation af kvinder i deportationerne klar. Fra Warszawa blev de fleste sendt til Treblinka, og de havde derfor ganske som i tilfældet med Chelmo praktisk talt nul chance for overlevelse.

Ringelheim slutter med at konkludere:

”Since more women populated the ghettos and these ghettos in the east were also the transit points to the death camps, it simply must be acknowledged that [...] more Jewish women were murdered than Jewish men in these first selections in the death camps. There were many more camps for men than for women—camps which offered some possibility for survival. The usual assumption is that, since there were more camps for men, men of all groups were the primary victims. It may be that more men ended up in the camp system, but that does not mean that fewer women were sent into that system. It may mean that more women were killed at the outset”. (Ibid., p. 399).

Ringelheim peger på nogle interessante aspekter, og kildebehandlingen åbner for nye tolkninger. Men selvom det bør ”be acknowledged”, at flere jødiske kvinder end mænd blev myrdet i hvert tilfælde ”at the outset”, finder jeg ikke, at man kan konkludere helt så bastant på en forholdsvis sparsom baggrund. Der skal nødvendigvis mere til.

Anden dokumentation er at finde i Scheffler & Schulle, (2003). Fra november 1941 til oktober 1942 blev der deporteret 31.372 mænd, kvinder og børn⁶⁹, (Scheffler & Schulle, 2003, p. 917), fra det såkaldte ”Altreich”, (det tyske riges grænser fra 1937), ”Ostmark” (Østrig), og Protektoratet Bøhmen og Mähren, (det besatte Tjekkoslovakiet), til hhv. Kovno⁷⁰ og Riga, i Letland. Transporterne afgik fra store byer som Berlin, München, Frankfurt am Main, Wien, Nürnberg, Stuttgart, Köln, Hannover, Breslau etc. Der indgår i materialet også transporter fra Theresienstadt til selve Riga.

Statistikken over de jøder, som var med de i alt 32 transporter, viser en klar overvægt af kvinder i aldersgrupperne fra 15 og opefter - 17.707 kvinder mod 10.691 mænd,⁷¹ (ibid., p. 917). Det er 62,4 % over for 37,6 %. Forfatterne kommer ikke med konklusioner, de lader tallene stå for sig selv. Værket er da også beregnet som en Memorial Book snarere end en

⁶⁹ Overvejelser omkring det at være barn/voksen – ung/ældre vender jeg tilbage til i kapitel 7.

⁷⁰ Der ankom i alt 5 transporter til Kovno fra Berlin, München, Frankfurt am Main, Wien og Breslau. Alle 4.716 deporterede blev myrdet her den 29. november 1941, (Scheffler og Schulle, 2003, p. 80).

⁷¹ Som det ses Scheffler & Schulles materiale, så er der 263 personer, hvis fødselsdato er ukendt. Men dette tal flytter ikke noget i den store sammenhæng, og det er desuden datoen – ikke kønnet – som er en ukendt faktor. I øvrigt overlevede der af samtlige deporterede ca. 1.147 af de 31.372 personer svarende til 3,6 %.

forskningspublikation. Jeg mener imidlertid, at det mønster, som Ringelheim tegnede i forbindelse med Lodz og Warszawa, genfindes hos Scheffler & Schulle. I deres materiale er der endda tale om jøder fra et geografisk meget stort område i selve Tyskland og tilhørende regioner. Derved er spektret udbredt til andre lokaliteter end Polen.

Hvis man bevæger sig længere vestpå – til Frankrig, så har Serge Klarsfeld gennemgået samtlige deportationslister af de franske jøder. Det er stort talmateriale, som han også har været i stand til at fordele på køn og alder. 72.444 mennesker⁷² deporteredes, heraf 41.287 mænd (56,9 %) og 31.157 kvinder (43,1 %). De overlevende udgør ifølge Klarsfeld, (1983, p. XXVI), i alt 2.566. Af dem er de 1.653 mænd og de 913 kvinder, hvilket giver en fordeling på hhv. 64,4 % og 35,6 %. Man ser en markant forskydning for kvindernes vedkommende i forhold til de 43,1 %, de udgjorde, da transporterne blev sat i værk. Overlevelseshancerne ser således ud til at have været færre for denne gruppe. Det kan der af gode grunde ikke gives en entydig forklaring på, da vi ikke kender mange af personernes specifikke skæbne. Men en nærliggende årsag er, som det også fremgik af tallene fra Lodz og Warszawa ghettoerne, at mændene har haft bedre chancer for at få et arbejde, der i visse tilfælde har kunnet være med til at redde deres liv. Nummer 24-35, 37, 38 & 44 af de franske deportationstog gjorde fx stop i Kosel (Kószle) i Schlesien. Her udvalgte mænd og kun mænd til slavearbejde i forskellige arbejdslejre som Blechhammer, Johannisdorf etc. Togene kørte derefter videre til Auschwitz-Birkenau, hvorefter majoriteten blev sendt til gaskamrene.

Et løseligt anslag fra både Klarsfelds egen side, (Klarsfeld, 1983, p. 211), og fra Czech (1990, p. 228), siger, at ca. 200 mænd udvalgte fra hver af disse transporter. De kvinder, fra samme deportationstog, som blev registreret ved den senere ankomst til Auschwitz-Birkenau, udgjorde i størrelsesordenen kun ca. 10 % af dette tal.

I omgangen med tallene hos Klarsfeld skal det bemærkes, at det samlede antal deporterede mænd dog stadig var over 13 % større end for kvinderne. Og det er en antagelse, at førstnævnte gruppe måske havde bedre muligheder for at klare sig fx ved i Kosel at blive udvalgt til slavearbejde. Mønstret med mænds større muligheder for at blive udvalgt til arbejde ses også i Auschwitz-Birkenau. Desuden bekræftes denne antagelse af følgende: "...the majority of the survivors from the deportations beginning with Convoy 24 to the end of 1942 [hvilket indbefatter alle de ovennævnte transporter, TS] are the men who disembarked at Kosel.", (Klarsfeld, 1983, p. 211).

⁷² I alt 3.277 personer er, ifølge Klarsfeld, af ukendt køn, og det er derfor fratrullet ovenstående total.

Det iøjnefaldende ved Klarsfelds undersøgelse er, at kvinderne efter krigen generelt er procentmæssigt forholdsvis ringere repræsenteret blandt de overlevende, hvilket kan tyde på dårligere overlevelsesmuligheder.

At mænd havde en bedre chance for at komme til at udføre arbejde, fremkommer i denne udtalelse under afhøringen af lejrkommandanten Rudolf Höss ved Nürnbergdomstolen april, 1946. (Q= question, A= answer):

Q: "In general, what was the percentage of the number of people killed and the number of people used for labor?

A: It varied between 20 and 30 % that were set aside for work.

Q: And was this the percentage with men and women inclusively?

A: There were always more men fit for labor than woman". (Mendelsohn, 1982, p. 93).

En kilde, der er meget tæt på begivenhederne, er Vrba/Wetzler rapporten, hvor følgende udtalelse er at finde:

"Every day the girls who came to their work from Birkenau described to us the terrible conditions prevailing there. They were beaten and brutalized and their mortality was much higher than among the men". (Vrba, 2002, p. 360f).

Jeg hæfter mig ved, at en udtalelse som ovenstående optræder i et vidneudsagn, der har til hensigt at dokumentere mordet på et par millioner jøder, (dette var Vrba/Wetzlers gisning på dette tidspunkt), og advare om udslættelsen af de ungarske jøder. Alligevel får denne beskrivelse plads i en ellers rimelig kort beretning.

Man kan følge de nævnte spor op ved at koncentrere blikket på Europa lige efter krigen. Der skød en hel del DP (Displaced Persons) camps op, hvoraf nogle oprettedes i de tidligere koncentrationslejre. Den organisation, som havde ansvaret for DP camps, UNNRA, foretog i januar 1946 en opgørelse over antallet af personer fordelt på køn. Den viser, at de jødiske overlevende fordelte sig med 18.695 mænd og 12.210 kvinder. Det svarer til 60,5 % mod 39, 5 %. Forskellen udjævnes dog noget ved en senere opgørelse fra 1947. Her er antallet personer af jødisk herkomst vokset meget i DP camps og udgør nu 67.150 mænd og 52.004 kvinder. Det er 56,4 % over for 43, 6 %. (Ringelheim, 1993, p. 393f). For at underbygge oplysningerne omkring kønsfordelingen i DP camps har jeg konsulteret Dr. Atina Grossman, Cooper Union for the Advancement of Sciences and Art, New York, som har arbejdet en hel del med dette emne. Hun bekræfter, at billedet har set sådan ud, og tingene sættes yderligere i relief, når man fx ser på Berlin, hvor der efter krigen, stadig ifølge Grossman, eksisterede nærmest den omvendte fordeling blandt de overlevende med 40 % mænd og 60 % kvinder.

Forskellen mellem disse tal og dem, der kan udledes om jødiske kvinder, er muligvis en indikation på, at de er en stor - måske den største offergruppe i Holocaust. Det underbygges yderligere, idet der efter al sandsynlighed har været en overvægt af jødiske kvinder allerede i mellemkrigsårene og ved starten af 2. Verdenskrig.

Hilberg kommer med denne opgørelse:

”Women were a majority in the Jewish population of dominated Europe. In Poland before the war (1931), 52.08 percent of the Jews were female. In Belorussia (January 1939) the figure was 53.25, in Ukraine (January 1939) 53.70, in Lithuania (1923) 52.08, in Latvia (1930) 53.68, in Hungary (1930) 52.08, in Czechoslovakia (1930) 50.81, in the Netherlands (1919) 51.90, in Germany (1933) 52.24, and after emigration within the old boundaries (1939) 58.16. In the final tally, women were most probably more than half of the dead”. (Hilberg, 1993, p. 127).

Foruden at være med til at underbygge, hvad de øvrige eksempler synes at vise med hensyn til en majoritet af jødiske kvindelige ofre, så dokumenterer Hilberg en demografisk overvægt af selv samme gruppe i store dele af det Europa, som tyskerne kommer til at dominere. Hvorfor det forholder sig således, kommer lederen af arkiverne ved Yad Vashem museet i Jerusalem, Zvi Bernhardt, med en forklaring på. Han fremhæver, at det lykkedes for mange mænd at flygte og/eller emigrere. Mange var da også i en bedre position til dette, end en kvinde ville have været:

”Whereas the employment situation of Jewish women helped keep them in Germany, that of men helped them get out. Some men had business connections abroad that facilitated their flight and others emigrated alone in order to establish themselves before sending for their families. Women’s organizations agreed that wives should not ”hinder” husbands from emigrating alone if there was no alternative”. (Kaplan, 1998, p. 49).

Mændene var derved tit de første i familierne til at søge om udrejse, da de ofte ansås at være i den største risikogruppe. Gisela Bock siger, at man koncentrerede sig om at redde disse, og derfor: ”waren von den 167.000 Menschen jüdischen Glaubens, die 1941 in Deutschland gezählt und dann fast alle ermordet wurden, fast zwei Drittel Frauen“. (Bock, 2002, p.198). Der var en tro på, at kvinderne ikke ville blive udsat for alvorlige overgreb fra nazisternes side. Der var fx i Polen mange børn i familierne, og det satte naturligvis også grænser både af praktisk og økonomisk art i forhold til emigration. Desuden havde de fleste den opfattelse, at det hele ville drive over, og langt hovedparten ønskede at blive i den by, den region, det land,

som de nu var knyttet til. De jødiske mænd, især de yngre, var mere mobile. En del var fx i hæren, specielt i Polen, og herfra undslap en hel del af dem tyskerne, da krigen brød ud.

Opsamling:

Der er i dette kapitel intet belæg for at antage, at det nazistiske styre i Tyskland skulle have en særlig intention om at udrydde jødiske kvinder. Som det er citeret, var det ”die hasserfüllten Söhne”, de fremtidige opvoksede generationer af drenge, der som mænd ville søge hævn over deres bødler, der bekymrede en som Heinrich Himmler.

Ringelheims studier af tallene fra ghettoerne i Lodz og Warszawa peger på nogle interessante aspekter i forhold til tesen i dette kapitel, men da det er et sparsomt kildegrundlag, skal hendes konklusioner kun tjene som en strømpil herfor. Mere viden er påkrævet.

Det er bemærkelsesværdigt, at Ringelheims kildemateriale har været kendt og brugt af personer som fx Hilberg, men at ingen tilsyneladende har hæftet sig ved eller interesseret sig for den klare overvægt af kvinder blandt de deporterede fra de to ghettoer i netop denne periode. Som det fremgik af Ringelheims udtalelser (side 11), så vidste forskerne åbenbart ikke, hvad de skulle stille op med informationer af denne art. Måske er det foruden omfanget af kilder også en af grundene til, at vores viden er sparsom.

De nyere tal fra Scheffler og Schulle gengiver et mønster lig det, vi så præsenteret fra ghettoerne. Nu befinder vi os imidlertid i store byer i Tyskland og dets nærområder. Igen er det en lille andel af de samlede deporterede, men kvinderne udgør hele 62,4 % heraf. De jødiske mænd var sluppet væk, emigreret og gået under jorden som en konsekvens af, at de blev anset som primære mål for den nazistiske terror. Kvinderne og børnene blev tilbage.

I Frankrig er situationen den modsatte. Her spiller det også ind, at netop mange af de flygtende fra fx Tyskland befinder sig i dette land, da den tyske krigsmaskine invaderer.

Mændene udgør en majoritet i transporterne, og deres procentvise andel af de overlevende er endda højere. Jeg kan naturligvis ikke vide, i hvilket omfang de jødiske kvinder har bosat sig andre steder, er rejst til Israel, USA etc efter krigen. Men netop Frankrig var et centralt punkt for udvandringen, og i mange vidneudsagn optræder ønsket om at vende hjem snarest muligt – i hvert tilfælde for de, der kom fra vestlige lande som fx Frankrig, Holland, Belgien osv.

Derfor er Klarsfelds dokumentation tankevækkende i relation til problemstillingen i dette kapitel.

Jeg har peget på, at mænd var en foretrukken arbejdskraft, og at dette – meget overordnet betragtet – kunne være en medvirkende årsag til deres relativt bedre overlevelsesmuligheder. Dette understøttes foruden hos Klarsfeld også af de udtalelser, som Höss kom med som vidne i retssagerne ved Nürnberg.

Oplysningerne fra Vrba & Wetzler er ligeledes med til at indikere en højere dødelighed blandt jødiske kvinder. Endelig viser de tilgængelige statistikker fra UNNRA med hensyn til kønsfordelingen i DP camps en tydelig overvægt af mandlige overlevende. Dette sammenholdt med den demografiske oversigt, der præsenteres af Hilberg, samt hans konklusion, er med til at øge sandsynligheden for, at man med en vis forsigtighed kan svare et måske til titlen på dette kapitel. Men som det også er slået fast fra starten, kan man ikke etablere en nagelfast sandhed herom lige så lidt, som det er muligt, når vi forsøger at dokumentere præcise tal for andre grupper af ofre såvel som det totale antal af myrdede i hele perioden.

Auschwitz-Birkenau kommandanten Rudolf Höss siger om de jødiske kvinder:

”Nach der Entkleidung gingen die Juden in die Gaskammer, die mit Brausen und Wasserleitungsröhren versehen, völlig den Eindruck eines Baderaumes machte. Zuerst kamen die Frauen mit den Kindern hinein, hernach die Männer, **die ja immer nur die [an Zahl] wenigeren waren** [min fremhævnings, TS]“. (Broszat, 2002, p. 257).

Jeg mener, på baggrund af oplysningerne i dette kapitel, at den observation, som Höss her indvier os i, fortæller noget mere generelt om situationen for de jødiske kvinder. De følgende kapitler skal derfor søge yderligere at dokumentere de forhold og chancer for overlevelse eller mangel på samme, som de mødte ved ankomsten til Auschwitz-Birkenau. På samme vis skal det klargøres, hvad de stod over for, hvis de blev registreret i lejren og dermed undgik døden i gaskammeret, i hvert tilfælde i første omgang.

6. Kvindernes levestandard i Birkenau

En væsentlig faktor for de jødiske kvinders vilkår i Auschwitz-Birkenau var de ekstreme forhold, hvorunder de fleste af dem levede. Det vil blive påvist i dette kapitel, hvor vidner fortæller os, hvad de så i den del af lejren, hvor de fleste kvinder opholdt sig. Der gives også en beskrivelse af de arbejdsopgaver, de kunne blive tvunget til. Desuden introduceres det klassesamfund, som Auschwitz-Birkenau også var. Ens placering som fange i dette system havde afgørende betydning for madrationer, privilegier og overlevelseschancer.

Kilderne:

Vidneudsagn:

Lillian S.⁷³, interviewet af Survivors of the Shoah Visual History Foundation 21. juli, 1999 i Riverdale, New York, USA.

Denne overlevende blev født i Wien, Østrig i midten af 1920'erne. Opvæksten skete i det daværende Tjekkosllovakiet. Via hendes fangenummer har jeg kunnet fastslå, at hun ankom til Auschwitz-Birkenau den 2. april, 1942. Lillian S. er altså med i det første "hold" kvindelige fanger, som overflyttes til Birkenau, og kan give os en skildring af stedets karakter på dette tidspunkt. Hun giver desuden nogle eksplicitte beskrivelser af graviditeter, drab på nyfødte og selektioner. At overleve næsten 2½ år i Auschwitz-Birkenau, derpå arbejdslejr, dødsranger og endelig Bergen-Belsen er en stor sjældenhed. Lillian nævner selv, at det foruden held og tilfældigheder skyldtes jobs med "muligheder".

Efter min mening udgør den store mængde testimonies fra The Shoah Visual History Foundation et rigt kildemateriale for historikeren, men et generelt problem ved måden, hvorpå man har foretaget disse interviews, er, at vidner skal opgive eget navn, evt. pigenavn, bedsteforældre, forældre, børn, svigerbørn osv. Dertil kommer fødebyens navn, forældrenes erhverv etc. Det betyder jo i sagens natur, at mere følsomme oplysninger vedrørende de ting, man som fange har oplevet eller måske endda begået under sit lejrophold, kan være meget vanskelige at fortælle om, fordi mange i et lokalt jødisk samfund i USA, Australien, eller hvor nu interviewet med The Shoah Foundation har fundet sted, ofte vil vide, hvem man er. Dertil

⁷³ De anvendte udsagn fra The Shoah Visual History Foundation er fra personer, hvis fulde navne- og fødselsdata er mig bekendt. Men det er en betingelse fra organisationens side, at de i et skriftligt arbejde af denne slags kun optræder med fornavn og første initial i efternavnet.

havde en anonym form været bedre. Men organisationens metode er bevidst valgt for at imødegå beskyldninger om falsum/opspind fra fx revisionisternes side. Der er fejltagelser i testimoniet fra Lillian S. Hun hævder fx, at Himmler skulle have foretaget selektioner. Det vides fra andre kilder, at han har overværet disse, men ikke deltaget aktivt, (Piper, 2000, Vol III, p. 138). Hun nævner også, at hun har set Josef Mengele give dødelige injektioner, (04.14.00).⁷⁴ Man skal være opmærksom på, at Josef Mengele udpeges som den selekterende/eksperimenterende doktor i mange udsagn. Han har ikke deltaget i det store omfang, som de talrige vidner hævder, og det skal understreges, at han først er at finde i Auschwitz-Birkenau efter 31. maj 1943. Det er typisk et mønster, at Mengele sjældnere optræder i beskrivelser, som dateres før den offentlige opmærksomhed omkring hans person i forbindelse med Eichmann-sagen – men ganske ofte derefter. Én forklaring kan være den, at fanger oftest ikke kendte hverken navne eller ansigter på deres bødler. De måtte fx ikke se en SS-officer i øjnene, og når der opstår et begreb, nærmest en myte, som Mengele, da kan han dukke op i de overlevendes testimonies. Dermed ikke sagt, at Lilian S. tager fejl i sin beretning, for Mengele havde den slags opgaver og optrådte i mange sammenhænge i Auschwitz-Birkenau.

Shirley Lebovitz, 1982, "Shari: A True Story". Yad Vashem Archives, ref. no. 033/1768, p. 1-100. Her er kun tale om et brudstykke af en tekst, der fra ungarsk er oversat til engelsk. Dokumentet kom senere til at danne grundlag for en erindringsbog fra vidnets side. Det er ikke muligt direkte ud fra det foreliggende materiale at etablere data omkring Lebovitzs ankomst til Auschwitz-Birkenau og længden af opholdet der. Jeg har forespurgt lederen af Yad Vashem arkivet, Zvi Bernhardt, men man har ganske simpelt ikke disse oplysninger. Eneste yderligere information, jeg har, er, at hun døde i USA i 2001, 92 år gammel. På Yad Vashem har man siden 2. Verdenskrigs afslutning opbygget Hall of Names bestående af "Pages of Testimonies", hvor familie og slægt har kunnet afgive oplysninger om deres pårørende, så de ikke forsvandt i havet af navnløse ofre. I de sidste par år er disse arkiver sammen med deportationslister, opgørelser fra Memorial Books etc. blevet til "The Central Database of Shoah Victims' Names". Via en dedikation til mistede familiemedlemmer på forsiden af dokumentet har jeg kunne krydsreferere i databasen og fundet, at vidnet Shirley

⁷⁴ De bånd fra Shoah Foundation, som jeg har direkte citater fra, er efterfulgt af lignende paranteser. De betyder fx som i dette tilfælde, at vidnets udtalelse findes på bånd nr. 4 (04), 14 minutter og 0 sekunder henne på båndet (14.00). Det er ifølge det synlige "båndur", som optagelserne er lavet med.

(med tilnavnet Shari) Lebovitz, (hvilket i andre sammenhænge endda også forekommer som Leibovitz), oprindeligt, før sit ægteskab, hed Klein. Jeg har desuden lokaliseret hendes mand, der døde i 1944 i Østrig. Ægtefællens stamblad i Pages of Testimony er en særdeles nyttig kilde, idet informationer om børn kun fremgår af mændenes data. Sådan har jeg erfaret, at to af hendes børn på hhv. 2 og 7 år, der omtales i beretningen, ligeledes omkom. Oplysningerne er indtastet af Shirley Lebovitzs datter Magda Willinger, der sammen med sin moder overlevede Auschwitz-Birkenau. Jeg faldt over et interview med samme Magda fra 2004, hvor hendes alder opgives til at være 76 år. I testimoniet fortæller Lebovitz, at hun ved ankomsten til lejren blev spurgt om Magdas alder. Den angav hun som sandt var til 16 år, (ibid. p., 67). Derfor mener jeg at have fastslået både vidnets ægthed, og at familien ankom til Auschwitz-Birkenau i 1944 med transporterne af de ungarske jøder. Hvor lang tid, hun tilbragte i lejren, vides ikke.

Det er interessant at iagttage, hvordan vidnet omtaler Josef Mengele som "Angel of Death". Næsten præcis den samme formulering finder jeg i interviewet med datteren i 2004.

Konstruktionen af det hændte og det efterrationaliserende element træder frem her. Men andre dele af Lebovitzs testimony er godt til at beskrive de ydmygende scener ved ankomsten og levestandardene for de kvinder, som ikke var på arbejdskommando, men måtte tilbringe hele dagen i Birkenau-afsnittet. Dette er foruden hendes beretninger om udvælgelsesprocedurer og den skamfulde aflusningsproces årsagen til min brug af denne kilde.

Lore Shelley, 1992 a, "Auschwitz: The Nazi Civilization: Twenty-Three Women Prisoners' Accounts".

Shelley, selv tidligere fange i Auschwitz-Birkenau, har samlet 57 testimonies fra kvindelige jødiske medfanger. De 24 er at finde i dette værk, (og det er 24, selvom undertitlen angiver 23!). Det er kvinder, som alle har haft en eller anden arbejdsfunktion fx i Politische Abteilung, i administrationen, i et stenbrud, i en systue, i et vaskeri osv. Der gives et bredt billede af disse personers dagligdag. Forfatteren understreger, at valget af vidner med højst forskelligartede arbejdsopgaver er sket for at give indtryk af deres ligeledes meget forskellige oplevelser i Auschwitz-Birkenau.

Jeg anvender to af vidnerne. Katka Gruenstein, (hun præsenteres nærmere i kapitel 7), og Eva Brewster. Sidstnævnte registreres i lejren som 21-årig. Hun angiver selv cirkatidspunktet sidst

i april, og ved krydsreferering via hendes fangenummer 41959 kan jeg konstatere, at det er den 20. april 1943. (Czech, p. 379).

Tre linier længere henne i hendes testimony udpeges "the infamous Dr. Mengele", (ibid., p. 151), som den, der afgør liv eller død for de nyligt ankomne. Dette er et godt eksempel på, hvordan en myte kan blive til virkelighed for et vidne. På denne dato var Mengele endnu ikke beordret til Auschwitz-Birkenau, men Eva Brewster virker ganske overbevist om, at det er den person, hun har set. Trods denne lapsus/efferrationalisering er udsagnet medtaget, og jeg finder ikke nogen grund til at afvise hendes øvrige observationer, da disse også kan bekræftes af andre kilder.

Kilden giver oplysninger om sexual barter og om dødeligheden i de kvindelige arbejdskommandoer. Beretningen er fra Brewster, der fik en mere privilegeret status. I slutningen af maj 1944 overføres hun til Kanada afsnittet, hvor rationer og forhold er betydeligt bedre. Senere gælder det vaskeriet for SS-personalet, hvor også hendes moder er.

Afhøringsudsagn og retsmateriale:

Denne type af kilder skal i dette kapitel opfattes som nært beslægtede med retsmaterialets form, men de er ikke optaget/brugt på samme facon. Derfor kan man ikke automatisk gå ud fra, at de kan anses for mere pålidelige end uformelle vidneudsagn/erindringer.

Henryk Swiebocki (ed.), 2002, "London has been informed".

Denne samling af vidneudsagn, udgivet af Auschwitz museet, indeholder tre rapporter fra fanger, (heriblandt Vrba/Wetzler), som det lykkedes at flygte fra stedet. Én af disse, Jerzy Tabeau, anvendes i dette kapitel. Han, der var polak og ikke-jøde, blev sendt til lejren 26. marts 1942, hvilket bekræftes af stedets arkiver, (ibid., p. 15). Tabeau arbejdede blandt andet som sygeplejerske, og som led i sine flugtplaner arrangerede han en overflytning til et "Revier" i Birkenau-afsnittet i marts 1943. Det vil sige, at han nu frivilligt mødte meget ringere forhold, end hvad han var vant til fra Stammlager. Den 19. november samme år lykkedes det ham og en medfange at flygte ud fra sigøjnerlejren. Tabeau overlevede krigen. Vidneberetningen fra denne person blev påbegyndt allerede i december 1943 i Krakow. I løbet af foråret 1944 endte beskrivelsen blandt andet hos World Jewish Congress, den amerikanske og engelske regering. I en lang periode var den kun kendt som "The Polish Major's Report", og først i 1981 lykkedes det medarbejderne på Auschwitz museet at bekræfte, at forfatteren var Jerzy Tabeau. Han havde oprindeligt overladt dokumentet til en

person, hvis navn han ikke erindrede efter krigen. Derfor kendes dokumentets vej til England og USA ikke i detaljer. Desværre kan man ikke hos Swiebocki se, hvad man eventuelt siden har gjort for at bekræfte vidneudsagnets ægthed. Dette er en mangel.

Kilden er samtidig, og den er en førstehåndsberetning fra den del af lejrkomplekset, som jeg skriver om i dette kapitel. Tabaeu har som ikke-jøde flere muligheder for mobilitet, hvad overflytningen fra Stammlager til Birkenau også viser. Han arbejder som sygeplejerske og har adgang til informationer, som mange andre fanger ikke har. Beskrivelsen giver et enestående øjebliksbillede af stedets forhold anno 1943.

Hermann Langbein, (1. ed. 1965), 1995, „Der Auschwitz-Prozess: Eine Dokumentation“, bind 1 & 2.

Langbeins ”People in Auschwitz” anvendes også i det foreliggende, se derfor mere om hans person/baggrund under dette punkt længere nede i teksten. Langbein har med egne ord gjort følgende: ”Ich schrieb die Verhandlung mit und stellte diese Dokumentation über Auschwitz zusammen”, (ibid., p. 14), om Auschwitz-processen i Frankfurt i 1960’erne. Han knytter også forskellige kommentarer til sin gennemgang, men jeg bruger faktisk bare et eneste udsagn fra værket. Det drejer sig om den overlevende kvindelige læge, Ella Lingens-Reiner, (hun præsenteres ligeledes i nedenstående afsnit), der kommer med en beskrivelse af fangernes forhold på ”hospitalet” i Auschwitz-Birkenau. Der gives også en nærmere redegørelse for diverse typer af sygdomme, noget jeg ikke har kunnet lokalisere i vidnets egne erindringer, hvilket måske kan skyldes, at hun ved retssagen i Frankfurt er blevet spurgt direkte herom både som vidne og som læge.

Hendes mange og detaljerede oplysninger er relevante for en belysning af forholdene i lejren.

Erindringer:

Tadeusz Borowski, 1976, ”This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen”.

Første gang jeg stødte på titlen, afskrev jeg den uden videre, fordi jeg troede, at det var ment som en dårlig spøg. Heldigvis blev jeg i Israel gjort opmærksom på kildens reelle indhold. For dette er en ganske speciel erindringsbog fra Tadeusz Borowski nedfældet i 1947-48. Denne polskfødte ikke-jøde ankom til Auschwitz-Birkenau og fik fangenummer 119198. Det var den 29. april, 1943, (Czech, 1990, p. 385). Som arier fik han adgang til et forholdsvis godt

arbejde, (Vorarbeiter), blandt andet ved rampen i Birkenau. Han kom senere til Dachau, overlevede krigen, men begik selvmord 1. juli, 1951, 29 år gammel.

Hans beskrivelser af Birkenau, (med ham selv som den berettende hovedperson), og af kvindernes afdeling i samme er meget udførlige. Den iagttagende mand fortæller om tingene i så mange detaljer, at han efter krigen af sine polske landsmænd blev betegnet som decideret amoralsk. Måske er frykten for lignende beskyldninger en af årsagerne til, at de meget eksplicitte beskrivelser af hændelserne i Auschwitz-Birkenau kun var tydelige at finde de første par år efter krigen. Allerede fra slutningen af 1940'erne og frem forsvandt disse. Det var ikke før i midten af 80'erne, at de igen dukkede op til overfladen.

Som ”privilegeret” fange kan Borowski bevæge sig i store dele af lejrområdet, hvilket han gør, mens han for læseren rapporterer om forholdene for mange af fangerne, og af stor relevans for mig indeholder skildringerne mange oplysninger om de jødiske kvinder.

Kilden er blevet beskyldt for sexism:

“Tadeus Borowski tells of some women who went to get their teeth pulled by the dentist and were raped by other prisoners instead. Borowski only comments that this did not bring discredit on the men [...]. One appalling aspect of this account is that Borowski never seems to identify the act as rape, but instead sees it as some sort of "natural" expression of men's need for women”. (Ringelheim, 1983, p. 4).

Nu finder begivenhederne altså sted i en anden tid, i et ganske ekstremt miljø, vidnet er ikke deltager, men rapporterer blot, hvad han ser. Derfor finder jeg Ringelheims anklage fejlagtig i denne sammenhæng.

Denne kilde anvendes i flere af kapitlerne i den foreliggende undersøgelse.

Charlotte Delbo, (1. ed., 1965), 1995, ”Auschwitz and After” og 1997, “Convoy to Auschwitz: Women of the French Resistance”.

Disse optræder i dette kapitel med bidrag, der kan karakteriseres som både erindringer og poesi.

Delbo blev anholdt og senere deporteret, fordi hun havde tilknytning til de socialistiske kredse i Frankrig. Hun var ikke-jøde, hvorfor hendes forhold i Auschwitz-Birkenau, som hun også beskriver det, var lidt bedre. Trilogien ”Auschwitz and After”, (oprindeligt ”Auschwitz et Apres”), blev skrevet sidst i 1940'erne, men først publiceret fra 1960'erne og frem.⁷⁵ Hendes

⁷⁵ Det er først for nylig, at trilogien er samlet i et værk. Første del udkom i 1960'erne, 2 del i 1970 og sidste del i Delbos dødsår – 1985.

erindringsbilleder er således tæt på begivenhederne. Hun beskriver i lange passager forholdene i Birkenau. Tonen i bogen er nu og da meget lyrisk, der er digte blandet med små selvstændige fortællinger, og som beskrevet før i denne analyse mener Delbo, at erindringen om det skete er uforanderlig – evigt til stede. Dette er måske heller ikke mærkeligt, når man betænker nedskrivningstidspunktet i slutningen af 40'erne.

”Convoy to Auschwitz” udkom i 1965 og er tilegnet de mange kvinder fra Delbos transport, der meget hurtigt døde i Auschwitz-Birkenau. Der er i bogens første del informationer fx om den store dødelighed blandt fangerne. Dette materiale er nedfældet en del år senere end hændelserne, hvad der kan spille ind på beskrivelserne. Resten af indholdet er fortrinsvis tilegnet transportens 230 kvinder med oplysninger om deres oprindelsessted, skæbne, fangenumre osv. Gennemlæsningen giver et levende indtryk af, hvor få chancer der var for at holde sig i live mere end bare de første par uger.

Begge kilder er fortællende, hvor det ikke altid helt klart fremgår, hvad der er erindring, og hvad der må tilskrives den kunstneriske frihed. Dette tager jeg højde for, hvorfor de heller ikke står alene.

Terence Des Pres, 1976, “The Survivor: An Anatomy of Life in the Death Camps”.

Hvis man skal kategorisere denne kilde nærmere, må det vel være som en samling erindringer. Des Pres skriver ud fra en overordnet tematik omkring overlevelse. Men for mig ligger bogens store styrke og anvendelighed i, at han citerer en lang række vidneudtalelser, som jeg ellers ikke ville have adgang til. Jeg skal naturligvis være opmærksom på, at citaterne er taget ud af en sammenhæng, som jeg ikke ville kunne efterforske yderligere. Desuden er der ingen biografiske data. Han begrænser sig til at give litteraturreferencer til enkelte vidners erindringer.

På den baggrund er jeg nødt til for hvert enkelt citats vedkommende at afveje, om det for det første har relevans for min problemstilling, og for det andet om jeg mener, at det er pålidelig information. Nogle af hans kildecitater har jeg kunnet tjekke med egen litteratur, og da er både indhold og sidereferencer i orden. Derfor ser jeg ingen grund til at afvise værkets øvrige oplysninger. Des Pres citerer ofte og meget, og det er i den funktion, at kilden får betydning for mit arbejde. Her anvendes udtalelser fra Halina Birenbaum, Ena Weiss og Gisella Perl.⁷⁶

⁷⁶ Dette vidne omtales nærmere i kapitel 8.

Ruth Elias, 1988, „Die Hoffnung erhielt mich am Leben: Mein Weg von Theresienstadt und Auschwitz nach Israel“.

Hvis man ser på den titel, som Elias har givet sine erindringer, da anes der allerede en tolkning, en forklaring af begivenhederne. Det var håbet og fx ikke tilfældigheder eller held, som gjorde udslaget. Elias omtaler i sit forord, at det har taget lang tid, meget lang tid at nå frem til at nedskrive sine oplevelser. Derfor sker dette først i midtfirserne. Det er klart, at både forklaringer, ønsketænkning, (som at det skulle være håbet, der havde holdt hende i live), og rationaliseringer vil være mere hyppigt forekommende i et så sent nedskrevet vidneudsagn. Men på den anden side, så leverer hun informationer, som er interessante for denne analyse specielt i forhold til kvindernes situation, og det er udsagn, som ofte er fraværende i andre overlevendes beretninger. I april måned 1942 ankommer Elias med sine forældre til Terezin (Theresienstadt) ghettoen uden for Prag. I 1943 deporteres hun til Auschwitz-Birkenau. Hun fortæller ikke mere præcist hvornår, men ud fra hendes fangenummer kan jeg konstatere, at det må være 20. december, 1943, (Czech, 1990, p. 551). Ruth Elias tilbringer tiden i den såkaldte familielejr i Birkenau. Her var forholdene af en anden type end i resten af området. Kilden er derfor væsentlig for at skildre netop denne del, da nogle af de oplevelser, som Elias har haft, helt benægtes af andre vidner, (nærmere herom i kapitel 8). Hun er desuden øjenvidne til nogle voldtægtsscener, hvor tyske soldater er involveret. Noget, der meget ofte afvises at have fundet sted, grundet de nazistiske racelove.

Hermann Langbein, 2004, “People in Auschwitz“.

„I was one of the top VIP’s in the camp“, siger Langbein om sin egen situation i Auschwitz-Birkenau, (ibid., p. 5). Han tilbragte 2 år fra 20. august 1942 til 25. august 1944 i lejren, (Czech, 1990 s. 224 & 697). Ud fra racemæssige inddelinger skulle Langbein med en arisk moder og en jødisk fader, (konverteret protestant), allerede ved sit første møde med koncentrationslejrssystemet (i Dachau) have været kategoriseret som ”Mischling”, hvilket betyder delvis jøde. Men han oplyste ved sin registrering, at han normalt ikke klassificeredes som jøde. Dette blev taget for pålydende, og derfor tilbragte han sin fangetid i Dachau og Auschwitz-Birkenau som arier. Men frygten for, at de jødiske aner skulle blive opdaget, var en konstant trussel for ham. Langbein kom til at arbejde for SS-lægen Eduard Wirths, der fungerede som chef for det øvrige lægepersonel. Han blev således centralt placeret i forhold til informationer, selektioner, statistisk materiale etc. Han var desuden et meget aktivt medlem

af modstandsbevægelsen. Efter krigen var Langbein en drivende kraft i at få indledt retssager mod tidligere læger i Auschwitz som Mengele og Clauberg. Desuden var han et centralt vidne i Auschwitzprocessen i Frankfurt.

Hermann Langbein skildrer omhyggeligt oplevelserne i de år, han var på stedet. Der gives nogle klare og stringente udsagn om mange sider af livet for både mænd og kvinder i Auschwitz-Birkenau. Hans erindringer, som forelå i den tyske udgave i 1972, er egentlig påbegyndt allerede i 1947-1948 under titlen "Die Stärkeren".

Den foreliggende "People in Auschwitz", som jeg anvender, er desuden forsynet med mange citater fra andres erindringer.

Jeg kender ikke andre overlevende jødiske fanger, der som Langbein har haft en så fremtrædende position i lejrens hierarki. Dertil kommer de retssager, han har virket for og deltaget i. Jeg har ej heller kunnet finde deciderede "hvidvaskningsforsøg" eller faktuelle fejl i værket.

Ella Lingens-Reiner, 1948, "Prisoners of Fear".

I December 1947 havde denne Holocaustoverlevende afsluttet sit godt 200 siders skrift over de tildragelser, hun oplevede i Auschwitz-Birkenau. I forordet beskriver hun ganske godt, hvad kilden kan bruges til i dette speciale:

"I was one of the privileged prisoners of the women's concentration camp at Birkenau-Auschwitz. My personal position was peculiar, because I was an Aryan, a "German", and a doctor who could work professionally all the time. This made my survival possible. It gave me an opportunity to see various facets of camp life, which others may not have known at all; it also saved me from the deepest sufferings and made it comparatively easy for me to achieve an analytical frame of mind, such as would have been impossible for those whose experiences were more horrible than mine".(Ibid. p. X).

Ella Lingens-Reiner og hendes mand gjorde i Wien visse tjenester for deres jødiske medborgere. Denne forseelse – "Judenbegünstigung" - og et medlemsskab af det østrigske socialdemokratiske parti betød anholdelse, månedlange afhøringer hos Gestapo i Wien og sluttelig deportation til Auschwitz-Birkenau. Hun var på dette sted i perioden mellem februar 1943 og december 1944. Som arier blev hun ikke tatoveret med et fangenummer, men hendes data er bekræftet af både Czech og Langbein i flere sammenhænge.

Som uddannet læge kom Lingens-Reiner til at arbejde i hospitalsafdelingen forbeholdt de polske fanger, men hvor der imidlertid også befandt sig mange jødiske kvinder. Vidnets erindringer indeholder overvejelser omkring forholdet mellem nationalsocialisme og antisemitisme, og det fremgår, at hun har reflekteret herover og endda diskuteret emnet med fx en del af SS-personalet. Hun føler sig som medskyldig i massedrabene, fordi hun teknisk set er arier og tysker. Men der er intet sakrosankt over fremstillingen, tværtimod er den nøgtern og med forfatterens klare erkendelse af, at dette kun er hendes egen oplevelse af begivenhederne, hendes egen tolkning heraf. Kilden giver os et billede af forholdene for den gruppe af kvindelige fanger, som denne undersøgelse centrerer sig om – deres arbejdsvilkår, overlevelseschancer, fødsler, tvungne aborter etc. Den eneste åbenbare svaghed kan hævdes at være netop denne lidt distante observatørrolle, som Lingens-Reiner ofte indtager. Hun føler ikke lejropholdet, som en jødiske kvinde ville gøre. Det er ikke hende, som mister alt, er ved at dø af sult, tørst, tvangsarbejde, vold, kulde osv. Da hun er privilegeret, er hendes liv, som hun da også selv erkender, noget ganske andet. Hertil kan jeg kun sige, at de jødiske kvinder, der virkelig mærkede den fulde styrke af Auschwitz-Birkenau, ikke er at finde blandt de overlevende, og uden vidner som Lingens-Reiner ville vores tilgang til oplysninger om pågældende gruppe være meget begrænsede.

Wieslaw Kielar, 1981, "Anus Mundi: Five Years in Auschwitz".

Her er vi i besiddelse af en ganske enestående kilde forfattet af en polsk, ikke-jødisk fange, nr. 290, der var blandt de først ankomne den 14. juni 1940, (Czech, 1990, p.13). Han forblev i lejren i hele dens eksistens. (Vidnets eksistens bekræftes i øvrigt af Czech). Wieslaw Kielar overlevede og skrev "Anus Mundi", som også er en vigtig kilde for mit arbejde. Kielar beskriver en tidlig periode af lejrens historie med vold og daglige pinsler. Her i starten, hvor fangerne var få, og vagterne var talrige og havde alt for god tid, overlevede så vidt vides overhovedet ingen af de forholdsvis få tilstedeværende jøder, hvilket Kielar giver os et indblik i. I lighed med en del erindringer og testimonies er der desværre generelt meget få datoangivelser.

Kielar beretter om prostitution blandt kvinder og mænd, om kvindernes arbejdsforhold, om sterilisationerne af kvinder og lignende. Endelig kender jeg ikke til andre fanger med så lang tid i Auschwitz-Birkenau, som samtidig har fået publiceret deres erindringer.

Vera Laska, 1983, "Women in the Resistance: The Voices of Eyewitnesses".

Dette er en samling af erindringer fra kvinder, der som titlen antyder, har haft en eller anden rolle at spille i modstandsbevægelser forskellige steder i Europa. Metodisk er værket en noget skønsom blanding af forfatterens egne erindringer/fortolkninger af begivenheder og så andre kvinders testimonies. Nogle af disse er anonyme. Dette kan være en fordel, når der skal berettes om følsomme hændelser. Men Laska har desværre ikke gjort klart, om navne og personlige data er hende bekendt, og hvordan hun i øvrigt har udvalgt sit kildemateriale. Jeg er samtidig opmærksom på, at forfatteren udtrykker: "We [vi kvinder, TS] were exposed at times to risks even greater than our male comrades, yet we came through with spirits equally strong, if not stronger than men". (Ibid., p. 40)

Med disse reservationer mod kilden in mente, har jeg alligevel valgt at inddrage den, idet oplysningerne, som i øvrigt leveres af Laska selv, (hun fungerede også efter krigen som vidne for den tjekkoslovakiske krigsforbryderkommission), er med til at belyse en del af problemstillingen i dette arbejde, specielt i forhold til overlevelsesmuligheder og aflusningsprocessen.

Lidia Rosenfeld Vago, 1998, "One Year in the Black Holes of Our Planet Earth: A Personal Narrative".

Lidia fortæller i denne korte artikel i "Women in the Holocaust", (Ofer & Weitzman), om sin opvækst, deportation, ophold i Auschwitz og sluttelige befrielse i Neustadt, hvorefter beretningen stopper. Dette er en erindring nedfældet sent i livet, forfatteren har desuden krydstjekket egne oplysninger med "Kalendariet" ["Auschwitz Chronicle" af Czech, TS], og der fundet sin præcise ankomstdato – 10. juni, 1944. Denne da 20-årige kvinde tilbringer sin tid både i Mexico og senere Stammlager. Vidnet beskriver fx den ydmygende modtagelse i lejren, de sanitære forhold og Revier.

Der er gået lang tid fra oplevelserne til publiceringen af ovenstående. I skildringen af den ydmygende aflusning, siger Vago, at hun besluttede sig for "an act of defiance", (ibid. p. 275). Dette kan dog være en efterrationalisering, idet den chokerende modtagelse i Auschwitz-Birkenau normalt fratog mennesker enhver modstandskraft, og jeg har heller ikke mødt lignende udtalelser fra andre overlevende, der har nedfældet deres oplevelser i årene lige

efter krigen. Til gengæld er hendes beretning fri for alle referencer til fx Dr. Mengele, og den virker i det hele taget meget rapporterende i sin form og med indhold af relevans for denne undersøgelse.

Hierarkiet:

Fangehierarkiet betød meget i lejren. Det er ikke inden for denne analyse at foretage et detaljeret studie heraf,⁷⁷ men da det er en vigtig faktor til at forstå de jødiske kvinders status/situation og deres overlevelseschancer, skal jeg give en kortere introduktion hertil. Man havde et sindrigt system med klassifikationer og grupper, som betød nogle eller mange privilegier til de få samt få eller overhovedet ingen til de mange. Dele af de mandlige fanger kom med tiden til at udgøre en veritabel elite.

Hovedparten af den herskende klasse var især af tysk nationalitet (Reichsdeutsche) - kriminelle, såkaldte asociale samt politiske fanger bragt til lejren fra fængsler og andre KZ-lejre i Tyskland. De var typisk "Funktionshäftlinge" i form af Blockälteste, Kapo⁷⁸ etc. Denne kategori havde ofte egne værelser, adgang til større mængder af vand, fødevarer og værdier end almindelige fanger. En Blockälteste skulle desuden ikke udføre fysisk arbejde og var i SS's fravær den suveræne dommer over, hvem der skulle leve eller dø.

Jo lavere nummer en fange havde, desto større var personens status. Årsagen var den, at et lavt nummer signalerede en lang overlevelsestid i lejren. Den ovenfor omtalte Kielar med fangenummer 290 er et godt eksempel herpå. "Old numbers were bound together by a certain solidarity." (Langbein, 2004, p. 71). Når man først havde år/erfaring på bagen, så blev det en selvforstærkende effekt, hvor status, netværk og muligheder kunne øges. Halina Birenbaum fortæller, at jo længere opholdet varede, desto bedre blev instinkter og reaktionsevne. (Birenbaum i Des Pres, 1976, p. 87).

SS-personalet tog endda visse hensyn til den gruppe fanger, som havde været længe i Auschwitz-Birkenau. Dog kun til en vis grænse, de kunne miste livet pga. diverse forseelser ganske som andre fanger. Men for det meste havde de et betydeligt større råderum. I dette særlige hierarki var de næste på rangstigen efter de prominente fanger af ikke-jødisk og ikke-slavisk herkomst. Det vil primært sige folk fra den vestlige del af Europa og "Volksdeutsche" fra de østlige dele af Naziregimets territorier. Derefter kom som regel polakker og længere

⁷⁷ Fx i Sofsky, 1997, "The Order of Terror: The Concentration Camp" gives en uddybende analyse af KZ-lejrenes særlige struktur.

⁷⁸ Der kendes dog eksempler på, at jøder har haft funktion som kapoer.

nede i systemet fanger af anden østeuropæisk herkomst fx russere. Det centrale ved at være i de klasser, som havde muligheder, var, at man kunne komme på arbejdskommandoer med knap så belastende opgaver og med mulighed for at skaffe både ekstra mad og omsættelige værdier. Man havde måske ”forbindelser”, (fx var der en rimelig godt organiseret polsk modstandsbevægelse), til at fjerne ens navn fra selektionslister, skaffe medicin etc. Med andre ord var status og netværk en helt central faktor for ens overlevelsesmuligheder. Generelt må det siges, at for mange af mændenes vedkommende var boforholdene knap så trange, og bevægelsesmulighederne var større end i tilfældet med kvinder. Tyskerne var opmærksomme på, at der kunne være større risiko for modstand/oprør, hvis for mange mænd var samlet på ét sted.

I bunden af hele dette system var jøderne. De kom allerede tidligt til Auschwitz-Birkenau, men i modsætning til ikke-jødiske fanger, så overlevede de sjældnere. De blev ved registreringen i lejren som hovedregel udsat for selektioner,⁷⁹ hvad andre ikke-jøder kun sporadisk oplevede, og de blev arbejdet, pint og plaget ihjel. Den ekstra mad, som var nødvendig for ens overlevelse, kunne undertiden opnås ved de pakker, som omverdenen havde mulighed for at sende til postkontoret i Stammlager. Men igen var dette lige præcis ikke tilladt for jøder. Der kendes dog nogle få eksempler på, at jødiske fanger fik lov til at hente såkaldte ”dødspakker”. Det vil sige pakker, der var beregnet på fanger, som i mellemtiden var omkommet i lejren. På foranledning af SS Oberaufseherin Maria Mandel skete dette blandt andet for kvindeorkesterets medlemmer, hvoraf enkelte havde jødisk baggrund.⁸⁰

Dog kunne enkelte af den jødiske fangegruppe som fx vidnerne Vrba og Wetzler med lige dele held og hjælp udvirke, at de fik job med privilegier og endda mulighed for flugt.⁸¹ Nogle jødiske mænd blev placeret i mere skånsomme ”Außenkommandos”, der igen afstedkom visse muligheder for at skaffe yderligere føde, tøj etc.

Den suverænt lavest rangerende gruppe i Auschwitz-Birkenaus system af terror og magt var kvinderne, og af dem især de jødiske. Selektionerne blandt dem betød, at kun de arbejdsduelige udvalgte. Resten blev gasset umiddelbart derefter. Delbo kan fortælle, at der

⁷⁹ Nazisterne havde for vane at foretage særligt omfangsrige og brutale selektioner/aktioner på de jødiske højtidssage. ”Goebbels dagbog” var den uofficielle titel på kalenderen, som tyskerne planlagde disse aktioner efter.

⁸⁰ Denne oplysning stammer fra Fania Fenelon, 1977, p. 66. Jeg præsenterer hende i kapitel 8.

var større dødelighed blandt jøderne, idet de blandt andet var udsatte for flere straffe og torturprægede appeller - noget andre fanger ikke skulle gennemgå, (Delbo, 1997, p. 9). Kun rigstyskere med kriminel baggrund og ganske få fx jødiske kvinder (af slovakisk herkomst) havde lave numre med tilhørende høj status, og det var som regel fra denne gruppe, at den kvindelige pendant til en Blockälteste – en Blockhova kom fra. Andre fik mulighed for at arbejde på de forskellige Reviers, i køkkenet, i Stabsgebäude, i Politische Abteilung, hvor adgangen til mad og sovemuligheder var væsentlig bedre, og en del var beskæftiget med at sortere tøj, mad, værdigenstande osv. i "Effektenkammer", det såkaldte Kanada. Man kunne også have i "Leichenkommando", som trods det fysisk hårde job gav ro og plads til at hvile ud. Endelig kunne man være beskæftiget som "Läufer", hvis opgave var at give, modtage, aflevere beskeder rundt om i lejren, det var en erstatning for et internt telefonsystem. Det var jobs, privilegier og muligheder, som kunne give en chance for overlevelse. Ella Lingens-Reiner husker, at medfanger i Dachau sagde, at når hun nu havde haft arbejde på et "hospital", så vidste hun faktisk ikke, hvad livet i lejren virkelig handlede om, og i sit stille sind gav Ella dem ret heri, (Lingens-Reiner, 1948, p. 31).

Langt størsteparten af jødiske kvinder⁸² havde dog ingen muligheder for noget som helst. Ganske få af dem var kendt som gode til at organisere, det vil sige at smugle og handle sortbørs med de mange varer, som cirklede rundt i lejrsystemet. De kom ikke så tit på privilegerede arbejdskommandoer, men måtte deltage i nedbrydningsarbejde, dræne det sumpede område, stå i vand til halsen i "Nebenlager" som fx Harmensee, eller blev sat til meningsløse opgaver efter vagternes forgodtbefindende. Ruth Elias fortæller, at de skubbede kæmpestore sten fra den ene ende til anden og omvendt uden noget formål, (Elias, 1988, p. 139). Lillian S. siger herom: "If a commando of like 2-300 hundred marched out, not even the half came back". (Lillian S., 1999, 03.25.00). Om dette tal er præcist, kan ikke verificeres. Måske forekommer det som vel mange dødsfald på én enkelt Aussenkommando, men vidnesbyrd fra fx Kielar viser, at kvinderne med denne type arbejde typisk kun var i live i en kortere periode. Iagttagelserne fra Lillian S. understøttes desuden af Eva Brewster: "...if 20 prisoners went out in the morning, no more than ten returned at night". (Shelley, 1992 a p. 153).

⁸¹ Hjælpen blev givet af visse medlemmer af den polsk dominerede modstandsgruppe. Men det tog lang tid for Vrba at opnå deres accept om bistand. De var generelt tøvende, fordi der ved fangeflugter kunne forventes strenge repressalier fra tyskernes side.

⁸² Det er naturligvis ikke muligt at angive præcise tal for, hvor mange der bestred privilegerede jobs, men ifølge Lingens-Reiners opgivne tal har det drejet sig om under 10 %.

Levestandard i Birkenau:

Oftest var den store gruppe af kvinder uden særlige muligheder meget bundet til præcis den del af lejren, de var blevet indsat i.⁸³ I området Birkenau var store grupper uden arbejdsforpligtelser. Piper anslår kvinders deltagelse i arbejdsopgaverne til mellem 25 og 39 % for året 1943. At være ikke arbejdsdygtig, være i karantæneblok, indlagt på Revier etc. er også med i tallet. Hos mændene lå det mellem 53 – 58 %, (Piper., 2000, Vol II, p. 77).⁸⁴ Kvinderne var ganske enkelt ”sat på lager”, til der blev plads i gaskamrene. Så var de fritaget for at blive arbejdet ihjel, men til gengæld havde de heller ikke mulighed for at opnå ekstra mædrationer.:

”At the outset, life at Auschwitz was a curious experience for we were not immediately assigned to a work detail, as we had assumed we would be. Instead, we were confined to our barracks, existing on a meagre ration of black coffee and a slice of bread for breakfast, no lunch and a pot of some dreadful excuse for vegetable soup in the evening”. (Lebovitz, 1982, p. 81).

Hvem der kom på straffearbejde var som så ofte i Auschwitz-Birkenau meget tilfældigt. Specielt Mexico havde funktion som ”depot” for de jødiske kvinder, derfor var de fleste her heller ikke tatoveret med et nummer. Dagene blev så tilbragt på områder kaldet Wiese – eng – i fangesproget. Her blev de fx udsat for ”sportslege” og timelange appeller af SS-vagter, ting som kunne medføre døden af ren og skær udmattelse. Borowski fortæller, at tiden nærmest gik baglæns i Persian Market.⁸⁵ Hans egen situation blev stadig bedre qua erfaring og status, mens kvinderne uden arbejdspligt levede som i et Auschwitz-Birkenau anno 1940 med endeløse appeller, uden ekstra mad (Zulage) og med de vilkår, at de måtte fortæle, hvad ingen andre ville røre, (Borowski, 1976, p. 92).

Kvinderne havde som regel ikke nogle nyttige forbindelser i lejren, men var afhængige af eventuelle kontakter blandt mændene. Kvindernes blokke var mere overfyldte,⁸⁶ de var ofte ikke færdigbyggede, hvis da ikke fangerne måtte leve under den fri luft, vandfaciliteterne fremstod som endnu ringere end i den øvrige del af lejren, og epidemierne florerede hyppigere i den del af Birkenau, som kvinderne beboede. Lingens-Reiner anslår fx, at der i den første

⁸³ Denne geografiske bundethed fremgår af dette kvindelige vidnes beskrivelse: “The men’s commando had more chances and they took more chances”. (Lillian S., 1999, 05.06.00).

⁸⁴ Denne kilde er gennemgået i kapitel 4.

⁸⁵ Persian Market var tilnavnet for en del af BIII, der blev taget i brug, selvom den endnu ikke var færdigbygget. Kvinderne i denne del af lejren blev udvalgt fra transporterne i 1944.

vinter, hun var der, alene for en epidemi som plettyfus var tale om en dødelighed på 80 %. Samme vidne estimerer, at plettyfus ramte 99 % af fangerne mellem deres tredje og tiende uge i lejren, (Lingens-Reiner, 1948, p. 62). Hele infrastrukturen og færdiggørelsen af barakkerne i Birkenau skulle desuden laves af mandlige arbejdskommandoer, de havde uddannelser som tømrere, murere osv. De var ofte på arbejdsopgaver, som gav dem mulighed for at smugle bygningsmaterialer ind i Birkenau. De ordnede bygninger, vand, lys osv. hos kvinderne, (ibid., p. 41). Borowski siger, at intet blev gjort af solidaritetshensyn, kvinderne måtte betale, når han og andre udførte arbejde fx i The Persian Market, (Borowski, 1976, p. 86f).

Dermed ikke sagt, at fanger ikke har hjulpet hinanden, hvad enten der var tale om mænd eller kvinder. Det er der en del eksempler på, og endda hvor mennesker er gået i døden for hinanden. Men kvindernes forhold i lejren var så ekstreme, at det for de enkelte individer for det meste udelukkende handlede om at overleve fra time til time, dag til dag:

”How did I keep alive in Auschwitz? My principle is: myself first, second and third, then nothing. Then myself again—and then all the others”. & “This formula expressed the only principle which was possible for Jews who intended—almost insanely intended—to survive Auschwitz”. (Ena Weiss i Des Pres, 1976, p. 153).

Jerzy Tabeau siger, at Stammlager havde været luksus i forhold til, hvad der ventede kvinderne i Birkenau. Her i præfabrikerede Wehrmachts-stalde, uden vinduer, med utætte lofter og vægge samt gulve bestående af ler, skulle der overnattes, mens regn, sne og kulde trængte ind alle vegne. Tabeau har selv boet i en sådan. Vand og kloakering var der heller intet af, (Swiebocki, 2002, p. 166ff). De meget små rationer af mad, (en form for suppe, lidt brød og noget, man kaldte kaffe), var et problem i sig selv med vægttab, underernæring og for de fleste med døden til følge. Men endnu mere presserende var tørsten, og i lange perioder af Birkenaus levetid var der intet vand, bortset fra lejlighedsvis få dråber i hanerne ved middagstid, hvor fangerne i øvrigt enten ikke var eller måtte være ved dem. Uden vand var der naturligvis meget ringe muligheder for at holde sig selv ren. Her havde især de polske jøder en lille fordel, da de forstod at rengøre tøj i sand. Men vand til personlig hygiejne var en sjælden foreteelse. Delbo erindrer en enkelt lejlighed, hvor hun gives mulighed for at vaske sig i et iskoldt vandløb. Det er hendes første chance herfor i 67 dage, (Delbo, 1995, p. 151).

⁸⁶ De såkaldte ”Kojon” (køjer) var beregnet til 2 højst 3 personer, men der skulle ligge 6, 8, 10 og nogle gange endnu flere kvinder på denne stærkt begrænsede plads. Det betød fx, at man om natten ikke kunne vende sig, med mindre alle gjorde det samtidigt.

Det var især i de første fem måneder efter ibrugtagningen af Birkenau, at forholdene var helt ude af kontrol. Der var foruden de plager, som også mændene i Stammlager oplevede i form af lus, rotter osv., fraværet af sanitære installationer, lys, vand og et vejsystem. Dertil kom de endnu ikke drænedesumpområder, som var talrige på Birkenau lokaliteten.

På et tidspunkt blev levestandardene reelt så slemme, at man i oktober 1942 fra lejrlægeledelsens side måtte sende et hold læger derover på grund af sygdomsspredning fra de mange lig. Den første opgave for lægerne var at adskille døde fra endnu levende kvinder, (Piper, 2000, Vol II, p. 184f). Sygdomme og epidemier var et meget stort problem. Under Auschwitz processen fra 1963-1965 blev der ført en del vidner. Ét af disse var Lingens-Reiner, der beretter om de ekstreme forhold i de sygeafdelinger, som så mange fanger søgte til. Hun fortæller, at HKB [Häftlingskrankenbau, TS] var præget af tilstande, som var meget værre, end de, der herskede i Stammlager. Den generelle situation i Birkenau udvikler sig, ifølge dette vidne, fx i efteråret og vinteren 1943/44 til at være en decideret katastrofe, hvor op mod en tredjedel af kvinderne dør af underernæring og sygdomme. Nogle af de forekommende sygdomme er normalt yderst sjældne, men i Birkenau bliver de hyppige og oftest med dødelig udgang, (Langbein, 1995, p. 593). Der var kun ca. 15 kvindelige læger til at behandle over 7.000 syge kvindelige fanger, (Lingens-Reiner, 1948, p. 83).

Lingens-Reiners opfattelse af de særligt slemme forhold underbygger hun med følgende udtalelse af Mengele i maj 1944: "Ladies, now we've created conditions in our hospital compound which might be called relatively bearable state of affairs". Før havde de, som vidnet hævder, præcis været "not relatively, but absolutely, unbearable". (ibid., p. 68).

I afsnittet Mexico var boforholdene endnu mere ufærdige. En stor del af kvinderne her var ikke underlagt arbejdspligt. De fik så også tilsvarende endnu mindre rationer, og vand var her som i resten af Birkenau, en stadig mangel. Kvinderne blev hurtigt så svage, at alt forekom ligegyldigt, bortset fra at stå op hver morgen til appellerne. Man måtte deles om suppeskåle og deles om pladsen.

Latrinerne var ikke på nogen måder tilstrækkelige til alle de mange kvindelige fanger. Man havde tilladelse til at bruge det én gang om dagen på et givet tidspunkt, (Gisella Perl i Des Pres, 1976, p. 54). Med dysenteri florerende i lejren betød det naturligvis, at der var ekskrementer overalt: "We stood in line to get into this tiny building, knee-deep in human excrement". (Ibid. p. 54). Ved mange lejligheder var kvinder nødt til at anvende deres madskål til at forette deres nødtørft. Dette fik sygdomme som dysenteri til at sprede sig,

(Vago, 1998, p. 275ff). Da man som nævnt kun måtte gå til latrinerne på ganske bestemte tidspunkter, blev dette påbud stadigt overtrådt, og det kunne indebære voldsomme straffe, ikke uvanligt med døden til følge, (Halina Birenbaum i Des Pres, 1976, p., 55). Sanitære forhold, mangel på vand, ingen adgang til toiletter osv. er alle elementer i en proces, som dehumaniserer og følgende dræber mennesker: "we were really no human beings in the accepted sense. Not even animals, but putrefying corpses moving on two legs". (Ibid. p. 57). Kommandanten, Rudolf Höss, fortæller i sine erindringer, at for kvinderne var alt sværere. Desuden – og i modsætning til mændene – var de stuvet betydeligt tættere sammen, (Brozat, 2002, p. 172f). En speciel detalje ved netop Birkenau var, at den havde en decideret dødsblok, (blok 25), for kvinder, hvor de uden mad, lys, luft og vand var indesluttet, indtil de kunne sendes i gaskamrene. Mange lå således og døde allerede inden den planlagte gasning. I sommeren 1944 var stedet overfyldt, og der er eksempler på op til 2.000 kvinder, der blev låst inde her i 10 dage. En tredjedel døde som en konsekvens heraf, inden resten sendtes i gaskamrene, (Laska, 1983, p. 181f).

De eksplicitte ovenstående beskrivelser antyder, at dødeligheden i Birkenau var høj. Delbo kan fortælle, at der ud af de 230 kvinder, hun deporteredes sammen med, kun overlevede 21 % heriblandt ingen over 44 år, (Delbo, 1997, foreword). Der er her tale om næsten udelukkende ikke-jøder, hvilket indikerer, at chancerne for de jødiske kvinder var endnu ringere.

Arbejdsforholdene for kvinderne:

Kvinder på arbejdskommandoer kunne have forhold, som dem vi finder beskrevet hos Kielar. Han fortæller om en gruppe barfodede⁸⁷ jødiske kvinder fra Holland, der bærer på tunge sten. De behandles særdeles hårdt, SS-vagternes hunde angriber konstant. I løbet af en uge er disse unge kvinder forvandlet til udtærede skikkelser, som dårligt kan genkendes. Et par dage senere er ingen af dem i live mere, (Kielar, 1981 p. 122).

De jødiske kvinder kunne blive sat til at arbejde med nedbrydning af fx tidligere polske bondehuse i Interessengebiet KZ Auschwitz, med vejkonstruktion, med skovfældning på "Waldkommando", med at grave grøfter og agere trækdyr med plove spændt efter sig i de

⁸⁷ Det er en vigtig detalje, at de går med bare fødder. Sko og/eller træsko var typisk en grundlæggende forudsætning for overlevelse. Fødder uden beskyttelse fik sår, svulmede op og handicappede fangerne. Kunne de ikke bevæge sig, da var det næsten altid den sikre død.

landbrugsprojekter, som var i gang omkring lejren. Ved mange af disse skulle der desuden tilbagelægges betragtelig afstand til fods hver eneste dag.

En arbejdsdag var fyldt af hårdt arbejde, bidende hunde, vold, pisk og skrig, (Delbo, 1995, p. 46f). Forholdene for de mandlige Außenkommandos var dog ikke nødvendigvis bedre. Rudolf Vrba fortæller i sine erindringer om tvangsarbejde på Buna-værket, og det trods enhver beskrivelse (Vrba, 2002, p. 110ff).⁸⁸ Han overlever det kun, fordi han ved held og tilfældigheder får et andet arbejde på stedet og senere forlader denne særlige kommando. Mobilitet, held og muligheder er noget af det, som en arbejdskommando også kan byde på. Det gælder dog ikke for dem, der må forblive ved lejrbakkerne hele dagen som fx en stor part af de jødiske kvinder.

Opsamling:

Som det blev klargjort i forskningsdiskussionen, så har der været synspunkter, som pointerer, at kvinder i et lejrsystem som fx Auschwitz-Birkenau internt var bedre til at skabe netværk, danne såkaldte surrogatfamilier, hjælpe og støtte hinanden osv. Men jeg har i mit materiale ikke fundet tilstrækkeligt belæg herfor. Som citeret var de fleste fokuseret på egen overlevelseskamp. Og de høje dødsrater viser, hvor svære odds fangerne har haft i den retning.

Det ses af lejrens komplekse hierarki, at jødiske kvinder rangerede lavt og havde den ringeste status. Muligheder for at benytte netværk og forbindelser var få, de eftertragtede jobfunktioner, som kunne sikre ens liv, var begrænsede, specielt for denne gruppe af fanger. For de mange kvinders vedkommende, som var bundet til en specifik del af lejren og derfor ikke kunne organisere ekstra fornødenheder, havde opholdet nærmest karakter af at være i depot, inden en kommende gasning kunne finde sted.

Vi præsenteres for et billede af Birkenau, hvor Wehrmachts-stalde skal tjene som barakker for kvinderne. De må have mandlige arbejdskommandoer til at udføre de mest nødtørftige reparationer og forbedringer. De mange mennesker i hver blok og om hver soveplads gjorde en i forvejen svær situation endnu mere vanskelig, og der var intet eller ganske lidt vand, ingen som helst sanitære installationer samt latriner, hvor man i gennemsnit havde højst 1-2 minutter til at forrette sin nødtørft i, og det vel at mærke på steder, hvor afføringen lå knæhøjt. Da dysenterien greb om sig, kunne kvinderne ikke vente i de lange køer, hvorfor der blev

⁸⁸ Denne kilde behandles i kapitel 5.

besørget på det sted, man nu stod, ofte med vold og afstraffelse til følge. Der var således alle muligheder for epidemier af enhver art. Beskrivelserne fra sygeafdelingerne beretter om stor dødelighed, hvor man eksempelvis i oktober 1942 måtte have teams for at skille ligene fra dem, der stadig var i live. I Birkenauområdet florerede sygdomme, som ellers ikke kendtes i Europa på dette tidspunkt, og de fleste havde en dødelig udgang.

Sulten og tørsten er konstante faktorer. Livet for de jødiske kvinder i Frauenlager og Mexico er på mange måder "en route" til døden, hvor man anvender blok 25 til at dræbe dem, allerede inden de skal gasses. Øjenvidnerne er enige om, at forholdene i denne del af Auschwitz-Birkenau er værre og endog mere horrible end i de andre dele af lejren.

En stor og hyppig dødelighed og færre overlevelseschancer er karakteristiske herfor. Af de kvinder, som så kommer på andre arbejdsopgaver, er en del heldige nok til at få administrative jobs, arbejde i Kanada-afsnittet, i Leichenkommando, på Revier osv. De mindre heldige slides ihjel på nedbrydningsopgaver, fiskeri i Harmensee etc. Kielar fortæller blandt andet, hvor kort tid de jødiske kvinder kunne holde sig i live.

Som jødisk kvinde i Birkenau var kampen for at overleve stort set mod alle odds. Det kan undre, at det overhovedet lykkedes for nogen af dem, men det var da også kun ganske få.

7. Selektion ved rampen og aflusningsprocessen

Ankomsten til Auschwitz-Birkenau var af en art, som vanskeligt kan beskrives. Jøderne havde ofte været undervejs i dagevis med mange døds ofre til følge. De var udmattede, forvirrede og anede ikke, hvortil de var kommet. Togvognenes døre blev åbnet, og nu i det efterfølgende kaos begyndte en udvælgelse, som betød forskellen på liv og død for de jødiske kvinder.

Kilderne:

Samling af vidneudsagn:

Danuta Czech et al., 1996, „Inmitten des Grauens: Handschriften von Mitgliedern des Sonderkommandos“.

Auschwitzmuseet har udgivet ovenstående samling af vidneudsagn. Det drejer sig om øjenvidneberetninger, som medlemmer af Sonderkommando har nedskrevet og begravet på forskellig vis omkring krematorierne i Birkenau. Materialet er fortrinsvis fundet i perioden mellem 1945 og 1962, en skriftkilde dog så sent som i 1980. De fleste vidneudsagn har man kunnet hæfte navne på, et enkelt er anonym – ”Handschrift eines Unbekannten Autors”, og det er pågældende, som anvendes i nedenstående kapitel. I sommeren 1952 blev dette 21 sideres dokument fundet ved Krematorium III. Hændelser i 1943 og 1944 beskrives, og sidste dato i manuskriptet er 26. november 1944. Via analyser af det jiddische skriftsprog, som bruges, antager Auschwitzmuseet, at forfatteren må være en ortodoks jøde fra området ved Kongresówka i Polen, (Czech, 1996, p. 175). Originalen er helt læsbar, hvorfor ingen dechifreringer har været påkrævet. Det er imidlertid oversat først fra jiddisch til polsk, dernæst fra polsk til tysk. Der kan være gået noget tabt. Med dette in mente, da er foreliggende anonyme kilde nedskrevet midt i infernoet og det af et øjenvidne fra en fangegruppe, som regelmæssigt udryddedes, da lejrautoriteterne anså disse for at være ”Geheimnissträger”. Skildringen giver væsentlige oplysninger om den ydmygende behandling af jødiske kvinder.

Jutta T. Bendremer, 1997, “Women surviving the Holocaust: In spite of the Horror”.

Her er der tale om en kommenteret samling på 10 testimonies fra overlevende. De er udvalgt via forfatterens egne forbindelser til den jødiske menighed i Akron, Ohio, USA. Bendremer har givet hver deltager et spørgeskema, der er vedlagt som bilag i værket. Fordelen ved kilden

er svarpersonernes anonymitet. Deres personlige data er forbeholdt forfatteren, og det kan gøre det nemmere for de overlevende at berette om sensible hændelser. Ulempen ved denne fremgangsmåde er, at jeg ikke kan verificere de overlevende via fangenummer, personlige data osv., men interviewene er lange og systematiske i deres fremgangsmåde.

Vidnet Raisa var kun kort i Auschwitz-Birkenau sent i maj/starten af juni 1944, men hendes udsagn er taget med, da det blandt andet belyser skamfølelse, som er en del af mit fokus.

Vidneudsagn:

Judith N., interviewet af Survivors of the Shoah Visual History Foundation 25. juli, 1995 i Sidney, Australien.

Denne kvinde deporteredes sammen med sin moder fra Prag til Theresienstadt i april 1942 og derfra med næstsidste transport fra Theresienstadt til Auschwitz-Birkenau, ankomst 9. oktober 1944. Judith er da bare 16 år. Dette er sent i lejrens historie og kun dage efter oprøret i Krematorium IV. Alligevel synes der at være ”business as usual”, idet vidnet fortæller om selektionen ved rampen, hvor mange sendes i døden, om ydmygelserne og om ”sexual barter”.

Mengele nævnes, endda hævder vidnet, at han ligefrem introducerer sig selv for hende, (03.32.40). Hun fortæller om en kvindelig SS-vagt, Gertrude Weninger, som skulle have endt sine dage i Bergen-Belsen. Jeg har forsøgt at efterspore denne person, og i processen også kontaktet Dr. Irmgard Seidel fra ”Stiftung Gedenkstätten Buchenwald und Mittelbau-Dora”. Denne forsker har beskæftiget sig med SS-personalet i Bergen-Belsen, og heller ikke her var der noget resultat. Vidnet tager altså fejl, hvilket kan hævdes at svække pålideligheden af hendes testimony. Jeg mener dog ikke, at dette er nok til at afvise hendes øvrige oplysninger. Judith N. er et godt vidne med blik for detaljerne, og hun leverer særdeles brugbare oplysninger om, hvordan opholdet oplevedes som pige og kvinde. Især er det værd at bemærke sig, at hun foran et kamera, som også har optaget alle hendes fortidige og nutidige familierelationer, godt tør vedgå, at hun under de forhold, som herskede i Auschwitz-Birkenau, kunne have fundet på hvad som helst inkl. prostitution for at overleve.

Miriam R., interviewet af Survivors of the Shoah Visual History Foundation 1. maj, 1995 i Toronto, Canada.

Miriam R. fra Tjekkoslaviet ankommer til Auschwitz-Birkenau efter eget udsagn i juni 1944, 22 år gammel. Det er en oplysning, jeg desværre ikke har kunnet bekræfte. På båndet fra Shoah Foundation viser hun sit fangenummer. At det er fra den såkaldte A-serie, der anvendes til kvinderne på denne tid, er tydelig at se, men det er tallene desværre ikke. Hun er kort tid der ca. 3 uger, sendes så til arbejdslejren Plazow inden returnering til Auschwitz-Birkenau til yderligere ca. en måneds ophold. Det specielle ved Miriams situation er, at hun i lejren opdager, at hun er ca. 4 måneder henne. Det bliver et omdrejningspunkt for hende at skjule dette faktum. Ved hjælp fra andre, ved tilfældigheder og held lykkes det kvinden at klare sig igennem. Hun anbringes i de sidste måneder af krigen i en anden lejr, Kaufering 1, i en barak med seks andre gravide, ungarske kvinder. Her føder hun en dreng, er næsten ved at dø i forløbet, og sluttelig sendes hun sammen med de andre kvinder, der nu også alle har født, til Dachau, hvor de amerikanske styrker befrier dem ved selve togvognene 30. april 1945. Eksistensen af denne gruppe og deres babyer er bekræftet af de befriende soldater, (Gurewitsch, 1998, note 22, p. 343). Trods usikkerhed omkring hendes præcise fangenummer, er hun klart tatoveret i lejren, og som ovenstående reference viser, bekræftes både hendes eksistens og historie af en anden kilde. Derfor har jeg valgt at bruge hendes observationer i det foreliggende.

Miriam R's udsagn er et sjældent eksempel på en gravid moder, der både overlever Auschwitz-Birkenau og Plazow. Hendes testimony er også at finde i Gurewitsch, (p.187-203). Ved sammenligning af dette og det optaget af Shoah Foundation må jeg konstatere, at der er en rimelig overensstemmelse mellem udsagnene, hvilket styrker hendes troværdighed.

Lore Shelley, 1992 a, "Auschwitz: The Nazi Civilization: Twenty-Three Women Prisoners' Accounts".

Som det nævntes i forrige kapitel skal det andet vidne fra denne samling af testimonies, Katka Gruenstein, præsenteres her. 20 år gammel kommer hun til Auschwitz-Birkenau.

Fangenummeret 2851 viser, at det skete den 2. april 1942, (Czech, 1990, p.152). Hun har således oplevet flytningen af kvindernes lejr fra Stammlager til Birkenau. Hun får med tiden arbejde i lagerbygningerne i Stammlager og har således bedre mulighed for mobilitet og for at "organisere" mad, tøj, værdigenstande etc. Katka tilbringer det meste af 1944 i Stabsgebäude inden evakueringen i januar 1945 til først Ravensbrück, dernæst Schwerin, hvorefter

befrielsen indtræffer. Dette testimony indeholder en del navne, fx på kapoer, som ellers er sjældne at høre om. Det er en kort, kronologisk stringent og rimelig præcis beskrivelse.

Erindringer:

Judith Magyar Isaacson, 1991, "Seed of Sarah: Memories of a Survivor".

Vidnet har ifølge egne oplysninger nedskrevet alle sine erindringer under opholdet i Auschwitz-Birkenau, men det var først efter en offentlig fremtræden i 1976, at hun begyndte på en bog herom.

Som ungarsk jøde deporteres Isaacson 19 år gammel til Auschwitz-Birkenau juli 1944 og kommer til at opholde sig som ikke-registreret fange i Birkenau-afsnittet Mexico. Den 10. august tildeles hun fangenummer 20578 Czech, 1990, p. 684, og kort efter sendes hun videre til tvangsarbejde i Hessisch-Lichtenau i nærheden af Buchenwald.

Erindringen er sent nedskrevet, og den krydres da også med meget detaljerede oplysninger om fx Birkenau-afsnittes indretning. Dette taget i betragtning er Isaacsons skildring uden selvmodsigelser eller henvisning til myteomspundne personer som fx Mengele. Hendes oplevelse af aflusning, af overlevelsesstrategier og af skam er relevante i forhold til denne undersøgelse og står da heller ikke alene.

Olga Lengyel, 2000, "Five Chimneys: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz".

Denne overlevende ungarske kvinde nedskrev sine erindringer fra Auschwitz-Birkenau lige efter krigens slutning. Første udgave publiceredes i 1947. Lengyels præcise data kan jeg ikke fastslå. Ved tjek i Yad Vashems "The Central Database of Shoah Victims' Names" har jeg via oplysninger fra efterladte slægtninge kunnet se, at Olga og hendes mand Miklos kom fra byen Cluj i det nuværende Rumænien, og at han døde i Buna 1945.

Lengyel skriver, at hun i starten af maj 1944 sammen med sin mand sendes på en transport, og at den ankommer til lejren en ca. 7 dage senere. Hendes fangenummer opgives til at være 25403. Dette kan imidlertid ikke verificeres i "Auschwitz Chronicle". Dette skyldes formodentlig, at de ungarske fanger grundet deres mængde "holdes på lager" som en slags "depotjøder" til gaskamrene og først (for enkeltes vedkommende) registreres på et meget senere tidspunkt, (Piper, 2000, Vol III, p. 220). Lengyel refererer selv hertil: "...over a period of months the deportees were not tattooed at all". (Lengyel, 2000, p. 119). Det må desuden konstateres, at den polske undergrundsbevægelse, som illegalt registrerede netop de jødiske

kvinder, stoppede hermed ved nummeret 25378, (Czech, 1990, p. 713, fodnote **⁸⁹). Det meste sandsynlige er, at hun er ankommet med en af de store transportere fra 16. maj, som nævnes i "Auschwitz Chronicle", (Czech, 1990, p. 627). Tættere på det kommer jeg ikke. Vidnets tilstedeværelse bekræftes i øvrigt også af Gisella Perl.⁹⁰

Visse revisionister hævder⁹¹, at Lengyel sammen med Gisella Perl har konstrueret en fælles historie – et falsum. Jeg må dertil sige, at selvom deres tilstedeværelse i lejren ikke kan påvises via arkivalierne, (Perl har nummer 25404), så er det ikke muligt, at Lengyel i sine erindringer, trykt i 1947, (eller at Perl skulle have gjort noget lignende i sine erindringer fra 1948), kunne have haft nogen som helst viden om, at lige netop denne serie af fangenumre ikke var at finde i hverken tysk eller andet kildemateriale efter krigen. Desuden ville Lengyels mange øvrige iagttagelser også være ukendte for omverden. At hun alene eller sammen med andre har kreeret et opspind, er i mine øjne usandsynligt og uladsiggørligt. De overlevende fra Auschwitz-Birkenau blev spredt for alle vinde og deres specifikke oplevelser samt informationerne fra Nürnbergretssagen tog lang tid om at blive bredere offentligt kendte. Vidnets udsagn er af stor betydning, og hendes erindringer, nedfældet i 1947, er et eksempel på, at der i de tidlige efterkrigsår ikke var nogen tilbageholdenhed med at berette også om hændelser af en meget følsom natur. Lengyel har da også en klar opfattelse af, hvor ansvaret for ugeringerne ligger og laster ikke sig selv eller sine medfanger med moralske domme. Hendes bidrag skildrer selektionen ved rampen og i lejren, hverdagen i denne, de medicinske eksperimenter, processen ved krematorierne, sexual barter og forskellige typer overgreb på kvinder. Alle oplysninger, der er nyttige i forhold til mit undersøgelsesfelt. Hun oplever både at være i Birkenau og på arbejde i Revier.

Jeg ville gerne have anvendt 1947-udgaven, men ikke engang den fra 2000, som jeg er i besiddelse af, kan findes på danske biblioteker. Jeg har imidlertid på Yad Vashem og i Berlin set en del citater fra den tidlige publikation, som jeg har kunnet sammenligne med nyeste udgave og her ikke fundet uoverensstemmelser. Dette er ikke en garanti for autenticitet, og der er fx et rimeligt stort fejlskøn angående antallet af ofre, hvilket ofte ses i de overlevendes beretninger. Det er dog en mindre anke. Lengyel refererer til Mengele og Irma Grese, (kalder hende dog Griesse), som mange overlevende gør, men kan ikke afvises, at hun har mødt de

⁸⁹ Piper kan fortælle, at man pga. en fejl fra administrationens side lod den A-serie med numre, som Lengyel (og Perl) efter al sandsynlighed var registreret i forhold til, løbe op til 30.000. (Piper, 2000, Vol II, p. 26 & 180f).

⁹⁰ Jeg vender tilbage til denne person i kapitel 8.

⁹¹ Se fx dette link: <http://www.cwporter.com/jtrinity.htm>. (02.11.05)

dem. Man skal også tænke på, at Mengeles navn i udgivelseåret 1947 var ukendt for de fleste, også for en stor del af fangerne i Auschwitz-Birkenau.

Krystyna Zywska, 1988, „Tanz Mädchen“.

Publikationen er en sammenstilling af to værker af forfatteren. Det, der vedrører Auschwitz-Birkenau, er nedfældet i 1949 under titlen ”Przezylam Oswiecim”. Det er i den samlede udgave fra 1988 blevet til ”Stammlager Auschwitz”, 2. del af bogen. Vidnet får fangenummer 55908, hvilket ifølge Czech, (1990, p. 466), daterer hends ankomst i lejren til 20. august 1943. Denne jødiske kvinde, hvis oprindelige navn var Sonia Landau, (dette blev til Zywska, idet hun deltog i modstandsbevægelsen i Warszava ghettoen), var da 25 år gammel.

Efter nogle uger i karantæneblok oplever hun både Aussenkommandos, ophold på Revier, selektioner og ydmygende, skamfulde scener. Hendes beretning er efter egne ord afgivet uden at fælde domme af nogen art. Fortællingen er næsten uden navne og tidsangivelser, hvilket gør det vanskeligt at følge kronologien. Desuden skal det tages med i betragtning, at min udgave er i tysk oversættelse, og denne 2. del oprindeligt er udkommet i 1980 under titlen ”Wo vorher Birken war”. Der kan således være oversættelsesfejl eller redigeringsændringer. Udgiveren forsikrer imidlertid i sit forord om, at dette netop ikke skulle være tilfældet. Nedskrivningstidspunktet og den direkte formidling af det oplevede gør den relevant for problemstillingen i foreliggende undersøgelse. Det samme gælder Zywskas iagttagelser omkring seksuel chikane.

Til sidst skal kort nævnes Lawrence Langer, 1991, “Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory.” Han er omtalt i kapitel 3 og skal ikke uddybes yderligere her. Jeg bruger et enkelt citat fra Langer.

Selektion ved ankomstrampen:

Den udvælgelse, der skete ved ankomstrampen i Auschwitz-Birkenau, forløb således, at SS-personale, ofte læger, valgte arbejdsduelige mænd og kvinder fra til at blive registreret i lejren. Ældre mennesker, som skønnedes at være uarbejdsdygtige, de svage, de syge, børnene, kvinder med børn og gravide var der ingen brug for. Det giver grund til refleksion over, hvornår man dette sted anses for hhv. barn eller voksen. Den officielle grænse har været omkring de 18 år, men i praksis har unge mennesker kunnet lyve sig til en alder på omkring

de 15 for at håbe på at blive optaget i Auschwitz-Birkenau. De medicinske eksperimenter har involveret unge piger og drenge fra 15 og opefter. Ligeledes har diverse arbejdskommandoer, som er udvalgt ved selektioner, haft aldersparametre fra 15-45. Som meget andet i Auschwitz-Birkenau har der været undtagelser. Nogle gange er grænsen blevet sat ved 18 andre gange ved 16, 15, 14, 13 eller 12 år. Der kendes ydermere eksempler på børn ned til 7 år,⁹² som har levet i skjul i lejren eller er blevet placeret i en speciel Kinderblock, (BI, nr 13).⁹³

På samme vis skal det overvejes, hvornår de ankommende mænd og kvinder blev kategoriseret som ældre. Der synes at have været en uofficiel grænse omkring de 45 år. Det kom dog meget an på udseende og profession. Et sandsynligt bud er, at hvis man var 45 år eller mere, så blev man anset for ældre og dermed arbejdsuegnet.

Nøjagtigt hvor stort et antal fra en transport, der blev optaget i lejren, er ikke muligt at slå fast. Höss giver et bud på ca. 20-30 %, (Mendelsohn, 1982, p. 93), andre som Piper estimerer mellem ganske få procent og op til de tyve, (Piper, 2000, Vol. I, p. 62).⁹⁴ Der kendes imidlertid også eksempler på hele transporter, som røg direkte i gaskammeret, (Czech, 1990). Det har altså været meget forskelligt. Jeg spurgte Peter Langwithz Smith, om han turde give et gennemsnitligt bud ud fra meget af det kildemateriale om transporter, han har set. Smith anslår, at mellem 15-20 % udvalgte. Selve selektionen - hvem der blev vinket til højre (livet) eller venstre (døden) - forløb ikke efter en stringent praksis, selvom det klare mål for tyskerne var at udvælge de unge, sunde og arbejdsduelige.

Charlotte Delbo levendegør den kaotiske tilstand, som mødte de deporterede, da de stod på rampen i Auschwitz-Birkenau. De ankomne forventer det værste, ikke det utænkelige. Slag, forvirring, råben, skrig og et sprog, de ikke forstår. Mødrene holder krampagtigt fast på børnene, (Delbo, 1995, p. 5).⁹⁵

De SS-soldater, som var på rampen ved fangernes ankomst, brugte diverse metoder, når det gjaldt om at berolige og samtidig sikre, at de ikke brugbare blev elimineret. Den jødiske kvinde, Judith N., fortæller, at der fx blev sagt: "Ladies, if you are tired, you had an operation, you don't want to walk, we have trucks waiting for you to take you...". Hendes moder bliver af den udvælgende SS-læge spurgt, om Judith og den lidt ældre søster på 19 år er hendes døtre. Hun svarer: "What do you think; how old do you think I am. Do you think that those

⁹² Piper, 2000, Vol. II, p. 243f.

⁹³ Denne blev dog først etableret efter august 1944.

⁹⁴ Både Piper & Mendelsohn er kildemæssigt behandlet i kapitel 5.

⁹⁵ Vedr. Delbo som kilde se kapitel 6.

two big girls belong to me?”. Derfor undgår hun døden. Havde hun sagt ja, ville hun være blevet bedømt som gammel og dermed uarbejdsdygtig. Det er ifølge vidnet sådan, at ”They choose the best girls 16, 14, 13, 17 – all young” og ”The mothers with the children onto the trucks”, (Judith N., 03.29.00-03.34.30), hvilket betyder den sikre død, idet lastbilerne kører dem direkte til gaskamrene. Ligeledes: ”A young girl, 14 years old, with no parents went there too”. Derfor søger medfanger at advare: ”In a conspiratorial sort of way, he, a Polish Jew working at the ramp, leaned forward and said, tell me that she [Shira’s yngre søster Magda, red.] is eighteen”. (Lebovitz, 1982, p. 67).⁹⁶ Den skitserede praksis er også vilkårene for de mænd, som ankommer til Auschwitz-Birkenau. Men der er en væsentlig forskel deri, at mindre børn oftest var i følgeskab med moderen. Dette har betydning for overlevelseschancerne. Man kunne være nok så ung og stærk en kvinde, men alligevel komme til at havne i den forkerte række. Vidnet beretter om en ung kvinde, stærk som en okse, der sendtes i døden, fordi hun holdt venindens baby i sin favn, (Judith N., 03.34.30). De børn og babyer, som kvinder havde med sig i stort antal, var afgørende for deres videre skæbne. Dette bekræftes også hos Piper som gældende standard praksis. Han henviser til udsagn fra SS-personale, blandt andet i retssagen mod Johann Paul Kremer: ”..all children, women with children in their arms and other persons unfit for work were loaded onto the trucks and taken to the gas chambers”. (Piper, 2000, Vol II, p. 220). De gravide, eller bare de, som så ud til at være det, led samme skæbne. Fx fortæller Miriam R., da hun for anden gang efter en tur til lejren Plazow, ankommer til rampen ved Auschwitz-Birkenau, at hendes kusine blot ser oppustet ud, men ikke er gravid. SS-lægen tolker det anderledes og sender hende i døden. Miriam R. er derimod gravid, men det ses ikke, og hun overlever, (Miriam R., 03.50.00).

Udvælgelsen ved rampen i Auschwitz-Birkenau er en decideret overlevelseskamp, især for de, som har en anelse om, hvad der er i vente. Borowski fortæller om en episode, hvor en ung kvinde nægter at kendes ved sin lille dreng, som råber på hende. Han beretter for os, at overlevelsesinstinktet er så stærkt, at hun hysterisk afviser at være drengens moder. En af de russiske fanger, som arbejder ved rampen, slår hende ned og smider hende og barnet på lastbilen, der kører til gaskammeret. Den tilstedeværende SS-mand bemærker: ”That’s the way to deal with degenerate mothers”, (Borowski, 1976, p. 43).⁹⁷

⁹⁶ Lebovitz er præsenteret i kapitel 6.

⁹⁷ Vidnet Borowski gennemgås i kapitel 6.

En anden og tilsvarende hændelse beskrives af Anna G., som fortæller os om en 10-årig pige, der ikke ville gå til venstre. Hun vidste, hvad det betød. Skrigende og sparkende holdes hun nede af SS-soldater, mens hun råber på sin moder. SS-vagterne spørger moderen, om hun ønsker at følge sin datter [i døden, TS], hvortil hun svarer nej, (Langer, 1991, p. 12).

Ville en kvinde i følge med børn have noget håb om overlevelse så: "...women, to the degree that they were fit for work, had a chance to survive on the condition that they parted from their children". (Piper, 2000, Vol II, p. 229).

Et anderledes valg, hvor moderen vil beskytte sine børn og sin familie, kan vise sig fatalt.

Lengyel siger, at da hun, hendes sønner og moder trådte frem foran de udvælgende SS folk, blev hendes lille dreng vinket over til gruppen af børn og ældre. Lengyel forsøger at skåne sin næsten 12 årige søn, så han ikke risikerer at komme på tvangsarbejde. SS-lægen Klein tror, at han er ældre, men ved moderens protest vinkes han til venstre – døden. Lengyel overtaler også sin moder til at slutte sig til børnene. Det er sidste gang, at hun ser nogen af dem: "How should I have known. I had spared them from hard work, but I had condemned Arvad and my mother to death in the gas chambers". (Lengyel, 2000, p. 24).

Med disse eksempler viser der sig et mønster, men jeg skal påpege, at der også i selektioner blandt mænd udspillede sig lignende scener, fx hvor fædre ville beskytte deres sønner og med samme fatale resultat. De mange børn fulgtes dog oftest med mødrene.⁹⁸

Man har anslået, at der i alt blev registreret omkring 29.000 jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau, (Piper, 2000, Vol III, p. 219).

Aflusningsprocessen:

De jødiske kvinder, som blevet udvalgt til arbejde, måtte igennem en aflusningsproces, ofte i den såkaldte "Sauna". Det terrorprægede og chokerende fulgtes ofte af skamfulde oplevelser, sådan som Judith N. fortæller om ved sin ankomst til Auschwitz-Birkenau. Hun fik besked på at tage alt tøjet af, og det var aldrig før sket i hendes liv, at nogen mand, ud over hendes læge, havde set hende nøgen. Judith N. fortsætter:

⁹⁸ Jeg kan henvise til en yderligere kilde, der dokumenterer dette. Den er ikke inddraget i det foreliggende, da der er tale om et fotografisk materiale. "The Auschwitz Album" blev fundet af en Holocaustoverlevende – Lili Jacob – i KZ Dora-Nordhausen foråret 1945. Hun beholdt det til 1980, hvor det blev overgivet til Yad Vashem museet, der har formået at identificere en stor del af ofrene. Der er ikke mindre end 197 forskellige billeder af en ankomende transport med ungarske jøder. Billederne formodes at være taget af to SS-folk – Ernst Hoffmann og Bernhard Walter. Albummets sidste sider viser jødiske kvinder på vej til gaskamrene. Det er slående, at der næsten kun ses kvinder og børn

“For me to see my mother naked in front of those men was the most degrading thing that happened to me in my life and will ever happen in my life. In that moment I stopped being me. [...] Our body hair was shaven off – all by men, which was absolutely shocking”. (Judith N., 04.04.30-04.05.40).

Judith M. Isaacson erindrer: “All men, I thought. And I am naked! My hands flew to my breast and my crotch”. (Isaacson, 1991, p. 67). Det var ikke altid mænd, som forestod barberingen af de nyankomne. Katka Gruenstein husker: “We were told to climb up on chairs and German female prisoners had to shave our pubic hair. One SS-man was snickering: “Oh boy, they must be coming from a nunnery. All of them are virgins”. (Shelley, 1992 a, p. 230). Vi har et lignende testimony, hvor Vago fortæller om et stort rum fyldt af kvindelige frisører, som forestod barberingen: “The culture shock proceeded as our female bodies were stripped of their fig leaves and exposed to the lascivious gaze of the German soldiers. Oh, no! It was a fleeting, terrifying, agonizing thought”. (Vago, 1998, p. 275).⁹⁹ Processen var meget skamfuld for disse mennesker, hvis kultur bød dem dydighed og at skærme for nøgenhed. Det var værst, når mænd gjorde det, men selv med kvindelige barberer som udøvere var der stadig masser af SS-mænd til stede, som latterliggjorde og ydmygede ofrene.

Shirley Lebovitz må se på sin datter [Magda, TS] i aflusningsprocessen, og i det øjeblik, ifølge moderens beretning, mistede pigen sin uskyld. Det er væsentligt at bemærke sig formuleringen: “She had been raised to respect her own virtue and from this, she had suddenly fallen into the hands of a vile, callous stranger who shaved her pubic hair as casually as he might shave his own face. [...] The girl felt ashamed and violated”. (Lebovitz, p. 72f). Zywulska husker, at kvinderne blev undersøgt i alle kropsåbninger, og jo mere pinligt berørt de var, desto mere morede SS-vagterne sig, og „Die größte Begeisterung lösten bei ihnen die älteren Frauen aus, für die diese Nacktveranstaltung im Freien ein großer Schock war“. Var der modstand, blev vold umiddelbart taget i brug. (Zywulska, 1988, 217 f.).

Vi har en anden øjenvidneskildring af aflusningsprocessen fra dette anonyme mandlige vidne fra Sonderkommando:

”Oder der Scharführer Forst. Der stand bei vielen Transporten im Tor des Entkleidungsraums und betastete das Geschlechtsorgan jeder jungen Frau, die nackt in die Gaskammer vorbeiging. Es kamen auch Fälle vor, in denen deutsche SS-Männer jeden Grades ihren Finger in das Geschlechtsorgan von jungen, hübschen Mädchen steckten.“ (Czech, 1996, p. 183)

SS-folkene så på med: “blasé expressions or shaking with laughter, the newer ones glaring at naked females as if judging a contest of ugliness. Each of their degrading glances is an obscenity. A menstruating woman is kicked for messing up the floor”. (Laska, 1983, p. 179).¹⁰⁰

Oplevelserne ved aflusningsprocessen har været medvirkende til, at disse kvinder lige fra begyndelsen af deres fangenskab i lejren er blevet udsat for et voldsomt chok. Vidnet Raisa husker:

“By then I think I was losing my sanity, my grip on reality because I saw everybody naked. We tried to hide a little bit our dignity, and for the sheer dignity alone, we were beaten”. (Bendremer, 1997, p. 78).

Det viser sig ofte i testimonies, at meget er udvisket, datoer, navne, ansigter etc. Men ankomsten til Auschwitz-Birkenau og processen med nøgenhed, barbering, ydmygelser, latterliggørelse står meget klar for de fleste overlevende og beskrives ofte ganske detaljeret.

Opsamling:

Ved ankomsten til Auschwitz-Birkenau var syge, ældre og børn næsten pr. automatik dødsdømt, her var deres køn ikke nogen afgørende faktor. For de øvrige potentielle arbejdsslaver skete der en umiddelbar kønsopdeling, og selvom mange drenge gik med deres fædre, så fremgår det af vidneudsagnene, at kvinderne hovedsageligt varetog ansvaret for de små børn. Disse kvinder kunne derfor være nok så stærke, unge og vitale, men deres følgeskab med børn var afgørende, de måtte samme vej til gaskammeret. Dermed var de jødiske kvinder allerede på dette tidspunkt ringere stillet i forhold til chancer for overlevelse. De, der tydeligt var gravide, blev også konsekvent vinket til venstre. Den risiko havde mændene ikke, og deres chancer for at blive betragtet som arbejdsduelige var større. Vi har set eksempler på, hvilke valg kvinderne undertiden er tvunget ud i. Nogle nægter at være mødre til egne børn for at redde livet. Der er kvinder, som netop for at beskytte deres børn har sendt dem i den forkerte retning, den der leder til døden. De fanger, som hjalp til ved transporters ankomst, forsøgte tit den ikke ufarlige opgave at advare de nyankomne, men budskabet blev ikke forstået af mange kvinder, som heller ikke ville give slip på børnene. De jødiske kvinder, som efter selektionen blev sendt ind i Auschwitz-Birkenau, udsattes for en chokerende og dehumaniserende behandling ved aflusningsprocessen. Den var, som det

⁹⁹ Vago er gennemgået i Kapitel 6.

ses af vidnernes beskrivelse, en proces, der fremkaldte skam og nedgjorde ofrene, her spiller de seksuelle chikanerier også ind. Mange af kvinderne havde aldrig oplevet nøgenhed foran andre, slet ikke mænd, og det sammenholdt med det øvrige forløb ved aflusningen var med til at chokere og lamme en stor del af ofrene. Kønsmotoren er væsentlig, for selvom jødiske mænd også oplevede aflusningsprocessen som nedværdigende, så ligger der en væsentlig kønsforskel deri, at jødiske kvinder kulturelt set var opdraget til at værne meget om egen nøgenhed. Den manglende formåen heraf gennem de ydmygende scenerier ved optagelsen i Auschwitz-Birkenau oplevedes af dem som tab af ære, identitet og selvrespekt. De blev transformeret til Figuren og var således svækkede allerede på vejen til et lejrophold, der ville kræve alle deres kræfter. Disse faktorer betød samlet set en svækket position for mange af disse kvinder allerede ved mødet med Auschwitz-Birkenau og på den vis dårligere mulighed for at klare sig igennem et ophold i lejren.

¹⁰⁰ Laska præsenteres i kapitel 6.

8. Medicinske eksperimenter, seksualitet og seksuelle overgreb

Dette kapitel indeholder oplysninger om nogle af de talrige eksperimenter, som udførtes i lejren. Det drejer sig her som sterilisationsforsøg og lignende, der ofte havde alvorlige og dødelige følger for de involverede. Desuden beskæftiger jeg mig med seksualitet og seksuelle overgreb, der forekom i mange sammenhænge, og som genererede skamfølelse og havde stor indflydelse på kvindernes overlevelsesmuligheder.

Kilderne:

Vidneudsagn:

Germaine P., interviewet af Survivors of the Shoah Visual History Foundation den 7. september, 1997 i Clearwater, Florida.USA.

Germaine P. er født på Saloniki, Grækenland. Hun fortæller om livet før krigen, hvor: "life was beautiful", (01.11.30). Her ser vi et klart eksempel på, hvad jeg citerede Hilberg for at have som anke mod testimonies fra Holocaustoverlevende – det forskønnende element. Men vidnet leverer ikke desto mindre mange brugbare oplysninger. For de græske jøder fra Saloniki var deportationerne særligt belastende, idet den lange afstand betød en transporttid på, som hun siger, "7 days & 7 nights", (01.17.00).

Intervieweren spørger, hvornår Germaine P. ankommer til Auschwitz-Birkenau. Vidnet beretter, at hun nåede frem til lejren præcis på hendes 16-års fødselsdag, (01.26.30). Disse data har jeg tjekket med hendes fangenummer 41570, og vidnet husker forkert. Ankomsten er den 17. april 1943, (Czech, 1990, p. 378).

Germaine P. nævnes af en anden overlevende, Aliza Barouch, i en samling af vidneudsagn¹⁰¹ af Lore Shelley, (1992 b), p. 82. De kender til hinandens eksistens, da de var på samme transport og ligeledes er en del af en lille gruppe. Barouch nævner "a pilgrimage" til Auschwitz-Birkenau sammen med syv andre græske Holocaustoverlevende i foråret 1987. Det fremgår ikke, om Germaine P. deltager heri. Jeg kan ikke afvise, at det har været tilfældet. Men bortset fra nogle enslydende formuleringer om en jødisk læge i eksperimentblokken er der ikke nogen sammenfald mellem beretningerne fra hhv. Germaine og Aliza, der umiddelbart springer i øjenene.

¹⁰¹ Denne samling af vidneudsagn gennemgås mere udførligt i det kommende afsnit.

Dette kvindelige vidne hævder: “this flower they boil, they give in the soup for the people to destroy the period”, (02.29.20). Dette udsagn optræder mange steder, nogle gange er det en blomst, andre gange er det brom, der angivelig skal få kvinders menstruation til at stoppe. Jeg har ingen dokumentation for dette, og publikationer fra Auschwitz Museet har heller ikke nogen omtale heraf. Det lader til at være en myte for noget, der sandsynligvis skete som en konsekvens af chokket ved mødet med lejrens ekstreme virkelighed, mangel på mad, vand osv.

Germaine P. har en tendens til at opdele de mennesker, hun omtaler fra Auschwitz-Birkenau, i sort/hvide perspektiver. Der er forbryderne i form af SS-officerer og tyske læger over for de gode, fx det samarbejdende jødiske sundhedspersonale, der jo rent faktisk er aktive deltagere i de eksperimenter, som vidnet beretter om. Et godt eksempel herpå er vidnets skildring af en selektion i Birkenau, hvor en sygeplejerske, som hun kender, redder hendes liv: “The nurse, Frida, said run [...] Frida said: I saved your life, she put down another name”. (02.20.50). Germaine P. synes ikke at reflektere over det faktum. Hun giver i hvert tilfælde ikke udtryk herfor, at et andet menneske den dag blev sat på listen og dermed døde i gaskammeret. Men det var jo også den daglige virkelighed for fangerne i lejren.

Styrken ved Germaine P.s beretning er hendes detaljerighed vedrørende de medicinske forsøg, som hun og andre kvinder udsattes for. Hun har observeret meget og er villig til at formidle det. Overgrebene på kvinders evne til reproduktion har været få i det kildemateriale, som jeg har gennemgået. Derudover tilhører hun en gruppe, hvoraf kun få nulevende vidner kendes. Det var for de græske jøder meget svært at klare vejrliget i Polen, og sprogligt var de en isoleret gruppe, vilkår som ikke gavnede deres overlevelseschancer.

Lore Shelley, 1992 b, “Criminal Experiments on Human Beings in Auschwitz and War Research Laboratories: Twenty Women Prisoners’ Accounts”.

Shelley er før nævnt med “Auschwitz: The Nazi Civilization: Twenty-Three Women Prisoners’ Accounts”, og dette arbejde er netop udsprunget af hendes bog ”Criminal Experiments...”. Jeg har desværre ikke været i stand til at skaffe nærmere oplysning om forfatterens udvælgelseskriterier, idet selve bogen har været ganske umulig at skaffe herhjemme som i udlandet. Jeg lokaliserede den på biblioteket i Yad Vashem, der kun ville tillade mig at kopiere visse dele af bogen. Derfor var jeg nødt til at vælge udsagn, som specifikt handlede om Auschwitz-Birkenau, og i processen kom de nærmere bibliografiske

data ikke med. Men i forhold til "Auschwitz: The Nazi Civilization" er vidnerne fundet i flere forskellige lande.

Interessant for mig er to navngivne vidner, den ikke-jødiske Margita Schwalbova og den jødiske Tres Soentorp.

Schwalbova ankom 26 år gammel til Auschwitz-Birkenau allerede i marts 1942. Dog kan vidnets nærmere biografiske data desværre ikke bekræftes. Selvom hun kommer med sjældne og værdifulde oplysninger om insemination af de kvindelige fanger, må jeg grundet den manglende bekræftelse af oplysningerne og hendes korte og noget modsætningsfyldte udsagn vælge hende fra. Det gælder derimod ikke det andet vidne Trees Sotendorp, da jeg kan via hendes fangenummer 62229, (hvilket var en fejl under tatoveringen– skulle have været 63229), kan se, at hun ankom 23. september 1943 (Czech, 1990, p. 493). Kvinden udsattes for eksperimenter blandt andet røntgenstråler, og hendes udsagn bruges i dette kapitel.

Laura Varon, 14.11.1996, "Testimony", Yad Vashem Archives, ref. no. 03/10423.

Vidnet bliver deporteret fra Rhodos med ankomst Auschwitz-Birkenau den 16. august 1944. Varon kan huske, at det var denne måned, og den præcise dato er fremkommet via tjek af hendes fangenummer A 24467, (Czech, 1990, p. 688). Jeg har i øvrigt ikke fundet nogen sammenhæng mellem denne overlevende kvinde og den gruppe af grækere, som Germaine P. var blandt.

Testmoniet indeholder oplysninger om, at vidnet for nylig er begyndt at berette sin historie. Hun nævner Anne Frank, der ikke var i denne lejr, men tidsopgivelserne er temmelig præcise. Varon fortæller om hændelser, der er svære at efterspore, som fx voldtægt og drab på børn. Varon har også observeret behandlingen af fødende kvinder.

Øjenvidneskildringen er fra et tidspunkt af Auschwitz-Birkenaus historie, hvor deportationerne er ved at rinde ud, og er foruden allerede nævnte også med til at vise forhold og vilkår for jødiske kvinder på dette forholdsvis sene tidspunkt af lejrens historie.

Afhøringsudsagn og retsmateriale:

Fania Fenelon, 30.06.1972, „Protokoll der Zeugenvernehmung, (Übersetzung aus dem Französischen)“, Yad Vashem Archives, ref. no. 04/123 .

Et kendt vidne inden for Holocaustforskningen er Fania Fenelon, forfatter til "The Musicians of Auschwitz", („Das Mädchenorchester in Auschwitz“). Heri beskriver hun sit ophold i

Auschwitz-Birkenau og dagligdagen som medlem af det stedlige kvindelige orkester under ledelse af Alma Rosé. Fenelon betragtes dog i visse kredse med en grad af skepsis. Gisela Bock, Freie Universität Berlin, fortalte mig om sine betænkeligheder, især da hun ikke mente at kunne spore de nærmere biografiske data omkring Fenelon. Samme vidne er af fx Na'ama Shik-Eytan v/ Tel Aviv University, forsker i sammenhængen mellem Body and Gender,¹⁰² også blevet beskyldt for at erotisere sine oplevelser. Endelig kan nævnes Gabriele Knapps afhandling, ”Das Frauenorchester in Auschwitz”, 1996, hvori det hævdes, at Fenelon kun skildrer strid, nid og misundelse mellem kvinderne og dermed ikke den fremherskende solidaritet. Desuden rettes skytset mod, at Fenelon præsenterer sig selv som en slags redningsperson for orkesteret.

Nu er det ikke bogen, men derimod ovenstående retsdokument, jeg ønsker at anvende. Og normalt vil man sige, at retsmateriale er mere troværdigt end uformelle vidneudsagn/erindringer, men alligevel skal der reflekteres over dette vidnes troværdighed, når kritikpunkterne mod hende tages op til overvejelse. Jeg kan konstatere visse uoverensstemmelser i erindringerne, men har svært ved at genkende noget graverende, eller stærkt erotiserende. Måske har Fenelon bare opfattet tingene på anden vis. Det er før blevet gjort klart i dette arbejde, at der optræder to poler i tolkningen af hændelserne. Nogle mener, at kvinder var solidariske, bedre til at overleve, danne netværk, støtte hinanden etc. Noget, jeg ikke kan finde belæg for. Andre mener, at situationen var ganske anderledes barsk og tør samtidig berette herom. I mine øjne er der ikke nogle væsentlige argumenter for at afskrive afhøringsmaterialet vedr. Fenelon. Hendes biografiske data har jeg desuden også nøje klarlagt. Kilden er en vidneerklæring fra Fenelon, som hun afgav den 30. juni 1972 til en undersøgelsesdommer ved ”Tribunal de Grande Instance de la Seine”. Denne forundersøgelse var et led i bestræbelserne på at iværksætte en retssag mod Josef Mengele.

Heraf fremgår det, at Fania Fenelon oprindeligt hed Fanny Goldstein, født den 2. september 1908 i Paris. Hun fortæller om sin deportation fra forstaden Drancy til Auschwitz-Birkenau i januar 1944. Jeg har krydsrefereret med de deportationslister, som Serge Klarsfeld har gengivet i sin bog. Her optræder Fenelon på transport nr. 66, dog fejlagtigt med navnet Fania Perla. Hun er imidlertid den eneste af de 1.155 deporterede med de angivne fødselsdata. Hun oplyser endvidere i vidneerklæringen fra 1972 sit fangenummer i Auschwitz-Birkenau, som er: 74862. Dette stemmer med oplysninger fra ”Auschwitz Chronicle”, hvor i alt 55 kvinder

¹⁰² Na'ama Shik-Eytan har i ”The Story of Mala Zimetbaum” [ikke publiceret, TS] kaldt Fenelons beskrivelse af

fra transport 66 den 22. januar kommer ind i lejren og modtager numre mellem hhv. 74783-74797 og 74835-74874, (Czech, 1990, p. 575).

De forsøg med dyr, som Fenelon refererer til, optræder yderst sjældent i vidneudsagn. Om dette skyldes emnets følsomhed, eller om det kun er forekommet meget sporadisk, kan ikke afgøres. Men Fenelons udsagn kommer imidlertid ikke til at stå alene, idet et andet vidne, Olga Lengyel, bekræfter hendes iagttagelser. Kilden er i høj grad med til at belyse, hvad der kunne overgå jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau.

Erindringer:

Gisella Perl, 1988, "Abortlege i Auschwitz og fødselslege i Jerusalem".

Den jødiske læge Perl nedskrev sin erindring allerede i 1948 og er således meget tæt på begivenhederne. Det præger også hendes skildring, der meget nøje beskriver, hvad vilkårene er for de gravide/fødende kvinder, hun arbejder med at pleje. Hun har i sin egenskab af læge haft megen omgang med netop Mengele, der efter Perls eget udsagn har givet direkte ordrer til hende. Dette sammenholdt med nedskrivningstidspunktet, længe før presseomtalen af denne SS-officer, gør, at jeg anser det for pålideligt. Men vidnet kommer med to andre vigtige oplysninger. For det første omtaler hun en vis Dr. Kapezius, som skulle være lejrkommandant i Auschwitz-Birkenau, (ibid., p. 14f). Hun må hentyde til Dr. Viktor Capesius. Han var leder af apoteket i Auschwitz-Birkenau fra juni 1943 til januar 1945. Han var ikke kommandant, men det er helt korrekt, at han udførte selektioner på ankomstrampen, (Piper, 2000, Vol3, p. 241). Dette var også et af de anklagepunkter, han blev dømt for i Auschwitz-processen i Frankfurt (1963-1965).¹⁰³ For det andet nævner Perl sit eget fangenummer som 25404, hvilket ikke kan bekræftes i "Auschwitz Chronicle", men dette skyldes formodentlig samme omstændigheder, som dem jeg nævnte under gennemgangen af Olga Lengyels erindringer i kapitel 7. Gisella Perls tilstedeværelse bekræftes desuden også af Lengyel. Jeg skal henvise til mine overvejelser omkring validiteten af Lengyel og mener således også for Perls vedkommende, at hun må have været i Auschwitz-Birkenau. Hun kunne fx ikke have kendt til Capesius rolle og eksistens i lejren.¹⁰⁴ Hendes skildring kan derfor anvendes trods visse erindringsforskydninger.

denne hændelse, som gives i "The Musicians of Auschwitz", kapitlet "Mala", for ren spekulation.

¹⁰³ Langbein, 1995, p. 892.

¹⁰⁴ Capesius var ganske vist anholdt i 1947 (dvs. før Perls bog udkom), men løsladt i samme år netop pga. manglende vidnemateriale, (Langbein, 1995, p. 643f).

Gisella Perl er meget præcis i sine betragtninger omkring emner, der har betydning for mit arbejde. Fx indrømmer hun at have været nødt til at dræbe babyer og beskæftiger sig endda med de moralske aspekter heraf.

Havka Folman Raban, 2001, "They are still with me".

Dette vidne var trods sin jødiske herkomst i stand til at leve under en påtaget polsk identitet i lejren. Hun blev født i Warszawa 1924, og under den tyske okkupation lykkedes det hende at antage identiteten Emma Marciniak, hvilket er et arisk navn.

Hun arbejdede som kurer i undergrundsbevægelsen og mødte i disse omgivelser personer som fx Yitzhak Zuckerman, der var en af de få jødiske ledere, som overlevede opstanden i Warszawa. Hun blev arresteret og deporteret til Auschwitz-Birkenau, hvor hun den 28. januar 1943 fik fangenummer 32291, (Czech, 1990, p. 315). Rabans memoirer er baseret på de notesbøger, hun nedskrev i Sverige, lige efter krigen. De er således meget tæt på begivenhederne, og det er en styrke ved kilden, at der er tale om et tidligt nedskrevet materiale. Det er desuden interessant, hvad en jødisk kvinde med en falsk, polsk identitet kan berette om lejropholdet.

Medicinske eksperimenter:

Der udførtes talrige medicinske eksperimenter i Auschwitz-Birkenau. De fleste blev ledet af læger med forskellige gradsbetegnelser i SS, men der var også private virksomheder, som ganske enkelt bestilte fanger, som i dette tilfælde det tyske firma Bayer¹⁰⁵:

"The transport of 150 women arrived in good condition. However, we were unable to obtain conclusive results because they died during the experiments. We would kindly request that you send us another group of women to the same number and at the same price". (Piper, 2000, Vol. II, p. 363).¹⁰⁶

De mest udbredte af eksperimenterne var sterilisationer af både mandlige og kvindelige fanger. Her skal der fokuseres på sidstnævnte gruppe og de konsekvenser, som forsøgene havde for fangernes liv og levned. Denne forkusering er ikke foretaget for at underkende alvorligheden og/eller dødeligheden blandt de mandlige forsøgspersoner, hvorpå skal gives følgende eksempler: „Sometimes the Germans made incomplete castrations: a quarter or a half of the testicle was removed [...] the boys were separated from others in Barrack 21 and

¹⁰⁵ Det var til forsøg med anæstesi.

were closely watched. When the experiments were finished, the reward was, as usual, the gas chamber". (Lengyel, 2000, 191).¹⁰⁷ Fx kunne homoseksuel aktivitet også medføre kastrering: "If a homosexual relationship was exposed, the SS locked the capo, usually a German and his Pipel,¹⁰⁸ most of the time a young Pole or Jew, in the bunker. The German had to sign a declaration that pledged him to have himself castrated". (Langbein, 2004, p. 405).¹⁰⁹ Samme vidne fortæller, at den tyske fange herefter fik tilladelse til at vende tilbage til barakken. Den implicerede Pipel blev skudt.

Operative indgreb mod den kvindelige fertilitet er ud fra en generel betragtning ofte mere risikofyldte. Dødeligheden for denne type af indgreb er større for kvinder, som det fx kan ses af følgende: "Between 1934 and 1937, about 80 men and 400 women died in the course of the operation". (Bock, 1993, p. 170). Bock omtaler ganske vist effekten af tvangssterilisationer i USA¹¹⁰, og det var vel at mærke operationer under helt andre forhold end i Auschwitz-Birkenau.

Kvinder udsattes både for røntgen, diverse medikamenter, operative indgreb osv. Foruden selve sterilisationerne, som udførtes i henholdsvis Birkenau og Stammlager, arbejdedes der også med insemination af de jødiske kvinder, (Piper, 2000, Vol II, p. 352). Her var en yderligere risiko for de jødiske kvinder, de kunne blive gravide. Døden som et direkte resultat af eksperimenterne var hyppigt forekommende. Forsøgene kørte nærmest på samlebandsbasis, og mange fanger kunne steriliseres på én dag. Det samlede antal kendes ikke, det svinger fra flere hundrede til flere tusinde. (Piper, 2000, Vol. II, p. 192 & 356 samt Mendelsohn, 1982, p. 169).

Trees Soetendorp fra Holland erindrer de mange eksperimenter, som udførtes i Block 10. Det skete fx med røntgenstråler, og de fleste af forsøgspersonerne omkom (Shelley, 1992 b, p. 139). Der var ingen vej ud for fangerne. Eksperimenterne kunne man ikke undslå sig for. Germaine P., som kun 17 år gammel, oplevede, at de unge og sunde kvinder udvalgte. Sagde de nej til at få foretaget en operation, så var det gaskammeret. Hun blev selv udsat for elektriske chok mod livmoderen, som gjorde hende særdeles syg. Der var imidlertid kun ét valg: "you want the operation or you want to die?", (ibid., 02.06.50).

¹⁰⁶ Værket behandles i kapitel 5.

¹⁰⁷ For mere om Lengyel – se kapitel 7.

¹⁰⁸ Pipel er en form for trækkerdreng – frivilligt og/eller ufrivilligt.

¹⁰⁹ Langbeins erindringer er behandlet i kapitel 6.

¹¹⁰ Lidt over 300.000 personer steriliseredes med en ligelig fordeling mellem mænd og kvinder, Bock, 1993, p. 170.

Kvinderne var ikke fritaget for arbejdspligt efter operationer og eksperimenter. Her var samme logik gældende som i det meste af den øvrige lejr. Var man ikke arbejdsduelig betød det oftest døden.

Germaine P. siger, at hun følte sig som et dyr, lægerne skulle øve sig på. Hendes refleksion bliver det mere relevant, når man ser på de to følgende vidneudsagn:

“I shall never forget the agony of one mother who told me that she was forced to undress her daughter and to look on while the girl was violated by dogs whom the Nazis had specially trained for this sport. That happened to other young girls”. (Lengyel, 2000, p. 199).

Dette udsagn bekræftes af Fania Fenelon:

”Jeden Tag kam man Frauen zu holen, um Experimente mit ihnen zu machen. Diese wurden anschließend wieder zurückgebracht. Die meisten starben sofort. Andere konnten einige Tatsachen berichten. Es handelte sich um Frauen, die man vor den Augen und mit Hilfe eines Arztes von Hunden bespringen ließ. Diese Frauen kamen grauenhaft verletzt zurück und sind gestorben“. (Yad Vashem 04/50-2-14).

Som det ses, så betød disse typer af eksperimenter ikke uvanligt døden for de implicerede kvinder.

Seksualitet og seksuelle overgreb:

Seksualitet skal i denne sammenhæng ikke opfattes som frivillige forhold eller kærlighedsforbindelser mellem mennesker. Begrebet omfatter derimod, hvad man på engelsk meget præcist kalder for ”sexual barter”. Det vil sige at tilbyde sin krop for overlevelse. Der kendes også eksempler på dette fra de dele af Auschwitz-Birkenau, hvor mændene boede: ”Capos kept Pipel, young fellows who in return for personal services were exempted from hard labor and enjoyed other privileges” [...]”Quite a number of Capos abused their boys sexually”, (Langbein, 2004, p. 405). De seksuelle overgreb i dette kapitel vedrører imidlertid de kvindelige fanger. Det vil sige, de der var i fare for eller rent faktisk blev voldtaget med en deraf følgende risiko for graviditet og en sikker død i gaskammeret. Overskriften dækker også andre former som fx tvungen prostitution, overgreb og ydmygelser af forskellig art.

I efteråret 2003 mødte jeg på en konference i Berlin et overlevende vidne fra Theresienstadt, Ruth Bondy. Kvinden kunne fortælle om sine oplevelser herfra og det videre forløb, da hun deporteredes til ”familielejren” i Auschwitz-Birkenau. Bondy er kendt for sine bidrag til forskningen i Holocaust og var derfor til stede i sin kapacitet både som vidne og historiker. Da diskussionen blev drejet ind på emner, som der redegøres for i dette kapitel, da var hendes

reaktion, at noget sådant overhovedet ikke havde fundet sted hverken i ghettoer eller KZ-lejre. Hun var faktisk stødt over, at man i et seriøst forum kunne diskutere noget i den retning. Nu er ofrenes oplevelser naturligvis meget forskellige, og man kan derfor ikke generalisere ved at hævde, at denne kvinde skulle have fortiet eller fortrængt visse hændelser. Men der er vidner, som har haft et ganske andet indtryk af datidens forhold. Olga Lengyel fortæller, at de mænd udover SS-personalet, som kvinderne mødte i lejren, var fanger, der udførte arbejde på bygninger, veje og lignende. De mødte disse i vaskerummene, hvor handlerne foregik: "For food was the coin that paid for sexual privileges". (Lengyel, 2000, p. 196).

Dette vidne reflekterer over, at man ikke kan fordømme fangernes handlinger, for ansvaret for deres fornedrelse ligger i selve lejrsystemet. Det er meget klarsynet af hende, og jeg er ganske enig med Lengyel.

Ringelheim fortæller om en kvinde, S., der oplevede forsøg på seksuelle overgreb og voldtægt i Auschwitz-Birkenau. Den ene gang var det en SS-officer, der forsøgte at komme i kontakt med hende, hvor hun ved at forgive søvn undgik ham. Den anden gang, blev hun voldtaget af en medfange, (Ringelheim, 1993, p. 376).

Det var ikke alle SS officerer, som tog det specielt tungt med at begå "Rassenschande" altså søge seksuelt samkvem med kvindelige jødiske fanger.¹¹¹ Hawka F. Raban erindrer om en SS-mand:¹¹² "He had his own furnished room. With girls... What went on there! Jewish girls who "managed" also found rewards with the twenty-two year old man, who had all the goods this cursed camp could offer". (Raban, 2001 p. 155f).

Der er her eksempler på voldtægter i Auschwitz-Birkenau:

"They put us in one room [...] And all of a sudden, the doors opened and three Nazis came and dragged us to the floor, they violated us, sexually violated us. They smelled like beer, you know. They raped us". (Varon, 1996, p. 35). Vidnet befinder sig i et rum, hvor hun mener, at der er helt op til 10 kvinder, hvoraf flere ligeledes voldtages. Det får fatale konsekvenser for nogle af dem: "...the girl with black little hair, she was dead", (ibid., p. 36).

¹¹¹ Det kunne dog medføre konsekvenser. SS-manden Gerhard Palitzsch skulle angivelig have haft flere seksuelle kontakter med kvindelige fanger. En af disse var jødinde, og selvom det ikke klart kan dokumenteres som den direkte årsag, så blev han smidt ud af SS i juni 1944. Det skete yderst sjældent på dette tidspunkt, og Langbein mener, at årsagen har været Rassenschande, (Langbein, 2004, p. 410).

¹¹² Raban kalder SS-manden for Eppinger. Der er dog ikke nogen af det navn i Auschwitz arkiverne. Hun har formodentlig forvekslet ham med SS-Scharführer Effinger, se Piper, 2000, Vol II, p. 193 og Langbein, 2004, p. 97.

Det skal dog ikke glemmes, at også mænd kunne risikere døden som følge af seksuelle overgreb. Langbein siger: "If the boys [Pipel, TS] were not willing, they were sent the way of all flesh". (Langbein, 2004, p. 405).

Ruth Elias erindrer, hvordan SS begik overgreb og voldtægter. De kom ganske enkelt kørende ind i barakkerne på motorcykler, befalede kvindeorkestret til at spille og udvalgte jødiske kvinder, som de slæbte med og voldtog. Elias siger, at overgreb mod jødiske kvinder var tilladt. Her var ingen hensyn til Rassenschande. De, der forsøgte at sætte sig til modværge, blev ubarmhjertigt slået. Vidnet beretter desuden: „Es ist unmöglich, zu beschreiben, in welchem Mitleiderregenden Zustand diese armen Geschöpfe zurückkamen“. (Elias, 1988, p. 147f).¹¹³

I eksperimentblokken (nr. 10), hvortil også jødiske kvinder kom, såvel som andre steder foregik der ifølge Borowski lignende ting. Kvinderne var godt nok spærret inde, men indbrud skete, hvorefter: „the women are inseminated, not at all artificially. [...] Every man in the camp, as soon as he has enough food and sleep, talks about women. Every man in the camp dreams about women. Every man in the camp tries to get a hold of a woman". (Borowski, 1976, p. 108).¹¹⁴ Ovenstående viser, at jødiske kvinder var i fare for at blive voldtaget, og at seksualitet spillede en rolle i Auschwitz-Birkenau trods forbud mod blanding af racer og trods de ekstreme leveforhold.

Der foregik byttehandler med sex som betalingsmiddel. Denne sexual barter kunne være som betaling for veludførte opgaver. Borowski fortæller, at lederen af en barak skulle betale/bestikke mange parter lige fra kapoer til lejrens VIP's. Det kunne være i form af guld, penge, kvinder fra barakken eller eventuelt lederens egen krop, (Borowski, 1976, p. 86f).

Fænomenet var åbenbart udbredt, som Eva Brewster påpeger: "Otto, the man who singled me out, was the men's Capo [...] Unlike many of the other men, he never asked for any favours in return." (Shelley, 1992 a, p. 158).¹¹⁵ Eller som følgende jødiske kvinde, der var i Mexico afsnittet af Birkenau, husker det: "Of course, there was and always will be a way for captured women to avert death: by becoming concubines". [...] "For women submission was the safest tactic. The only tactic?", (Isaacson, 1991, p. 91).¹¹⁶

¹¹³ Denne kilde er analyseret i kapitel 6.

¹¹⁴ Mere om Borowski – se kapitel 6.

¹¹⁵ Kilden er gennemgået i kapitel 6.

¹¹⁶ Om Isaacson se kapitel 7.

Det var undertiden en måde at forsøge at skaffe sig ekstra fornødenheder på. Den da 16-årige Judith N. fortæller, hvordan hun kiggede ind i et rum med en livlig trafik af kvinder. Det var ganske enkelt sex for undertøj. Og udfaldet var ikke garanteret på forhånd: "They [kvinderne, TS] would have sex, and maybe they were given a pair of underpants afterwards".

Vidnet reflekterer over, at: "We were too new there and not hungry enough – yet – to go and do anything for a pair of pants or for a slice of bread. By that I don't mean, if we would have stayed there for months that we would not have done it but not on this particular - not the first night". (Judith N., 1995, 04.07.00).¹¹⁷

Gisella Perl oplevede, da hun skulle købe et par sko for noget brød, at manden, der solgte, hvædede: "Jeg vil ikke ha brødet ditt .. Du kan beholde brødet ditt ... Du skal få hyssingstumpen. Men først vil jeg ha deg ... deg ..", (Perl, 1988, p. 44).

Samme vidne har iagttaget, at de mandlige arbejdskommandoer, som på daglig basis kom i Birkenau, udvalgte kvinder: "Åpenlyst og skamløst klynget de syke, skitne menneskene seg til hverandre i et minutt eller to i den ekle latrinen — og så gikk brødbiten, kammen eller den lille kniven fra mannens lomme til kvinnens grådige hender". (Ibid., p. 60).

En kvindelig leder af en blok kunne fx betale med at "udlåne" kvinderne i hendes varetægt og dermed tvinge de berørte til prostitution. Det illustreres her ved en forhandling i Mexico. En mand, en slags underkapo, ønsker at købe sex med en jødisk kvinde. Det fremgår af vidnets iagttagelser, at det ikke er en ualmindelig praksis, for det er tydeligt, at "the Jewish girls for sale are better dressed and fed". (Kielar, 1981 p. 212).¹¹⁸ and: "The pretty young girls, who were quite obviously only pretending to work", (ibid., p. 213), "The other women, however, are treated with shouts and blows". (Ibid., p. 212).

Der sker en forhandling mellem en mandlig underkapo og to kvindelige kapoer. Prisen er to pakker cigaretter, hvorefter den kvindelige fange må følge ham ind i en barak, (ibid., p. 213). I Birkenau var et område, som gik under betegnelsen "Persian Market". Her var situationen for arbejdskommandoens mænd, at kvinderne ofte var til stede, og at: "Any one of them could be had for a piece of bright silk or a shiny trinket. Since time began, never has there been such an easy market for female flesh". (Borowski, 1976, p. 93).

¹¹⁷ Judith N. er præsenteret i kapitel 7.

Opsamling:

De medicinske eksperimenter i Auschwitz-Birkenau, havde konsekvenser for de berørte jødiske kvinder. Det fremgår, at fx sterilisationer og kastrationer medførte smerter, sterilitet og ikke uvanligt døden. Der var eksperimenter, hvoraf nogle involverede dyr, og der var komplicerede operationer uden anæstesi, uden følgende pleje. Tværtimod var det for de fleste direkte tilbage til arbejdet, hvis man ikke ville havne i gaskammeret. Der fortælles om fysiske og psykiske følger, hvor netop angsten for en graviditet ved inseminationsforsøgene var meget present. Fangerne kunne ikke undslippe, enten indvilgede de, eller også var de dømt til at dø. Det kan ikke fastslås, hvor mange kvinder eller mænd, der blev anvendt til forsøg, og hvad antallet af ofre i denne sammenhæng har været. Indgrebenes art var tit omfattende, og de har haft store konsekvenser ikke mindst for kvinderne, som kunne risikere alvorlige komplikationer. Der har været udsagn fra overlevende, som hævder, at seksualitet var helt fraværende i Auschwitz-Birkenau. Årsagerne skulle blandt andet være, at fangerne var underernærede og beskidte. Desuden påstås det, at SS-personalet af frygt for Rassenschande ikke ville røre de jødiske kvinder. Nogle af de citerede vidneudsagn hævder det modsatte. Der er tilfælde af sexual barter, hvor både mandlige og kvindelige fanger må sælge deres kroppe for at få tøj, mad, redde livet osv. Den sidstnævnte gruppe bor i de ufærdige dele af lejren og har af den grund brug for mandlige arbejdskommandoer, der, som det er påvist, også tager sig betalt herfor. Der forekommer tvungen prostitution, hvor fx vagter sælger unge kvinder. Voldtægter foretages af både medfanger og SS-personale, som netop ifølge de forskellige testimonies ikke synes at have betænkeligheder herved, og det har åbenbart heller ingen konsekvenser haft for de fleste af udøverne. Selv kvinderne i eksperimentblok nr. 10 kan ikke vide sig sikre. Det kan ikke konstateres, at seksuelle overgreb af forskellig art generelt var et hyppigt og udbredt fænomen i Auschwitz-Birkenau, men det kan påvises, at det var hyppigere forekommende, end meget af den hidtidige litteratur om emnet har ladet ane. Overgrebene kunne efterlade et offer med ringe eller ødelagt fysisk modstandskraft og for nogle lede direkte til døden. Dette skete også for mandlige jødiske fanger. Men den væsentlige kønsforskel ligger i risikoen for en mulig graviditet, hvilket næsten givet betød døden for kvinden, hvis den blev opdaget. Dermed kan seksualitet og seksuelle overgreb have haft betydning for, om en jødisk kvinde overlevede eller ikke i Auschwitz-Birkenau.

¹¹⁸ Mere om Kielar i kapitel 6.

9. Cyklus, graviditet, abort, fødsel og drab på nyfødte

Dette kapitel omhandler kvindernes cyklus, graviditeter, tvungne aborter, fødsler og drab på nyfødte. Dette er naturligvis faktorer, der adskiller sig klart fra dem, som jødiske mænd måtte eksistere under i Auschwitz-Birkenau. Det var desuden betingelser, som kunne medføre meget svære beslutninger og samtidig udgjorde en potentiel fare for de berørte kvinders liv.

Kilderne:

Vidneudsagn:

Halina Zablocka, 26.04.1972, „Protokoll der Zeugenvernehmung, Hauptkommission zur Untersuchung der hitleristischen Verbrechen in Polen“. Yad Vashem Archives, ref. no. 04/123.

Vidneerklæringen er afgivet den 26. april 1972 i Frankfurt. Som i tilfældet med førnævnte Fania Fenelon sker det også i forbindelse med indsamling af materiale mod Josef Mengele. Zablocka med fangenummer 62326 ankom til Auschwitz-Birkenau den 14. september 1943, (Czech, 1990, p. 488), og var der til sommeren 1944.

Vidnet er medtaget for at belyse, hvordan babyer af jødiske kvinder blev behandlet.

Erindringer:

Lucie Adelsberger, 1956, „Auschwitz: Eine Tatsachenbericht“.

Adelsbergers erindringer fra 1956 skildrer skæbnen for denne jødiske kvinde. 48 år gammel deporteres hun 17. maj 1943 fra Grosse Hamburger Strasse i Berlin med ankomst i Auschwitz-Birkenau 19. maj. Fangenummeret bliver 45171, hvilket er ét af de numre, som udstedes på netop denne dag ifølge Czech (1990). Jeg har også lokaliseret Adelsberger ved hjælp af ”The Central Database of Shoah Victims' Names”, der baserer sine informationer på de oprindelige lister. Det er imidlertid bemærkelsesværdigt, at hun her er opført som et offer for the Shoah, det vil sige afgang ved døden. Dette er ikke korrekt, da hun overlevede krigen og kom til at arbejde på Montefiore Hospital and Medical Center in New York City. Hun døde i USA i 1971.¹¹⁹

¹¹⁹ I udgaven fra Bouvier Verlag Bonn, 2001, fremgår det, at hun rejser fra Amsterdam til USA i midten af oktober 1946.

Adelsberger udvælges til at arbejde på Revier i den del af Birkenau, som huser sigøjnerne. Hun fortæller om forholdene for både denne gruppe og for de jødiske fanger, ikke mindst de gravide/fødende kvinder og deres børn. Hun er også et direkte vidne til Mengeles handlinger, og her fremkommer observationer, som ikke er påvirkede af medieomtale fra 1960'erne og 70'erne.

Hun bruger en fortællende form, hvor også megen harme og sorg skinner igennem. Dette overskygger nu og da det faktuelle. Ikke desto mindre er datoer og begivenheder bemærkelsesværdigt korrekte, blandt andet omkring ankomsten af de ungarske jøder, nedbrændingen af krematorium IV etc. Adelsbergers erindringer er ganske vist ikke forfattet lige efter krigen, men ligger dog forholdsmæssigt tæt på begivenhederne. Hun er et godt vidne med stor relevans for mit arbejde.

Cyklus:

Blandt vidnerne har der været en udbredt opfattelse af, at de kvindelige fanger fik suppe tilsat brom¹²⁰ for at hindre menstruation. Der er imidlertid intet kildemateriale, der kan bekræfte dette. Den mest logiske forklaring på den udeblevne menstruation er nærmere, som Gisella Perl siger: ”Menstruasjonen holdt opp, men det skyldtes mer psykiske traumer og forholdene vi levde under..”, (Perl, 1988, p. 59).¹²¹

Det fremgår af de tidligere refererede testimonies, som beskriver aflusningsprocessen¹²², hvordan en kvindes menstruation af gode grunde ikke kunne skjules eller stoppes, at kvinderne så på sig selv med foragt netop som en slags ikke-mennesker. Judith Isaacson beretter om en smuk pige, der er smurt ind i mensesblod: “a loathsome bandage. That’s what we are.”. (Isaacson, 1991, p. 71f.).¹²³ Judith N fortæller, at de kvinder, som havde menses, kom til at lugte, og:

“It was the first time that I somehow understood, how the Germans could kill us, because we were not any more human. In a way I could understand it, because it was ... I could smell my mother, I could smell her, she did not smell anymore like my mother, she just smelled like a dirty person”. (Judith N., 1995, 04.14.40 - 04.15.00).¹²⁴

¹²⁰ Brom er et grundstof (eng. bromine) – en rødbrun, rygende væske med kvælende lugt.

¹²¹ Perl er præsenteret i kapitel 8.

¹²² I kapitel 7.

¹²³ Om Isaacson se kapitel 7.

¹²⁴ Judith. N. som vidne behandles i kapitel 7.

Graviditet:

Vagtpersonalet i Auschwitz-Birkenau havde en taktik ved appel, som gik ud på at lokke de gravide til at træde frem. Der blev lovet dobbelte rationer, bedre indkvarteringsforhold fx i en anden lejr, lettere eller intet arbejde etc.¹²⁵ Nyankomne meldte sig ofte, og ældre fanger, som var ved at dø af manglen på mad, kunne undertiden ikke modstå fristelsen. Derfor var der tit nogle, som trådte frem og blev ført bort, herunder gravide kvinder. For nogle af ofrene betød det, at de blev slået med køller, sparket i maven, bidt af hunde og i visse tilfælde derpå sendt levende i krematorieovnene, (Perl, 1988, p. 61).

Der er faktisk eksempler på, at en meget fremskreden graviditet kunne skjules. Ruth Elias oplever en selektion i BIIb afdelingen af Birkenau, hvor de svagelige, sygdomsramte, mødre med børn og gravide sendes til gaskammeret, mens de unge får endnu en frist, (Elias, 1988, p. 156).¹²⁶

Det lykkes for Ruth Elias pr. instinkt, som hun siger, at gemme sig i en gruppe af yngre kvinder, der samlet bliver vinket til den rigtige side og dermed til fortsat liv. Dette vidne kan også give et billede af en gravid kvindes uløselige dilemma. Hun forsøger at få en læge på Revier til at foretage abort på hende. Men pga. de strenge straffe herfor nægtes hun hjælp: ”Mir blieb deshalb nichts anderes übrig, als meinen Zustand so gut es ging zu verbergen und abzuwarten, was die Zukunft bringen würde“. (Elias, 1988, p. 141f).

Reglerne i Auschwitz-Birkenau var sådan, at var en fader til et barn af jødisk oprindelse, da blev barnet racemæssigt betragtet som jødisk¹²⁷, som fx denne hollandske kvinde oplevede:

She was in an advanced stage of pregnancy; as she was half Jewish, she was left alive in the camp; but, since her husband was a Jew, the child would be considered Jewish, and she had been told that it would be killed. In this knowledge she waited for her labour to come”. (Lingens-Reiner, 1948, p. 62¹²⁸).

Vidneudsagnene omkring graviditeter er, som også dette afsnit bærer præg af, ikke mange. Dog mener jeg, at ovenstående trods det sparsomme materiale alligvel er i stand til at belyse, hvad graviditet har kunnet have af konsekvenser for de jødiske kvinder. Som Piper

¹²⁵ Vidnet Miriam R. (præsenteret i kapitel 7) fortæller, at der nu og da også brugtes højttalere for at annoncere tilbuddet til de gravide. (Miriam R., 1995, 03.12.10).

¹²⁶ Denne kilde er analyseret i kapitel 6

¹²⁷ Hele lovgrundlaget for, hvornår og hvordan man kategoriseredes som Volljude og Mischling fremgik af Nürnberglovene. Det komplicerede system gennemgås ikke her, da de jødiske kvinder, der nu en gang var havnet i Auschwitz-Birkenau, som hovedregel klassificeredes som jøder.

¹²⁸ Denne kilde gennemgås i kapitel 6.

karakteriserer det: "The fate of pregnant women at the camp was sealed". (Piper, 2000, p. 192).

Aborter:

Mange kvinder ankom i gravid tilstand til Auschwitz-Birkenau, og visse blev det formodentlig under opholdet i lejren. Men der var ingen muligheder for de jødiske kvinder for at beholde børnene. Tværtimod kunne de risikere døden, hvis graviditet og/eller fødsel blev opdaget. De, der kunne, søgte hjælp fra medfanger eller plejepersonale til at iværksætte en provokeret abort. En fødsel på et Revier betød, at kvinderne i modsætning til andre fangegrupper ingen ekstra madrationer modtog. Desuden, og nok så væsentligt: "Sobald jedoch das junge Wesen das Licht der Welt erblickt hatte, geschah das Unglaubliche: Das jüdische Kind war dem Tod verfallen und mit ihm die Mutter. Binnen einer Woche gingen beide ins Gas". (Adelsberger, 1956, p. 127f).

Nogle jødiske kvinder, der blev tvunget til at få foretaget aborter, slap fra døden i hvert tilfælde i første omgang, idet de straks derefter kunne sendes på tvangsarbejde. Aborterne fandt sted uanset, hvor fremskreden graviditeten var, (Lingens-Reiner, 1948, p. 61.)¹²⁹

Piper understreger, at de jødiske kvinders skæbne var beseglet enten ved dødelige injektioner eller ved medicinske eksperimenter i samme forbindelse. (Piper, 2000, Vol II, p. 192¹³⁰)

Gravide jødiske kvinder, som på opfordring var trådt frem ved appel, når der blev lovet ekstra rationer osv., kunne komme ud for det, som Laura fortæller om i det følgende. Hun og hendes medfanger erfarede, at en af de, som havde meldt sig, var blevet indespærret i en speciel blok og at: "doctors cut her stomach and they took the baby and they placed her in a jar.

Everything was done without anaesthesia". (Varon, 1996, p. 26).¹³¹

Perl erindrer, at hun fik ordre til at afbryde en graviditet, der var to måneder fremme. Fostret skulle bruges til Mengeles formalinsamling, og: "Moren som var glad det var overstått, gikk tilbake til arbeidet. Livet hennes var reddet, i det minste for en stund". (Perl, 1988, p. 88).

Ella Lingens-Reiner diskuterede med en dybt religiøs, polsk kvinde, der foretog aborter på de jødiske fanger, om hun kunne leve med sin gerning. Svaret var, at trods skamfølelse så var virkeligheden den: "those women themselves begged to be relieved of their unborn children

¹²⁹ Lingens-Reiner er præsenteret i kapitel 6.

¹³⁰ Mere om Piper i kapitel 5.

¹³¹ Varons testimony behandles i kapitel 8.

and that the only way to save the mothers from death in the gas-chamber was to sacrifice the children". (Lingens-Reiner, 1948, p. 61f).

Lucie Adelsberger kan berette:

Frauen aus Mischehen, die im Allgemeinen von der Gaskammer verschont blieben, und Volljüdinnen, die keine Kinder hatten und deren Schwangerschaft bei der Ankunft übersehen worden war. Bei einem Teil von ihnen wurde der künstliche Abort eingeleitet, noch im 4. und 5. Monat". (Adelsberger, 1956, p. 127).

Det var en udbredt praksis, at graviditeter hos jødiske kvinder blev afbrudt via en abort. Men risikoen var stor, hvilket vil sige, at patienten tit kunne dø heraf. Blandt fangerne selv var der en del eksempler på provokerede aborter. Perl fortæller om, at hun i mange nætter foretog disse indgreb på jødiske kvinder, der var 5, 6, 7, 8 og 9 måneder henne. Dette skete hurtigt, uden brug af kirurgiske instrumenter, uden vand, i halvmørke og i et ubeskriveligt svineri. (Perl, 1988, p. 62).

Sidst på året 1944 [omkring september/oktober, TS] sker der følgende ændring:

"En dag kom dr. Mengele til hospitalet med en ny ordre. Frå nå av kunne jødiske kvinner beholde barna sine. De skulle ikke drepes fordi de var gravide. Men barnet måtte naturligvis leveres til krematoriet av meg personlig, selv om kvinnene ville få lov til å leve". (Perl, 1988, p. 63f).

Med andre ord var mødrene herefter ikke i farezonen på grund af graviditet, men de nyfødtes skæbne forblev uændret. Mengele skiftede dog hurtigt mening, og de ca. 290 vordende mødre, som Perl på dette tidspunkt forsøgte at hjælpe og pleje, kørt direkte til gaskamrene. Men derefter blev det en praksis, som stort set blev overholdt, og fra sidst på året 1944 fik også de nyfødte lov til at forblive i live.

Dette sker dog i lejrens slutfase og står i modsætning til, hvordan virkeligheden havde været indtil da.

Fødsel og drab på nyfødte:

Halina Zablocka beretter, hvordan klynkelyde afslører tilstedeværelsen af en lille baby. Det bliver straks likvideret ved, at en SS-vagt: „den er an den Fübchen hielt, mit dem Kopf auf einen den ganzen Revierblock entlang ziehenden Ofen schlug“. (Zablocka, 1972 p. 191f). Denne praksis var simpelthen sat i system af lejrpersonalet: "Any infant that managed to be born was drowned in a bucket of water or given a lethal injection of phenol". (Piper, 2000,

Vol. II, p. 192). Helt frem til november 1944 blev børn født af jødiske kvinder dræbt på stedet. (Ibid., p. 240).

For at skåne den kvinde, som havde født, og for ikke at risikere fx kollektiv straf af en hel blok skete det, at mødre selv, eventuelt plejepersonale eller medfanger, dræbte de nyfødte, som det siges i følgende:

„Yet, it was even more frightful to see nursing mothers kill their three- or four-month-old babies, by choking them or giving them twenty sleeping tablets, so as not to be sent to the-gas chamber with the child”. (Lingens-Reiner, 1948, p. 62).

Gisella Perl husker fødslen af en lille dreng, som hun gemte i to dage, fordi hun ikke kunne slå ham ihjel. Men blev han opdaget, kunne det betyde døden for alle. Hun måtte derfor kvæle ham og gemme den døde krop i en ligdyng. (Perl, 1988, p. 63).

Lillian S. er ude for en hændelse, hvor netop sikkerheden for de andre fanger er på spil. En kvinde er ved at føde: “She was screaming, if by any chance an SS-person would have walked into the barrack at the Revier they would have taken us all and put us on one truck and send us to the chambers”. De er derfor nødt til at handle og forsøger at drukne babyen, hvilket tog en time, (Lillian S, 1999, 04.09.50).¹³²

Vidnet er overbevist om, at var der ikke blevet ageret af medfangerne, så ville de alle have været fortabt. Lejrpersonalet dræbte nyfødte jødiske børn, hvis de fandt dem, og systemet med en kollektiv straf for overtrædelse af regler/forbud var hyppige i Auschwitz-Birkenau.

Drab på nyfødte kunne have nogle konsekvenser for ens videre eksistens, som Lengyel formulerer det:

”And so, the Germans succeeded in making murderers of even us. To this day the picture of those murdered babies haunts me. . . . The only meagre consolation is that by these murders we saved the mothers. Without our intervention they would have endured worse sufferings, for they would have been thrown into the crematory ovens while still alive”. (Lengyel, 2000, p. 114).¹³³

Perl fortæller om fangen, Eva Benedek. Hun føder en lille søn, og pga. en ordre, der fratager jødiske mødre muligheden for en ekstra ration af en tynd og mælkeagtig suppe, må hun se på, at babyen dør af sult. Moderen klarede sig igennem. Men ikke mange af disse jødiske kvinder overlevede. Varon husker en fødende kvinde, hvor: ”they cut her stomach and they took the baby [...] She died that night of infection”. (Varon, 1996, p. 26).

¹³² Mere om Lillian S. i kapitel 6.

¹³³ For mere om Lengyel – se kapitel 7.

Opsamling:

Det dehumaniserende element konstateret i forbindelse med aflusningsprocessen dukker op igen, når man vender blikket mod en kvindes cyklus/menstruation. Vi kan konstatere, at det får dem til at fremstå som dyr også i deres egen selvopfattelse. SS-vagterne ved ankomstrampen opdagede ikke altid en gravid jødisk kvinde, hvorfor der er en del eksempler herpå fra Auschwitz-Birkenau.¹³⁴ Men der blev gjort meget for at lokke dem frem. Løfter om ekstra madrationer, bedre forhold, ingen arbejdspligt osv. har lydt ved appeller og fra stedets højtalere. De, der meldte sig, mødte en brutal skæbne, som vidner har fortalt om. Kvinderne havde få muligheder for at skjule graviditeten, og nogle mødte modstand, hvis de ønskede at få foretaget en abort. Visse kvinder blev der eksperimenteret på, andre fødte, kun for at overgive barnet til døden i gaskamrene, i mange tilfælde sammen med moderen selv. Blev kvinden skånet efter de ofte voldsomme indgreb, som aborter sent i en graviditet betyder, så var det typisk straks tilbage til slavearbejdet uanset fysisk tilstand. Dette var virkeligheden for de jødiske kvinder, og på den baggrund hjalp en del læger og øvrigt plejepersonale med at afbryde graviditeter under forhold, hvor de mest basale remedier manglede. Samtidig var der en stadig risiko for opdagelse og de deraf følgende konsekvenser. Det lykkedes at redde en del jødiske kvinder, men mange døde som følge af deres graviditet. Sidste udvej for en kvinde, der havde født, var at dræbe spædbarnet. Det er fremgået, at hvis et nyfødt jødisk barn blev opdaget, prøvede fangerne at dæmpe lydene fra kvinde og barn, da det kunne give konsekvenser for alle i barakken. De forsøgte derefter på forskellig vis at dræbe babyen. Nogle kvinder kunne dog ikke give slip, og konsekvensen var enkel og klar. For at undgå dette blev de jødiske kvinder selv gjort til mordere, som en overlevende betegner det. De gravide og fødende skulle ikke bare slås med fysiske implikationer, men også håndtere drab på egne babyer og den medfølgende skam og skyldfølelse. Det blev gjort for at overleve. Mange lykkedes det imidlertid ikke for, idet deres chancer og muligheder var for små, da de både var jøder og kvinder. Kønnen var en faktor, der forringede deres overlevelseschancer i Auschwitz-Birkenau.

¹³⁴ Gisella Perl havde som nævnt på et tidspunkt næsten 300 kvinder, der ventede sig, i sin varetægt. (Perl, 1988, p. 63).

10. Konklusion

Det Holocaust, som 2. Verdenskrig medførte, var i lang tid efter selve begivenheden omgivet af tavshed og glemsel. Et historisk overblik, dokumentation af det skete samt analyser af konsekvenserne tog tid at udvikle. Der var materiale fra forskere og fra krigsforbryderdomstole, men meget lå upåagtet og utilgængeligt gemt væk i fx de østeuropæiske og russiske arkiver. Imidlertid var der en del vidner. De der havde begået ugerningerne, og de, som havde lidt derunder. Via processer og retshandlinger fik begge parter en slags talerør, og her kunne en bredere offentlighed for første gang høre om tildragelserne i Holocaust. Men retssalens forum har også sine begrænsninger. En mand eller kvinde, der som anklaget kan risikere mange års fængsel eller en dødsdom, vil alt andet lige være meget forsigtig med at inkriminere sig selv, hvorfor vedkommendes udsagn handler meget om at nægte ansvar, fortie, forskønne, underspille egen rolle etc. De indkaldte vidner, som har oplevet bødlerne i aktion, har ofte svært ved at foretage en identifikation og præcisere, hvornår og i hvilke sammenhænge de har mødt dem. Er man vidne for anklagemyndigheden, så er det med henblik på at underbygge sagen og være med til at skaffe fældende bevis. Derfor forlanges korte, koncise svar uden følelsesmæssige udbrud eller forklaringer, som er irrelevante for belysning af den verserende sag. Således kan en arbejdende historiker stå med forholdsvis få deciderede informationer i anvendt retsmateriale, og er formålet at afdække de involverede menneskers skæbne, da kan samme kildetype fremstå noget gold.

I årene siden de store processer har emnet da heldigvis også oplevet en stadig øget mængde af nyt materiale fx i form af arkivalier, forskningsresultater og beretninger fra vidner til hændelserne. Som det er fremgået af min gennemgang af tendenserne i dette felt, så er der nu vide muligheder for at kombinere den ”store” fortælling med den ”lille”, at udbrede undersøgelsesfeltet til at indbefatte grupperinger, som ikke tidligere var genstand for interesse, og bevæge sig regionalt såvel som globalt i sin forskningshorisont. Populært sagt kan det nu lade sig gøre at se mulighederne frem for begrænsningerne.

Det er på den baggrund, at dette arbejde overhovedet kunne blive virkelighed. Min vej til målet har været som at samle et puslespil brik for brik, men jeg har været hjulpet på vej af den omfangsrige litteratur, som nu publiceres. Nyudgivelser florerer i stort tal, tidligere trykte værker ser igen dagens lys, og vores informationssamfund betyder en tilgængelighed af viden,

også af den lødige slags, som ikke før er set. Med andre ord er dette arbejde også et produkt af sin egen tid.

Når man som historiker falder over et område, der ikke forekommer en at have været behandlet, så føles det som en gave og en udfordring. Næsten som en pioner får man chancen for at undersøge, sammenstille og konkludere, mens der samtidig ikke eksisterer en garanti for, at arbejdet vil lede nogen vegne. I dette tilfælde udeblev resultatet heldigvis ikke, og analysen af de jødiske kvinder i Auschwitz-Birkenau har givet mig meget, fagligt som personligt.

Historie er i dag et fag præget af syntese mellem mikro og makro, mellem aktør og struktur, mellem mange typer af kildematerialer. Dette arbejde har fortrinsvis vægtet brugen af testimonies. Uden disse kunne det, som jeg har ønsket at undersøge, ikke være blevet afdækket. Men jeg ville på den anden side heller ikke have kunnet foretage en kvalificeret analyse uden hjælp fra netop den øvrige akkumulerede historiske viden i form af afhøringsudsagn, retsmateriale og forskningslitteratur. Skal jeg formulere det kort, må det være ”ikke det ene uden det andet”. Udviklingen, som denne videnskab gennemgår i disse tider, er netop så frugtbar, fordi kombinationerne er mulige, fordi en metode ikke automatisk udelukker eller diskvalificerer en anden.

Testimonies har vist sig gavnlige til mit formål, at forsøge at skildre de særlige forhold og de eventuelle overlevelsesmuligheder, som jødiske kvinder havde i lejren. Uden denne type af kildemateriale ville det ikke have kunnet lade sig gøre at komme til nærmere klarhed omkring vilkårene for benævnte gruppe i Auschwitz-Birkenau.

Der lægges ud med en gennemgang af lejrens tilblivelse og historie, hvilket er en nyttig baggrundsviden at sætte analysens forskellige punkter i relation til. Stedet udvikler sig eksplosivt fra sin grundlæggelse og de følgende ca. 4½ år. Det er præget af store forskelle alt efter, hvilken periode der er tale om, og hvilken del man befinder sig i. Der efterlades et indtryk af en kompleks fangemetropol med stor geografisk udbredelse og en særdeles mangeartet menneskemængde. Man fornemmer den ofte selvmodsigende, nærmest kaotiske vilkårlighed, som var en del af livet i Auschwitz-Birkenau.

Dernæst beskæftiger jeg mig med forskellige bud på, om hovedparten af ofrene i Holocaust kan siges at have været jødiske kvinder. Man kan til en start slå fast, at mellemkrigsårene prægedes af en demografisk overvægt af disse. Denne tendens forstærkes i perioden, hvor Endlösung begynder at tage fart. Ringelheims tal fra ghettoerne i Lodz og Warszawa

demonstrerer, at kvinder her synes at udgøre en majoritet. I tilfældet med transporterne fra Frankrig er mændene dog i overtal, men det bemærkelsesværdige viser sig i, at den procentvise overvægt af mænd øges blandt de overlevende. Jødiske kvinder udgør således kun hver tredje af de tilbagevendte. Vi ser, at mænd har og får chance for at flygte og emigrere. De, som alligevel ender i ghettoer og lejre, har bedre muligheder for i en given periode at overleve som slavearbejdere. Dette vælges kvinder ikke nær så ofte til, som det fx fremgår af de franske transporter til Auschwitz-Birkenau. Fx dokumenterer Klarsfeld dette i sit værk, og Höss bekræfter det samme med sine udsagn fra Nürnberg.

Kildematerialet fra efterkrigstidens DP camps er ikke det mest omfattende, men det, som er anvendt heri, viser samme mønster. Kvinderne, der før krigen var en majoritet, er nu blevet til en minoritet. Gisela Bock citeres for, at to tredjedele af de næsten 167.000 myrdede jøder fra Tyskland var kvinder. Hilberg anslår, at jødiske kvinder højst sandsynligt udgjorde over halvdelen af det samlede antal ofre i Holocaust. Ovenstående indikerer, at dette kunne have været tilfældet.

For at undersøge dette yderligere og for at skildre netop jødiske kvinders forhold og chancer i Auschwitz-Birkenau fokuserer jeg derefter på kvindernes levestandard her, da den, udover at være den største, også er en kombineret arbejds- og dødslejr med omend meget minimale chancer for overlevelse.

Det påvises, at kvinder generelt har lav status i stedets komplekse hierarki, en helt nederst befinder de jødiske kvinder sig. De har kun ganske få muligheder for at forbedre egen situation med lettere arbejdsopgaver, større brødrationer eller yderligere beklædning. De områder af Auschwitz-Birkenau, som kvinder befinder sig i, byder på nogle særligt ekstreme forhold. Disse skildres af fanger som Tabeau og Borowski og af den stedlige kommandant, Höss. Tilstandene her bliver, selv i forhold til den almindelige målestok i Auschwitz-Birkenau, betegnet som uhyrlige. I detaljer berettes om, hvordan livet og overlevelseskampen udspiller sig. Trængsel, sult, tørst, sygdomme, vold, udmærkede arbejdskommandoer, gentagne appeller og selektioner etc. er med til at give en meget høj dødelighed. Kvindernes manøvre muligheder er små, og da det er vitalt at kunne få jobs med diverse goder, at have kontakter eller at kunne organisere, så er de i en meget ugunstig position. Mange af de overlevende jødiske vidner, som giver os denne viden, er selv undtagelser. Det vil sige, at de har været heldige nok til at opnå mere privilegerede jobs, undgå fatale arbejdskommandoer, få kontakter til at fjerne deres navne fra dødslistor eller skaffe ekstra rationer af mad og andre

fornødenheder. Der er i de fremførte vidneudsagn intet, der bekræfter de påstande, jeg omtalte i kapitel 2 ¹³⁵, om, at kvinder skulle være bedre til at overleve grundet et ”vist niveau af plig, renhed eller gensidige hensyn” eller qua dannede surrogatfamilier.

Kvinder, der ankommer som uregistrerede fanger til lejren i foråret 1944, opbevares i en slags depot, (fortrinsvis Mexico), inden gasningen. De har ingen arbejdsforpligtelser, men må derimod deltage i diverse ”sportslege” arrangeret af vagtpersonalet. Disse lege er beregnet på at udmatte og dræbe. Når man ikke har arbejde, så er der ingen ekstra rationer. Sulten er derfor konstant present. Den får følgeskab af tørsten, som ikke kan slukkes, da der intet vand er.

Birkenau huser en decideret dødsblok, hvor jødiske kvinder i perioder med talrige transporter kan blive spærret inde så længe, at mange allerede er døde inden afgang til gaskamrene. De vilkår, som gør eksistens- og overlevelsesmulighederne svære for jødiske kvinder, er tydeligt fremtrædende i Birkenau. Det forekommer overraskende, at nogen i denne gruppe overhovedet klarede sig igennem, men det var også kun et fåtal.

Jeg koncentrerer mig dernæst om de forhold, der er gældende for jødiske kvinder ved ankomsten til Auschwitz-Birkenau.

Allerede ved mødet med lejren er kvinderne i en mindre gunstig position. De har tit børnene omkring sig eller er gravide. Denne gruppe sendes oftest direkte til gaskamrene. Desuden anses kvinderne generelt ikke for så værdifuld en arbejdskraft som mændene. Valgene, som træffes, kan have dødelige konsekvenser, når fx kvinderne søger at beskytte børnene eller benægte deres eksistens. Begge valg sker i et håb om overlevelse, enten for mødrene eller for børnene. Hovedparten af de nyankomne ved ikke, hvad der venter, og trods forsøg på advarsler fra de stedlige fanger på rampen så vil en stor del kvinder ikke give slip på børnene. I Auschwitz-Birkenau er det kun lig med én ting, døden. Meget tyder på, at jødiske kvinder her ved jernbanespolet udgør en majoritet af de mennesker, som føres til gaskamrene.

Vidneudsagnene fra Delbo, Judith N., Lebovitz, Miriam R., Borowski og Lengyel kunne indikere dette. Forskningspublikationer og eksisterende billedmateriale understøtter også de overlevendes observationer.

Det er anslået, at ca. 29.000 jødiske kvinder via ungdom, vitalitet, tilfældigheder og lykketræf optages i lejren, og her mødes de af næste trin af stedets særlige terrorregime. Mange jødiske kvinder har strenge ærbarhedsnormer, og det, de oplever ved at være nøgne i andres selskab -

¹³⁵ Jeg refererer til udtalelser af Heinemann og Goldenberg i kapitel 2, p. 9.

især mænds - og blive barberet over hele kroppen, er, som vidneudsagn fra Judith N., Isaacson, Gruenstein, Vago, Lebovitz, Zywluska, Laska og Bendremer fortæller, noget af det mest nedgørende, der er sket for de implicerede. Processen følges af mandlige SS-vagters seksuelle chikane, der er af både verbal og fysisk art, som beretningen fra en anonym mand i Sonderkommando bevidner.

I Auschwitz-Birkenau er den hårde virkelighed, at en fange foruden held og tilfældigheder behøver mentale evner for at have bare en spinkel chance for overlevelse. Allerede fra starten var mange af de jødiske kvinder derfor i dønningerne efter selektionen og aflusningsprocessen dårligt rustede til opgaven. Den påviste følelse af skam og tab af uskyldighed, af ære, har medvirket hertil.

Det næste felt, som søgelyset rettes på, er medicinske forsøg, sexual barter, overgreb og voldtægter i Auschwitz-Birkenau. Hvad det første emne angår, da er det en kendt sag, men at seksualitet og køn er en faktor i denne lejr, og at det har betydning for overlevelseshancerne, er noget nyt.

Fangerne kan sættes til tvangsarbejde, nogle oplever en karantæneperiode uden at registreres efter det stedlige nummersystem, nogle udvælges til forskellige medicinske eksperimenter. Dette afhænger af tidspunktet for optagelsen i lejren, idet Auschwitz-Birkenau gennemgår forskellige faser i sin historie.

Eksperimenterne er fx sterilisation via røntgen, brug af medikamenter, operationer osv. Her udsættes de jødiske kvinder også for insemination, der kan medføre graviditet. Som det allerede er nævnt, kan graviditet betyde den direkte vej til gaskamrene. Eksperimenterne involverer også dyr. Vidnet Fenelon beretter for os, at de berørte kvinder dør som følge heraf. Forsøgspersonerne kan ikke nægte deltagelse, med mindre de vil henrettes, og de er stadig pålagt arbejdspligt. Kan denne ikke efterkommes, da er det som regel ensbetydende med en dødsdom. Sterilisation og tilhørende operationer er store indgreb på den kvindelige anatomi, og mange dør som følge heraf.

Hvor mange jødiske kvinder, der blev udsat for eksperimenter, kender man ikke tallet på. Men det ses for de, der gennemgik dette, at kønnet er en faktor, der formindsker deres chancer for overlevelse. Jeg har før påpeget de to modsatrettede opfattelser inden for Holocaustforskningen¹³⁶. Fx advokerer Heinemann (1986) for, at kvinder skulle være bedre til at overleve i KZ lejre, mens en anden bidragsyder til samme diskussion, Joan Ringelheim,

¹³⁶ Omtalt i kapitel 2.

anlægger et mere skeptisk syn på en sådan antagelse. Ovenstående er med til at dokumentere, at i hver tilfælde denne gruppe af kvinder var udsatte qua deres køn og dermed ikke bedre til at overleve et lejrophold, snarere tværtimod.

Det sensitive element har formodentlig også været en begrænsende faktor i forhold til vores viden om seksualitet og seksuelle overgreb i denne lejr. Men, som det er klarlagt, har seksualitet været en faktor, endda i mange forskellige sammenhænge, for både mænds og kvinders vedkommende. Der er et mønster af sexual barter for brød, tøj, håndværksopgaver, ens eksistens osv. for begge køns vedkommende. Det viser udsagnene fra fx Langbein, Lengyel, Borowski, Perl og Kielar. Jødiske kvinder tvinges, ifølge de anvendte testimoniums, til prostitution og voldtages af medfanger og af SS-personale. Langbein påviser, at dette også forekommer blandt jødiske mænd, hvor såkaldte pipels i visse situationer mister livet. Dog har kvinderne en yderligere risiko. De kan blive gravide. Jeg har ikke mulighed for at dokumentere, hvor hyppige eller udbredte overgreb har været. De har imidlertid fundet sted, og efter vidners udtalelser at dømme, ikke så sjældent endda. Argumenter om, at alt SS-personale var fuldstændig bundet af begreber som Rassenschande kan tilbagevises. Vi ser eksempler fra Raban og Varon, på, hvordan SS-vagter begår mange og grove overgreb ikke uvanligt med døden til følge. Påstande, som hævder, at kvinderne var for underernærede og beskidte til, at nogen kunne have en seksuel interesse i dem, er heller ikke altid gangbare. Tværtimod viser fx et af udsagnene fra Lengyel, hvordan syge og beskidte kvinder sælger deres kroppe for diverse fornødenheder, og dette sker i latrinblokkenes ufattelige svineri. Som det lyder fra et testimony af Isaacson, så kunne en kvinde forsøge at undgå døden ved at blive en konkubine. Men de eksempler, som kapitlet vedrørende seksualitet og seksuelle overgreb belyser, skal også holdes op mod det faktum, at visse kvinder døde som følge af voldtægter og lignende, andre kunne blive gravide og således risikere turen i gaskammeret.

Vi ser endnu et eksempel på de specielle vilkår og forhold, man som jødisk kvinde måtte leve under i Auschwitz-Birkenau. Betingelser, som foruden den genererede skamfølelse, yderligere forringede chancerne for at klare sig igennem opholdet der.

Kønnet er også en faktor, når det gælder de områder, jeg har med som den sidste del af min undersøgelse. Dehumanisering er en integreret del af terrorsystemet i Auschwitz-Birkenau, hvilket fremtræder tydeligt for fangerne. De kommer reelt til at se sig som dyr, som Figuren. Den kvindelige cyklus bliver en part af processen.

Udsatte og i livsfare er de jødiske kvinder, der først i lejren opdager egen graviditet, eller som det er lykkedes at skjule en sådan ved ankomsten. De søges lokket frem ved gyldne løfter om ekstra rationer, som Perl har bevidnet. De, der ikke kan modstå fristelsen eller ikke ved bedre, møder et voldsomt endeligt. Andre kan blive tvunget til fødsel og eller til abort. Efter en nedkomst bliver moder og barn oftest straks dræbt. Som i tilfældet med eksperimenterne, så skal fangerne som regel straks tilbage til arbejdskommandoerne. Jeg kan ikke her etablere den nøjagtige tidsramme for, hvor hurtigt man igen sendes på tvangsarbejde, men det er efter al sandsynlighed, så snart fangen overhovedet kan stå på sine ben. Sådan er proceduren for de øvrige Revierafdelinger.

Nogle kvinder ønsker abort, men afvises, fordi det er forbudt og dermed forbundet med stor risiko at gøre noget sådant. Men her viser sig et farligt dilemma, for bliver der ikke foretaget en abort, kan den vordende moder i tilfælde af opdagelse miste livet, men også blokkens andre fanger har risiko for en lignende skæbne, hvilket er en almindelig praksis. Noget fx Lillian S. har været vidne til. Derfor er der en udbredt praksis med provokerede aborter og/eller fødsler, som foretages af andre fanger med sundhedsfaglig baggrund. Gisella Perl redegør for de forhold, som udsætter kvinder for store fysiske risici, og dertil kommer, at en del af dem derpå er tvunget til at dræbe de nyfødte for ikke at afsløre, hvad der er sket. Den psykiske følge heraf kan alvorligt påvirke en moders evne og vilje til at fortsætte kampen for at overleve. Andre fanger tager sig imidlertid også af opgaven med at dræbe babyer, men det sker ikke uden problemer. De små kan være svære at slå ihjel, og som Lengyel udtrykker det, så føler en del af de implicerede kvinder sig nu som medskyldige, de er også blevet gjort til mordere. Skamfølelsen skinner tydeligt igennem de overlevendes beretninger.

Vi konfronteres atter med en virkelighed, som er kønsspecifikt karakteriseret. Den er samtidig også betegnende for lige præcis denne gruppe, idet en del kvinder af ikke-jødisk baggrund godt kunne beholde deres nyfødte. Det er endnu et element i rækken af vilkår, som betød, at en jødisk kvinde i Auschwitz-Birkenau havde mange odds mod sig.

Mit udgangspunkt var empirisk at belyse bestemte aspekter af de jødiske kvinders situation i Auschwitz-Birkenau. Samtidig skulle disse sættes i forhold til mit spørgsmål, om lige præcis denne gruppe kunne hævdes at have udgjort hovedparten af ofrene i Holocaust. Jeg eftersøgte i mit udgangspunkt, om det muligvis havde været en bevidst strategi fra Nazitysklands side at eliminere det fødedygtige led, når man ville iværksætte en Endlösung for hele det jødiske folk. Det har jeg ikke fundet dokumentation for. Kvinder blev anset for at være et appendiks

til mændene. Ledende nazister, fx Himmler, bekymrede sig øjensynligt mere om de opvoksende sønner og deres ønske om hævn. Kvinder, som en særskilt gruppe, synes ikke at have haft betydning.

Hvis det antages, at der har været omkring de 1.100.000 million fanger i denne lejr¹³⁷, og der trods alt, i modsætning til dødslejrene og Einsatzgruppernes aktioner, har været en lille chance for overlevelse gennem tvangsarbejde, så tegner der sig en klar tendens til, at netop de jødiske kvinder i forhold til andre grupper og i forhold til mænd har haft markant dårligere vilkår. Vi kan se, at deres køn har betydet, at de ikke blev brugt i samme omfang som arbejdskraft, de måtte tit gå i døden med deres børn, de mistede livet via graviditeter, seksualitet og seksuelle overgreb, de blev pakket sammen uden vand, plads og muligheder. Der var færre valgmuligheder for denne gruppe af fanger.

Hvis man anskuer Auschwitz-Birkenau som et mikrokosmos af hændelserne i det samlede Holocaust og sammenholder det med min gennemgang af de forskellige kilder, da kan jeg ikke hævde, at de jødiske kvinder udgjorde den største gruppe af ofre i Holocaust. Dertil er materialet for sparsomt og behæftet med en for høj grad af usikkerhed. Det, jeg kan gøre, er at svare et forsigtigt måske dertil, nærmere er det ikke muligt at afklare problemet på foreliggende.

Kritikere ville måske hævde, at jeg lægger for megen vægt på det kønsspecifikke. De kunne påstå, at de episoder, som beskrives, vel kun gælder et fåtal, at der nok er en vis regional relevans, men i øvrigt tvivle på, om det undersøgte felt kan have en universel betydning i forhold til den store sum af hændelser, Holocaust er karakteriseret ved.

Dertil vil mit svar være, at denne undersøgelse påviser nogle sammenlignelige træk.

Vilkårene for de jødiske kvinder, og de forhold de levede under, var forskellige, alt efter længden af opholdet, arten af arbejde, graden af held, kulturel baggrund osv. Men nogle fællestræk går igen, idet begreber som seksualitet, skam, ære har haft betydning, og endda med fatale konsekvenser for nogle af de berørte. Dette er nyt. Seksualitet har været sparsomt omtalt i vidneberetninger og forskningslitteratur, men den ydmygelse, den skam og tab af ære/uskyld, som de jødiske kvinder oplevede i Auschwitz-Birkenau har jeg ikke før set dokumenteret og analyseret.

I dette er der måske basis for mere, sådan at yderligere bearbejdnings af tilgængelig empiri kunne være en hjælp til udvikling af teoretiske koncepter inden for dette felt.

¹³⁷ Se side kapitel 4, p. 34, om dette estimat.

Det universelle aspekt af ovennævnte begreber ses i andre typer af konflikter og folkemord. Jeg kan af mere nylige begivenheder nævne krigen på Balkan med dens ”ethnic cleansing” og massevoldtægterne. Et andet eksempel er Darfur regionen. Her har den berygtede muslimske Janjaweed milits med regeringens aktive hjælp og velsignelse ført en udryddelseskrig mod de sorte afrikanere. Mændene fra denne gruppe var draget i krig, de fleste blev dræbt, og tilbage var så kvinder og børn. De beretninger, som jeg har hørt, adskiller sig naturligvis på mange felter fra et Holocaust testimony, men der var mange fællestræk hermed. Det vil sige grundlag for sammenligninger.

I denne forbindelse, som i så mange andre lignende af slagsen, føles det meget påkrævet via sammenligninger af forskellige typer folkemord og overgreb at få analyseret den tilgængelige empiri og derpå udvikle teoretiske metoder til at forstå nogle af de dybereliggende mekanismer. Det kønsspecifikke spiller en rolle heri.

Er vi kommet nærmere en forståelse af Holocaust i de sidste snart 60 år? Vi ved meget. Der er sammenhænge, mønstre og udviklingsparametre, som vi kan forholde os til. Men står man fx i Auschwitz-Birkenau foran resterne af de anlæg, hvor mere end 1 million mennesker blev udryddet, så er det præcis lige så ufatteligt, som det altid har været. På den baggrund vil vi fortsætte vores søgen efter viden og erkendelse. En gavnlig vej i den proces er at anskue enkeltdele, hvis vi skal gøre os håb om at begribe bare et fragment af helheden. Derfor er de jødiske kvinders specifikke oplevelser og vilkår relevante. Uanset i hvilket omfang, de har gennemlevet det, som denne undersøgelse dokumenterer, så må det påkalde sig interesse. Det handler ikke kun om mængde, men om at en forståelse af kompleksiteten hænger sammen med en erkendelse af diversiteten. Andre grupper i Holocaust har efterhånden fået belyst deres særlige forhold. Denne undersøgelse er et skridt på vejen til at afdække historien om de jødiske kvinder, og i processen har det vist sig, hvordan seksualitet, skam og ære har haft betydning.

Jeg skal bestemt ikke hævde, at mit speciale således repræsenterer den ”hele, fulde og sande” historie, ”wie es eigentlich gewesen”, som Ranke udtrykte det. Tværtimod er disse sider min konstruktion af det hændte, og i anstrengelserne for at tolke begivenhederne har jeg stået på skuldrene af mange andre. Det overordnede mål var fra begyndelsen at tilvejebringe empiri, som måske kunne levere et beskedent bidrag til nye veje, nye tolkninger og mulige teoretiske refleksioner. Følgelig er undersøgelsen til at bruge for andre, som måtte se muligheder i en ny konstruktion, en anden fortælling.

11. Summary

The title of this thesis is "Jewish Women in Auschwitz-Birkenau, 1942-1945" and the aim of my investigation is to analyze the conditions under which they lived and died in this camp. At the same time I am trying to gain some knowledge as to their chances of survival. My subject is not commonly dealt with in the field of history due to different circumstances like e.g. a male-centred perspective in the scholarly works of historians, lack of interest and a tendency not to differentiate among the victims. In the light of the wide and growing interest in the topic of the Holocaust it is remarkable that a specific work about this group of victims, the Jewish Women, in the largest camp of the Nazi regime has not yet been published.

My purpose is therefore to throw light on these matters. The choice of Auschwitz-Birkenau is due to the fact that it was a combined concentration and extermination camp, which means that the prisoners registered in the camp had a chance, no matter how theoretical, of survival. At the same time it was the largest camp holding and exterminating a vast number of people mainly Jews. The women began arriving at Auschwitz-Birkenau in the spring of 1942 which is why I deal with the years between 1942 and 1945, at which point the camp was finally liberated by the Russians.

The present work uses many kinds of sources including a wide selection of testimonies. One of the key points in this thesis has been to investigate the conditions, experiences, and possible survival chances of the Jewish women. Therefore I have presented and analyzed testimonies from survivors, females, males, Jews, and non-Jews, prisoners, and SS personnel. To support and corroborate my findings other kinds of sources have been used – scholarly works and court transcripts.

Chapter 4 is dealing with the history of Auschwitz-Birkenau. How it was planned, established and expanded during the app. 4½ years that it was functioning.

During my work I have come to realize that perhaps the Jewish women did constitute the majority of victims. Chapter 5 of the analysis elaborates on this. To investigate this further I have chosen four different aspects of female experiences in Auschwitz-Birkenau all of them related in some way or another to survival chances and possibilities.

In chapter 6 I introduce the complex hierarchy of the camp, the living conditions of the women in Birkenau, and the kind of work they were forced to carry out. In chapter 7 the arrival and delousing is analyzed. Chapter 8 deals with medical experiments, sexuality and

sexual violence. Finally, in chapter 9, I focus on topics like the cycle of women, pregnancy, forced abortions and the killing of newborns.

In my research I did not find any documentation that Nazi Germany deliberately wanted to eliminate the child bearers – the Jewish Women. As to the question whether or not this group of victims did in fact constitute the majority of victims, I have shown indications that this might be the case. I cannot, however, establish this as a fact; my answer is merely - maybe. The idea of surrogate families, the claim that women had better survival skills due to their prior socialization as mothers and nurturers, is not confirmed in any of the testimonies I have seen and used.

My thesis, on the other hand, does show that sexuality, honour/loss of innocence, and shame are key factors in the experiences of the female victims. Due to this there is a new possibility of combining the regional with the universal method. Perhaps now we are in a better position to construct some applicable theoretical framework concerning gender and genocide.

In the Holocaust, as for other historical occurrences, gender does matter.

12. Litteratur og kilder

Litteratur:

- Arendt, Hannah (1963): Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil. New York. The Viking Press.
- Arendt, Hannah (1951): The origins of totalitarianism. New York. Harcourt.
- Baumel, Judith Tydor (2004): Gender and Family Studies of the Holocaust in Cesarani, David (ed.) Holocaust: Critical Concepts in Historical Studies. New York. Routledge.
- Benz, Wolfgang (ed.) (1991): Dimension des Völkermords: Die Zahl der jüdischen Opfer des Nationalsozialismus. München. R. Oldenburg Verlag.
- Bock, Gisela (2002): Der Nationalsozialismus und die Frauen, in Sösemann, Bernd (ed.), Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft. München.
- Bock, Gisela (1993): Racism and Sexism in Nazi Germany: Motherhood, Compulsory Sterilization, and the State in Rittner, Carol & Roth, John K. (eds.): Different Voices: Women and the Holocaust. New York. Paragon House.
- Feig, Konnilyn G. (1981): Hitler's Death Camps: The Sanity of Madness. New York. Holmes & Meier Publishers.
- Fest, Joachim C. (1972): The Face of the Third Reich. Middlesex. Penguin Books.
- Goldenberg, Myrna (1998): Memories of Auschwitz Survivors: The Burden of Gender in Ofer, Dalia & Weitzman, Lenore J. (eds.) (1998): Women in the Holocaust. New Haven. Yale University Press.
- Goldenberg, Myrna (1996): Lessons Learned from Gentle Heroism: Women's Holocaust Narratives in Littell, Franklin H. et al (eds.) The Holocaust: Remembering for the future: The Annals of the American Academy of Political and Social Science; Vol. 548. London. Thousand Oaks, p. 78-93.
- Gurewitsch, Brana (ed.) (1998): Mothers, Sisters, Resisters: Oral Histories of Women Who Survived the Holocaust. Tuscaloosa. The University of Alabama Press.
- Heinemann, Marlene E. (1986): Gender and Destiny: Women Writers and the Holocaust. New York. Greenwood Press.

- Hilberg, Raul (1993): Perpetrators, Victims, Bystanders: The Jewish Catastrophe 1933-1945. London. Lime Tree.
- Hilberg, Raul (1990): Tendenzen in der Holocaust-Forschung in Pehle, Walther H. (ed.): Der historische Ort des Nationalsozialismus: Annäherungen. Frankfurt am Main. Fischer Taschenbuch Verlag.
- Hilberg, Raul (1. ed. 1961, 1985): The Destruction of the European Jews I-III. New York. Holmes and Meier.
- Jørgensen, Torben (2000): Udforskningen af folkemordet på de europæiske jøder i Folkemord, Den jyske Historiker, nr. 90, p. 60-73.
- Kaplan, Marion (1998): Keeping Calm and Weathering the Storm: Jewish Women's Responses to Daily Life in Nazi Germany in Ofer, Dalia & Weitzman, Lenore J. (1998): Women in the Holocaust. New Haven. Yale University Press.
- Langer, Lawrence (1991): Holocaust Testimonies: The Ruins of Memory. New Haven. Yale University Press.
- Langer, Lawrence (1982): Versions of Survival. The Holocaust and the Human Spirit. SUNY Series in Modern Jewish Literature and Culture. State University of New York Press.
- Lentin, Ronit (2000): Israel and the Daughters of the Shoah. New York. Berghahn Books.
- Longerich, Peter (1. ed. 2001, 2003): The Unwritten Order: Hitler's Role in the Final Solution. Stroud. Tempus Publishing.
- Longerich, Peter (1998): Politik der Vernichtung: Eine Gesamtdarstellung der nationalsozialistischen Judenverfolgung. München. Piper Verlag.
- Pelt, Robert Jan van & Dwork, Debórah (1996): Auschwitz: 1270 to the present. New York. W. W. Norton.
- Piper, Franciszek (2000): Auschwitz 1940-1945: Central Issues in the History of the Camp, Vol. I-V. Oswiecim. Auschwitz-Birkenau Museum.
- Piper, Franciszek (1993): Die Zahl der Opfer von Auschwitz: Aufgrund der Quellen und der Erträge der Forschung 1945 bis 1990. Oswiecim. Verlag Staatliches Museum in Oswiecim.
- Poulsen, Henning (1968): Om samtidshistorisk intervjuning. In Scandia, 2, p. 197-218.
- Reitlinger, Gerald (1953): The Final Solution. New York. Beechurst Press.

- Ringelheim, Joan (1998): The Split between Gender and the Holocaust, in Ofer, Dalia & Weitzman, Lenore J. (eds.): Women in the Holocaust. New Haven. Yale University Press.
- Ringelheim, Joan (1997): Genocide and Gender: A Split Memory, in Lentin, Ronit (ed.) (1997): Gender & Catastrophe. New York. Zed Books.
- Ringelheim, Joan (1993): Women and the Holocaust: A Reconsideration of Research, in Rittner, Carol & Roth, John K. (eds.): Different Voices: Women and the Holocaust. New York. Paragon House.
- Ringelheim, Joan (1983): The Unethical and the Unspeakable: Women and the Holocaust. Simon Wiesenthal Annual 7. p. 69-97.
- Rosman, Mark (2004): Surviving Memory: Truth and Inaccuracy in Holocaust Memory in Cesarani, David (ed.): Holocaust: Critical Concepts in Historical Studies. New York. Routledge.
- Smith, Peter Langwithz (2004): Auschwitz: En beskrivelse. København. Gyldendal.
- Snyder, Louis L. (1. ed. 1976, 1998): Encyclopedia of the Third Reich. Ware. Wordsworth Editions.
- Thompson, Paul (1978): The Voice of the Past: Oral History. Oxford. Oxford University Press.
- Voegelin, Eric (1999): Hitler and the Germans. Columbia. University of Missouri.
- Wobbe, Theresa (ed.) (1992): Nach Osten: Verdeckte Spuren nationalsozialistischer Verbrechen. Frankfurt am Main. Verlag Neue Kritik.

Kildemateriale:

The Shoah Visual History Foundation:

- N., Judith L. (25.07.1995): Interview by Survivors of the Shoah Visual History Foundation. Sidney. Australia.
- P., Germaine (07.09.1997): Interview by Survivors of the Shoah Visual History Foundation. Clearwater, Florida. U.S.A.
- R. Miriam (01.05.1995): Interview by Survivors of the Shoah Visual History Foundation. Toronto, Canada.

- S. Lillian (21.07.1999): Interview by Survivors of the Shoah Visual History Foundation. Riverdale, New York. U.S.A.

Yad Vashem Archives:

- Fenelon, Fania (30.06.1972): Protokoll der Zeugenvernehmung (Übersetzung aus dem Französischen). Yad Vashem Archives, ref. no. 04/123.
- Lebovitz, Shirley (1982): Shari: A True Story. Yad Vashem Archives, ref. no. 033/1768.
- Varon, Laura (14.11.1996): Testimony. Yad Vashem Archives, ref. no. 03/10423, Cassette nr. VD-1390.
- Zablocka, Halina (26.04.1972): Protokoll der Zeugenvernehmung (Beglaubigte Übersetzung aus dem Polnischen). Hauptkommission zur Untersuchung der hitleristischen Verbrechen in Polen. Yad Vashem Archives, ref. no. 04/123.

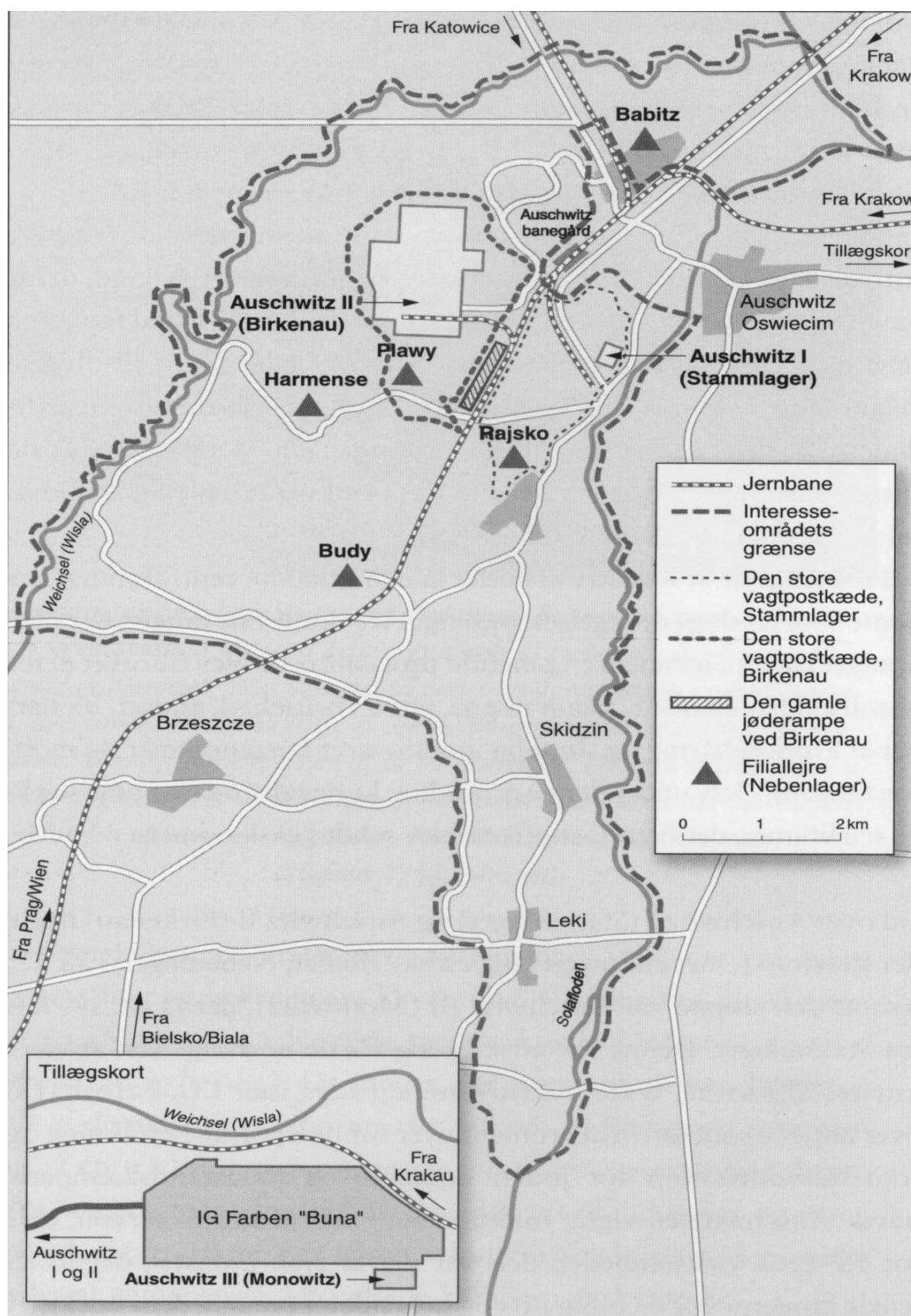
Øvrigt kildemateriale

- Adelsberger, Lucie (1956): Auschwitz: Eine Tatsachenbericht. Bonn. Bouvier Verlag.
- Bendremer, Jutta T.: (1997): Women surviving the Holocaust: In spite of the Horror. New York: Edwin Mellen Press.
- Borowski, Tadeusz (1976): This Way for the Gas, Ladies and Gentlemen. New York. Penguin Books.
- Broszat, Martin (ed.) (1. ed. 1963, 2002): Kommandant in Auschwitz. München. Deutscher Taschenbuch Verlag.
- Czech, Danuta et al. (1996): Inmitten des Grauensollen Verbrechen: Handschriften von Mitgliedern des Sonderkommandos. Oswiecim. Verlag Staatliches Museum in Oswiecim.
- Czech, Danuta (1990): Auschwitz Chronicle. New York. Henry Holt & Co.
- Delbo, Charlotte (1. ed. 1965, 1997): Convoy to Auschwitz: Women of the French Resistance. Boston. Northeastern University Press.
- Delbo, Charlotte (1995): Auschwitz and After. New Haven. Yale University Press.
- Des Pres, Terence (1976): The Survivor: An Anatomy of Life in the Death Camps. Oxford. Oxford University Press.

- Elias, Ruth (1988): Die Hoffnung erhielt mich am Leben: Mein Weg von Theresienstadt und Auschwitz nach Israel. München. Piper Verlag.
- Isaacson, Judith Magyar (1991): Seed of Sarah: Memories of a Survivor. Chicago. University of Illinois Press.
- Kielar, Wieslaw (1981): Anus Mundi: Five Years in Auschwitz. London. Penguin Books.
- Langbein, Hermann (1. ed 1972, Menschen in Auschwitz, 2004): People in Auschwitz. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Langbein, Hermann (1. ed. 1965, 1995): Der Auschwitz-Prozess: Eine Dokumentation, Band 1 & Band 2. Frankfurt am Main. Verlag Neuer Kritik.
- Laska, Vera (1983): Women in the Resistance: The Voices of Eyewitnesses. Westport. Greenwood Press.
- Lengyel, Olga (1. ed. 1995, 2000): Five Chimneys: A Woman Survivor's True Story of Auschwitz. Chicago. Academy Chicago Publishers.
- Lingens-Reiner, Ella (1948): Prisoners of Fear. London. Victor Gollancz.
- Mendelsohn, John (ed.) & Detwiler, Donald S. (advisory ed.) (1982): The Holocaust: Selected Documents, Vol. 12: The "Final Solution" in the Extermination Camps and the Aftermath. New York. Garland Publications.
- Perl, Gisella (1988): Abortlege i Auschwitz og fødselslege i Jerusalem. Oslo. Ansgar Forlag.
- Raban, Havka F. (2001): They are still with me. M.P. Western Galilee. Ghetto Fighters' Museum.
- Scheffler, Wolfgang and Schulle, Diana (2003): Buch der Erinnerung: Die ins Baltikum deportierten deutschen, österreichischen und tschechoslowakischen Juden, I-II. München. KG Saur Verlag GmbH.
- Shelley, Lore (1992 a): Auschwitz: The Nazi Civilization. Lanham. University Press of America.
- Shelley, Lore (ed.) (1992 b): Criminal Experiments on Human Beings in Auschwitz and War Research Laboratories: Twenty Women Prisoners' Accounts. New York. Edwin Mellen Press.

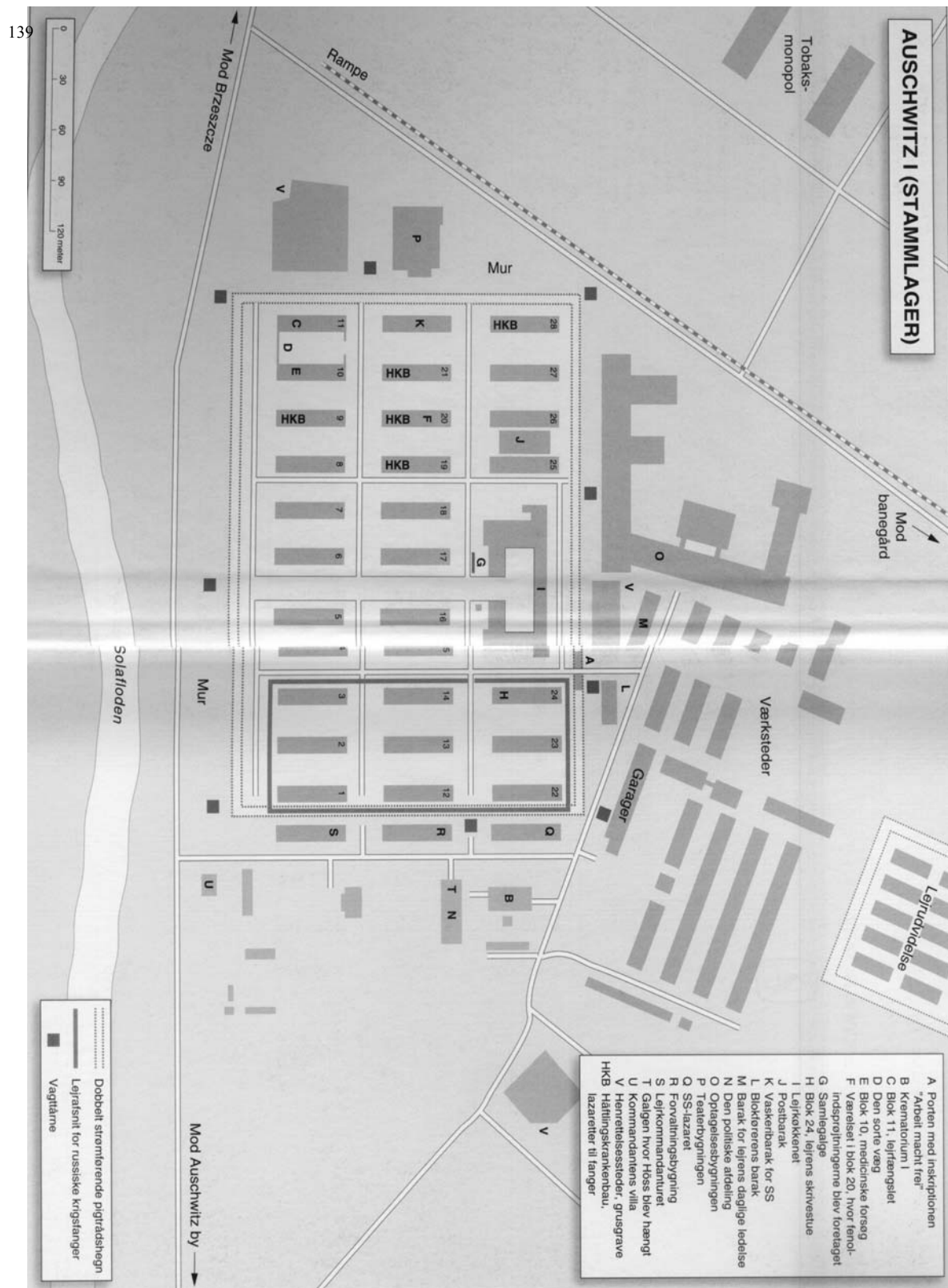
- Smith, Bradley F. & Peterson, Agnes F. (eds.) (1974): Heinrich Himmler: Geheimreden 1933 bis 1945 und andere Ansprachen. Frankfurt am Main. Propyläen Verlag.
- Swiebocki, Henryk (ed.) (2002): London has been informed. Oswiecim. Auschwitz-Birkenau State Museum.
- Vago, Lidia Rosenfeld (1998): One Year in the Black Hole of Our Planet Earth in Ofer, Dalia & Weitzman, Lenore J. (eds.): Women in the Holocaust. New Haven. Yale University Press.
- Vrba, Rudolf (2002): I Escaped from Auschwitz. New Jersey. Barricade Books.
- Zywulska, Krystyna (1988): Tanz Mädchen. München. Deutscher Taschenbuch Verlag.

138

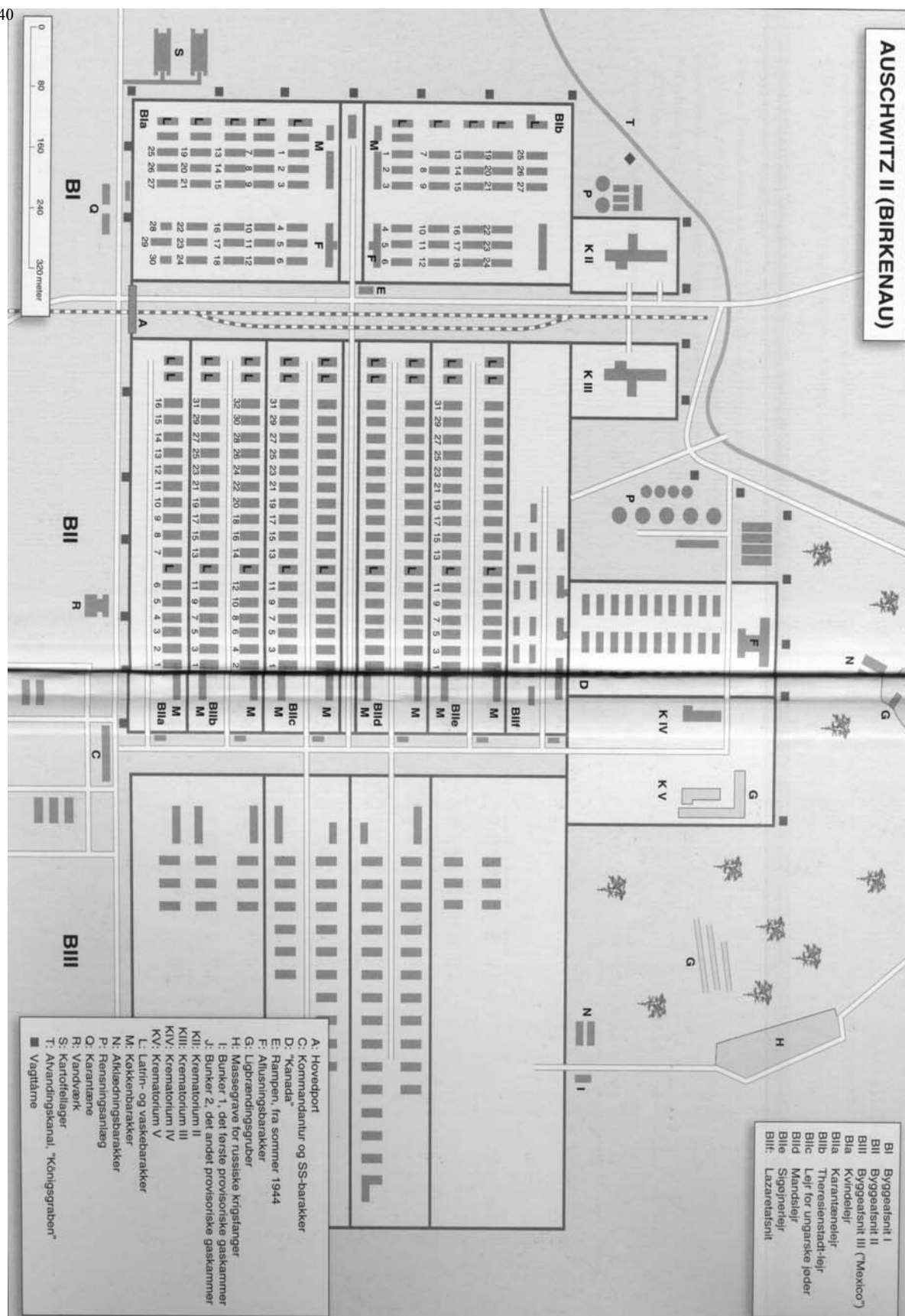
Kort over det 40 km² store »Interessengebiet KL Auschwitz«. Tillægskortet viser I.G. Farbens og Monowitz-lejrens placering ca. 6 km øst for Auschwitz by.

¹³⁸ Kort fra Peter L. Smith, "Auschwitz – en beskrivelse". Gengivet med forfatterens tilladelse.

¹³⁹ Kort fra Peter L. Smith, "Auschwitz – en beskrivelse". Gengivet med forfatterens tilladelse.

140

¹⁴⁰ Kort fra Peter L. Smith, "Auschwitz – en beskrivelse". Det skal bemærkes, at tredje jernbanespor mangler på tegningen. Gengivet med forfatterens tilladelse.